PSICOLOGI'A EMPIRICA

SI

LOGIC'A

DE

SIMEONE BARNUTIU

Doptore in legi, profesore de dereptulu naturale, de dereptulu gentiloru, de dereptulu publicu alu Româniloru si de filosofia la Universitatea de Iasi.

IASI

Tiparîulu Tribunei Române.

1871

www.dacoromanica.ro

PSICOLOGI'A EMPIRICA.

INTRODUPTIUNE.

§ 1. Fundamentulu si inceputulu scientiei.

Tota scienti'a omului se intemelieza pre cunoscinti'a de sene, adeca, pre scirea despre firea nostra insasi. Acumu, fienducà noi ne cunoscemu pre noi insine, nemediatu cá unu ce reale, de aceea pentru noi nu e nemicu mai certu, decatu cumucà „suntemu.“ Si acesta certitudene prima si necontrastabile o potemu enuntiá cu acestu principiu: „*Eu sciu cumucà sunt.*“

§ 2. Continuatiune.

Er' cunoscinti'a de sene se descepta, si se face posibile prein aceea, cà-ci ea da de unu opusu, adeca noi insine *ne determinamu* prein unu *Ce*, care nu suntemu noi, care e diversu de noi si ni se opune, de unde se numesce si *obieptu*. Deci dar' cu conscienti'a despre noi insine e unita necesariu conscienti'a cumucà afora de noi mai este ceva, alte lucruri. Candu repausa sonscienti'a de sene, pre cumu se intempla in somnu si in lesinu, atunci inceteza si conscienti'a despre alte lucruri.

Deci dar' a dou'a certitudine, care repausa totu pe nemediat'a esperientia, asemine celei prime, se cuprende in acesta propusetiune: „*Eu sciu, cumucà afara de mine mai e unu altu ce.*“

www.dacoromanica.ro

§ 3. Continuatiune.

Candu se descepta conscienti'a de sene prin lucrurile a fora de noi, cari ne determina, atunci acele lucreza in noi, si 'si anuntia nemediatu esistenti'a prein impresiunea ce o facu in noi, dar' si noi inca lucramu intr'ensele. Asia dar' cu conscienti'a despre noi insine si despre alte lucruri afora de noi e unita necesariu si conscienti'a: cumucà intre noi si intre alte lucruri afora de noi e una comuniune seau comerciu, prein care unulu anuntia nemediatu celuialaltu esistenti'a sa.

Deci dar', a trei'a certitudine, care repausa totu pe nemediat'a esperientia, asemine celoru doue, e cuprensa in acesta propusetiune: „*Intre omu si intre lucrurile afora dein densulu e una comuniune seau unu comerciu impreunatu.*"

Nota. Pentru esemplu, lumin'a la care scriu, cartea in care scriu si pén'a cu care scriu facu impresiune in mine, si prein acesta lucrare a loru me determina, si 'si anuntia esistenti'a, dar' eu inca facu impresiune, in péna stringend'o in degete, si in carte scriendu pre dens'a, si asia eu inca le determinu pre ele, si 'mi anuntiu esistenti'a. Asemine facu impresiune si in lumina candu o mucarescu seau o stengu s. a.. Si asemine e intre mine si intre tote celealalte lucruri ale naturei.

§ 4. Indigenti'a spre cercetare.

Acumu, in conscienti'a omului se anuntia una indigentia neaperata de a cunosce mai de aprope ceea ce oscrbeza elu cá facte nemediate in sene, si afara de sene, asia dar' de a se cunosce *pre sene, si lucrurile afara de densulu,* a caroru varietate nemarginita o cuprendemu in cuventulu *Lume.* Dela derepta multiamire a acestui instintu depende progresulu lui in cultura, desteritatea si abilitatea, precumu si repausulu si pacea lui.

www.dacoromanica.ro

§ 5. Capacitatea omului spre a cercetá si a cunosce.

Omulu are si facultatea spre a poté multiami acea indigentia, prein aceea elu cunosce lucrurile dupa trei grade:

a) Iea lucrurile asia precumu sunt date sensiloru, precumu apare acestor'a fiacare lucru dupa a sa esterna proprietate si forma de lucrare. Acést'a se numesce *aparenti'a* seau *esternulu lucrului.*

b) Cerceteza cu mentea, care e substraptulu pe care jace acea aparentia, si care e partea cea permanente, nemutabile a lucrului, spre cari se referescu cá spre unu centru tote schimbarile cari se facu intr'ensulu, si cari ore cumu ese afara dein sene insesi, si apare in esternulu cêlu ce se schimba neincetatu. Partea cea permanente se numesce *esenti'a* seau *internulu lucrului*, se numesce si *poterea lui*, in catu se cugeta cumucà afara de acést'a n'ar' poté se lucre. Regul'a dupa care urmeza poterea candu lucreza se numesce *lege.*

c) Prein a sa *potere ratiunale* omulu se adopera a cuprende ratiunea cea mai de pe urma a toturoru lucruriloru, si dein aceea a cunosce unitatea, nesulu si scopulu loru.

§ 6. Cunoscinti'a, scienti'a.

Conscienti'a cea chiara despre *aparenti'a* si *esenti'a lucrului* se numesce *cunoscintia.* Unu complesu de cunoscintie, cari facu unu totu unitu internu, e *scienti'a*, a carei forma esterna se numesce *sistema.*

§ 7. Filosofi'a, Intieleptiunea.

Scienti'a in sene e numai un'a si universale, adeca cunoscinti'a cea larga a universului intregu, prein urmare cunoscinti'a omului, a lumii si a lui D-dieu.

www.dacoromanica.ro

Inse fiendu natur'a omului marginita, acesta scientia pentru densulu e numai una problema care se adopera neincetatu a o deslegá, si unu scopu inaltu pentru care se lupta necontenitu cá se se aproprie de densulu, fora ca se 'lu pota ajunge deplinu vre una data.

De aceea, acesta scientia, inca in timpurile cele mai vechi, bine tu numita *filosofia*, in intielesulu celu mai latu, adeca, *amore si studiu alu intieleptiunii.*

Cà-ci, adeca, intieleptiunea e fruptulu scientiei, si consiste in *adeveru*, in deplinulu sensu alu cuventului, adeca:

a) in consunanti'a cunoscintieloru nostre cu obieptulu,

b) in consunanti'a lucruriloru nostre cu ratiunea originaria a toturoru lucruriloru, seau cu destinatiunea nostra.

Nota 1. Acei ce se studiau a deslegá problem'a scientiei la inceputu se numiau σοφοὶ, intielepti, si studiulu loru σοφία, intieleptiune. Asia, fura numiti σοφοὶ, parentii literaturei elene, Omeru si Erodotu, apoi legelatorii cei meritati de patri'a loru, si politicii cei ilustri, inventatorii si artistii, precumu au fostu Fidias si Polictetu seau altii. Precumu spune Diogene dein Laerte [1] si Cicerone [2], Pitagor'a a fostu celu deantaiu, care a disu φιλόσοφος, studiosu intieleptiunii, in locu de σοφὸς, intieleptu, si φιλοσοφία, studiulu intieleptiunii, in locu de σοφία, intieleptiune, si acést'a a facutu elu dein modestia, fienducà numai D-dieu e intieleptu, ér' omulu nu pote se fia mai multu decatu studiosu alu intieleptiunii, amicu alu intieleptiunii, fiendu intieleptiunea pentru densulu unu scopu nemarginitu, de care se pote numai apropiá, inse nu lu pote ajunge deplinu nece una data. Cintilianu inca dice [3]: „Nam et Pytagoras non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiae vocari placuit.“

Nota 2. Amu disu cà intieleptiunea consiste mai antaiu in

1) Diog. Laeret. de vitis, dogm. char. philosoph. proem. 12. VIII. 1, 6.— 2) Tusc. V. 3.—3) Institut XII.

www.dacoromanica.ro

adeveru, si cumucà adeverulu e consunanti'a cunoscintieloru nostre, cari le avemu despre orecare obieptu, cu obieptuln insusi. De aci urmeza:

1) Cumucà, cunoscintiele nostre, cari le avemu despre orecare obieptu, nu sunt adeverate, ci false daca nu consuna cu obieptele loru. Se punemu, pentru esemplu, cà cineva a invetiatu cumucà pamentulu e de totu rotundu, cumucà pre unii omeni natur'a insasi i au facutu serbi altoru omeni, cumucà ap'a tare e forte buna de beutu, si alte asemine; aceste cunoscintie nu consuna cu obieptulu loru, prein urmare sunt false.

2) Totu dein definitiunea adeverului urmeza, cà daca voimu a cunosce lucrurile cumu se cuvene, fia aceste lucruri ale naturei, fia lucruri morali, religiose, politice, e neaparatu a ne pune pe scientie cu totu deinadinsulu, fienducà scienti'a singura ne invetia a cunosce lucrurile cu temeliu, ér' cunoscintiele cari le apucamu numai pe intemplate si dein audite, acele adese ori sunt false si nece una data nu suut intemeliate dupa cuvientia.

3) Daca intieleptiunea consiste in adeveru, urmeza cà nimene nu pote se fia nece intieleptu, nece filosofu fora de scientia, si cunoscintie intemeliate despre omu, despre lume, despre D-dieu.

Nota 3. Amu disu cumucà intieleptiunea consiste alu doilea in consunanti'a lucrariloru nostre cu ratiunea originaria, seau cu destinatiunea nostra, de aci cunoscemu ér' cumucà nimene nu pote se fia nece intieleptu nece filosofu, daca nu are purtari bune pe lûnga sciintie si cunoscintie intemeliate.

§ 8. Scientie speciali.

Scienti'a universale se imparte, si asia se nascu multe *scientie speciali*, cari formeza membrii aceleia, daca ne punemu in ordine sistematica cunoscintiele cari le avemu *despre una certa specie de lucruri*, pentru esemplu, daca ne punemu in ordine sistematica cunoscinticle, carile avemu despre omu, despre natura, despre statu, s. a., atunci se nascu

www.dacoromanica.ro

scientie speciali despre omu, seau antropologi'a, despre natura, seau fisic'a, despre statu, seau politic'a, s. a..

§ 9. Antropologi'a.

Studiulu celu fundamentale alu scientieloru presupune inainte de tote una cunoscintia derepta despre noi insine, a legiloru naturei nostre si a formeloru lucrarii sale. Delficulu γνῶθι σε ἀυθὸν, nu este numai una conditiune, fora de care nu ni amu poté cêstigá una cunoscintia chiara despre pusetiunea si problem'a ce avemu in acesta lume, ci este totu una data si chei'a spre intielegerea lumii si alu lui D-dieu insusi.

De accea invetiatur'a despre omu seau antropologi'a este propedeutica, atatu pentru scienti'a universale, catu si pentru scientiele speciali.

Nota. Cicero de lege I. 22: „Qui se ipse novit, primum aliquid, se habere sentiet et divinum ingeniumque in se suum, sicut simulacrum aliquid dedicatum putabit; tantaque munere Deorum semper dignum aliquid et feciet, et sentiet; et cum se ipse perspexerit, totumque tentarit, intelligit, quem admodum a natura subornatus in vitam venerit, quantaque instrumenta habeat ad obtinendam, adipiscendamque sapientiam: quoniam principia rerum omnium quasi adumbratas intelligentias, animo ac mente conceperit; quibus illustratus, sapientia duce, donum virum, et ob eam ipsam causam cernat se beatum fore."

§ 10. Continuatiune.

Antropologi'a are se ne invetie a cunosce natur'a omenesca *in tota aparenti'a ei cea reale.*

Fienducà natur'a omenesca consiste dein corpu si dein sufletu, dein acestu fundamentu antropologi'a se imparte: a) in *somatologia* (dela σῶμα corpu, si λόγος invetiatura), ade-

www.dacoromanica.ro

ca invetiatur'a despre corpulu omenescu, care cuprende in sene *anatomi'a* (dela ἀναομὴ, taiare), adeca descriptiunea strupturei organeloru corpului si *fisiologi'a* (dela φήσης, natura, fire si λόγος, invetiatura) adeca invetiatur'a despre mecanismulu organicu alu corpului omenescu si despre funtiunile acestuia; b) in *psicologia* (dela ψηχὴ sufletu, spiritu) seau antropologi'a psihica, adeca invetiatur'a despre sufletu. Asia dar', problem'a acesteia este a ne invetiá se cunoscemu fienti'a si form'a aparentiei sufletului omenescu.

§ 11. Psicologi'a empirica si ratiunale.

Tota *vieti'a* este esirea unui *esternu* deintr'unu *internu* cá dein *ratiunea sa*; seau in totu vietiuitoriulu se potu destinge doue parti: un'a *interna*, si alt'a *esterna*, cea deantaiu se areta lucratoria in astalalta, adeca in cea dein urma.

Pe acést'a e intemeliata diferenti'a psicològiei in *empirica* si *ratiunale*. Ce deantaiu invetia multiplele manifestatiuni ale sufletului omenescu si legile acelor'a, cea *ratiunale* cerceteza ratiunile ultime ale acestoru multiple manifestatiuni, si se adopera a cunosce sufletulu dupa a sa *fientia interna*.

Nota. Asia, psichologi'a ratiunale considera *esenti'a* si *proprietatea cea fundamentale* a sufletului, reportulu loru spre corpu, *libertatea*, *destinatiunea si nemurirea sufletului*.

§ 12. Partile psicologiei empirice.

Psichologi'a empirica considera vieti'a sufletului mai antaiu in *generariu*, apoi *manifestatiunile lui un'a cate un'a*, in urma statele cele diverse, prein cari trece sufletulu in cursulu vietiei sale.

www.dacoromanica.ro

Septiunea 1.

Despre vieti'a sufletului in generariu.

§ 13. Omulu cá unitate organica.

Vieti'a omenesca se numesce *microcosmu* in *macrocosmu*, adeca universulu micu in universulu celu mare, si inca cu tota dereptatea, mai antaiu intru atat'a, in catu materi'a, dein care e compusu corpulu omenescu, se pote considerá cá unu estraptu dein elementele a tota creatiunea cea pamentesca; apoi fienducà in minunile corpului vietiuitoriu se afla tote formatiunile naturei in cea mai frumosa si mai deplina armonia.

§ 14. Continuatiune.

Adeca corpulu omenescu e cea mai perfepta faptura pamentesca, si consiste mai alesu dein osigenu, azotu, idrogenu, carbogenu, natriu, cloru si feru. Fiendu aceste elemente unite spre unu totu, spre unu *organismu*, de aceea omulu deimpreuna cu plantele si cu animalele se tiene de acea clase a fientieloru naturei, care este opusa corpuriloru *neorganice*, cá alta clase de cari se tienu mineralile si fluidele; si cele organice se destingu de aceste neorganice prein aparenti'a propria, adeca prein *organisatiune* si *vietia*.

§ 15. Organatiune.

Notele proprie si comuni ale fapturelorn organice consistu in urmatoriele:

a) In fapturele organice totulu e *ratiunea formativa* si *conserbativa* a partiloru, asia in catu aceste se desfacu in elementele loru daca se despartu de totulu, seau daca acest'a

www.dacoromanica.ro

se strica. Acést'a o potemu oserbá in ori cari animale si in ori cari plante. Dein contra in corpurile neorganice *partile sunt ratiunea cea formativa a totului*, asia in catu acele 'si tienu natur'a si proprietatea loru si fiendu despartite, pentru esemplu, pétr'a remane pétra si daca se desparte in mai multe bucati.

b) In corpurile *organice*, in ceea ce se tiene de *proprietatea materiei, a marimii si a formei loru* se descopere una *regularitate constante*, prein care se efeptueza una potere *interna formativa*. Acesta potere centrale interna creeza, dein elemente, acea materie proprie a corpuriloru organice, cari nu se potu reproduce de nece una arte omenesca, pentru esemplu nece una arte omenesca nu pote se produca una planta; apoi *marimea si form'a cea constante*, atatu a totului catu si a partiloru areta dominatiunea acelei poteri.

Dein contra corpurile *neorganice*, fienducà se nascu prein una impreunare esterna a partiloru in respeptulu proprietatii chimice, a marimii si a formei, dependu dela proprietatea, mas'a si direptiunea materieloru ce se asiedia un'a pe alt'a.

§ 16. Vieti'a.

Vieti'a in generariu e incitabilitate seau misicare dein una *ratiune interna*. Unde nu oserbamu acesta aparentia, numimu fientia fora vietia. Notele proprie ale unui corpu vietiuitoriu sunt:

a) Incitabilitatea; acést'a cuprende in sene receptibilitatea, adeca poterea de a recepe impresiuni, si spontaneitatea, adeca poterea de a lucrá in contra, asia corpulu omului recepe impresiuni pana candu e viu si lucreza in contra cu spontaneitate.

www.dacoromanica.ro

b) Periodicitatea, adeca vieti'a nu e formata deplinu nece intru unu momentu alu duratei sale, ci merge desvoltanduse intru unu cursu neincetatu;

c) Legatur'a unitatii si a varietatii, (unitatea in varietate).

Pretotuindine adeca unde e vietia, aceca repausa pre una potere interna, care este numai *un'a*, dar' vene la aparentia in *multiple* lucrari, si schimbatiuni. Acést'a este *permanentele si principiulu celu formativu si conserbativu* alu totului, pre candu partile se schimba neincetatu. Ea se numesce *potere vitale* seau *sufletu*, in sensulu celu mai latu alu cuventului.

§ 17. Poterea vitale.

Deci dar' *organatiunea* si *vieti'a* sunt aparentiele unei poteri proprie interne, care in una unitate organica efeptueza unu *cugetu*. De aceea partile subsistu numai in totalitatea vietiei unita, si se numescu *organe*, adeca instrumente pentru esternarea poterii vitali; lucrarile ei sunt *funtiuni*, adeca direptiuni determinate ale esternarii poterii spre scopuri determinate.

§ 18. Diferite aparentie si grade ale poterii vitali.

Fienducà notele vietiei in diversele fientie vietiuitorie sunt formate mai multu seau mai pucinu perfeptu, de aceea si poterea vitale inca se areta cá diversa dupa specie si grade.

Pre gradulu celu mai de josu ea este *preocupata de materie* cu totulu, si serbesce numai spre formatiunea cea esterna a aceleia, asia dar' spre formatiunea corpului. Vieti'a e esterna si orbesce necesaria, asia e vieti'a cea *vegetativa a planteloru*.

www.dacoromanica.ro

Pre alu doile gradu vieti'a a ajunsu la *statulu internu*; poterea vitale domineza corpulu, inse er' depende dela acést'a pretotuindene; acést'a e vieti'a cea *animale a viteloru*

Pre alu treile gradu *poterea vitale subsiste de sene*, dodomineza corpulu cá *sufletu cu conscientia de sene*, si cu *facultatea de a se determinà pre sene insusi*, adeca *liberu*, care inse, fienducà fiacare gradu superiore cuprende in sene pe celu inferiore, se areta lucratoria si in funtiunile vegetative si animali. Acést'a e *vieti'a psihica a omeniloru.*

Nota. Natur'a omnesca consiste dein doue parti: una se numesce *corpu*, si ceealalta *sufletu*, *spiritu.* Corpulu se considera cá una *fientia esterna* ce apare in spatiu, ér' sufletulu cá una *fientia interna* ce apare in tempu.

§ 19. Conscienti'a.

Centrulu si orecumu radecin'a a tota vieti'a sufletesca e *conscienti'a*, adeca facultatea sufletului prein care luamu *scire nemediata* despre aceea *ce este* si *se petrece intr'ensulu*, si apoi chiaru prein aceea 'lu *destingemu* de tote celealalte lucruri cari nu sunt densulu.

Prein acea potere mirabile sufletulu se simte sî se cunosce pe sene cá *una unitate permanente*, cá *unulu si acelasi eu*, adeca cá una persona, pre lûnga tote schimbatiunile lucrariloru cari procedu deintr'ensulu, seau facu impresiune intr'ensulu.

§ 20. Gradele desvoltatiunii conscientiei.

Precumu fiacare indole seau facultate a sufletului asemine si conscienti'a are nevoia a se *desvoltá*; ea se desvolta prein *esperientia*, candu adeca omulu ie amente la sene insusi, si la celealalte lucruri cari 'lu incungiura, cá se se

www.dacoromanica.ro

cunosca pe sene si lucrurile acele. Si intru atat'a conscienti'a nu e desvoltata nece una data, ci merge desvoltanduse necontenitu dein grade in grade. Prunculu se simte pre sene la inceputu intemeliatu cá *individuu*, adeca cá fientia singulare facia cu alte fientie straine, inse elu nu se cunosce nece nu se *intielege* pre sene inca cá *eu determinatu*, de aceea la inceputu nece nu vorbesce de sene in person'a antaia, pentrucà conscienti'a de sene inca nu s'au desvoltatu intr'ensulu pana la acelu gradu cá se 'si pota proclamá *eulu seu*.

Dar' pre catu se destinge pre sene *eulu* mai lamuritu de *non eulu*, adeca de corpulu seu propriu si de lumea esterna, si mai alesu cu catu 'si desvolta facultatile sufletului mai armonicu, si mai conformu legiloru naturei, cu atat'a se face si conscienti'a mai determinata si mai completa.

Acést'a se numesce *conscienti'a de sene*, daca s'au desvoltatu pana acolo in catu sufletulu a agiunsu a fi domnu deplenu preste sene, adeca daca 'si cunosce chiaru si luminatu facultatile si lucrarile in tota intenderea loru, precumu si reporturile sale catra D-dieu si lume.

Nota. Asia dar' conscienti'a de una parte este ochiulu sufletului cu care se vede pre sene insusi si lucrarile sale, adeca cugetele, sentimentele, dorintiele, scopurile si motivele dein cari lucreza, s. a.; er' de alta parte este lumin'a, in care se vede pre sine insusi, si 'si cunosce gradele desvoltatiunii si pretiulu seu.

§ 21. Direptiunile fundamentali ale sufletului.

Un'a dein faptele nemediate cari le intempinamu in conscienti'a nostra este, cà eulu nostru posede facultatea de a fi lucratoriu in diferite direptiuni.

In catu fundamentulu celu permanente alu acestoru direptiuni jace in sufletu, i se ascriu diferite poteri seau fa-

www.dacoromanica.ro

cultati, cari sunt de a se considerá ca nisce ramuri cari le respandesce dein sene trunchiulu vietiei sufletesci.

§ 22. Divisiunea.

Ear' direptiunile seau lucrarile sufletului sunt diferite seau dupa *specie*, seau dupa *grade*.

In respeptulu primu tote lucrarile sufletului se potu reduce la trei facultati fundamentali: facultatea *cunoscîtoria*, *sensitiva* si *adoperativa*.

§ 23. Cunoscerea, simtirea, voirea.

Candu *cunoscemu* atunci sufletulu ie in conscientia *aceea ce este*, adeca lucrarile, si pre aceste si le presenta cá *obieptulu* lucrarii sale.

De aceea lucrulu care 'lu cuprendemu in conscientia in acestu modu se numesce *representatiune*, pentru esemplu, candu cunoscu carti'a si mes'a pre cari scriu, si pe omenii cari 'mi sunt deinaintea ochiloru, atunci pre tote aceste le ieu in conscientia'mi, si le representu cá obiepte ale facultatii mele cunoscîtorie, cari lucra representandusile, si apoi aceste lucruri se numescu *representatiuni*, in catu sunt cuprense in conscienti'a mea, er' candu nu sunt cuprense intre'ns'a, atunci sunt numai obiepte esterne.

Candu *simtimu*, atunci sufletului nostru se face consciu despre statulu seu propriu, in catu acest'a este placutu eului inaintandu 'i perfeptiunea si scopurile, seau in catu acel'a e neplacutu si nu 'i inainteza perfeptiunea si scopurile; pentru esemplu, candu simtimu vre una bucuria, atunci sufletulu nostru se face consciu despre acestu statu propriu alu seu, care 'lu numimu bucuria, care este unu statu pla-

www.dacoromanica.ro

cutu eului, fienducà 'i inainteza perfeptiunea, sanitatea, desvoltarea s. a.; asemine candu avemu vre una superare, atunci sufletulu nostru se face consciu érasi despre acestu statu alu seu, inse acest'a e unu statu neplacutu eului, fienducà nu 'i inainteza perfeptiunea, ci o strica, adeca 'i strica sanitatea spirituale si corporale, si nasce si alte urmari rele, cari le vomu enumerá in psichologia, fiacare la loculu seu.

De aceea dar', simtimentulu se misca in sfer'a *placutului* si a *neplacutului.* Dupa ratiunile sale elu este in sene intunecatu, si nu mai atunci se face chiaru dupa ce amu meditatu pentru cá se aflamu atatu ratiunile sentimentului placutu catu si ale celui neplacutu.

Cà-ci noi cunoscemu si acést'a, pentru ce unu lucru face in noi impresiune placuta, altulu neplacuta, dar' candu cunoscemu acést'a, atunci *judecamu,* cumucà cutare lucru, de care ne bucuramu, pentru esemplu una viptoria reportata de amici, ne au scapatu de unu reu mare, care ne apesá seau ne amenintiá pre viitoriu, er' altu lucru, pentru esemplu calcarea tierei de inimici aduce unu reu mare preste noi, preste familiele nostre si preste tota tier'a. Asia dar' fiacare sentimentu se intemelieza pre unu *judetiu ascunsu,* adeca sufletulu candu simte, atunci totu de una data si cunosce.

Candu ne *adoperamu,* atunci sufletulu nostru apetiesce si voesce lucruri placute si bune, dein contra uresce si nu voesce lucrulu celu neplacutu si reu; pentru esemplu, apetimu una mancare buna candu ne e fome, si una beutura buna candu ne e sete; voimu una doftoria buna candu suntemu amariti, voimu a ne sacrificá averea si vieti'a pentru patria candu cere datori'a; dein contra ne e scîrba de una mancare seau beutura gretiosa, nu voimu veninulu nece proditiunea patriei.

www.dacoromanica.ro

Aceea ce misca sufletulu spre apetire si aversare, voire si nevoire, este unu sentimentu ce cere contentamentu, asia incatu potemu dice, cà daca fiacare sentimentu cuprende in sene unu judetiu, atunci in *voire*, este unitu sentimentulu si cunoscerea.

Nata. Perceptiune, intuitatiune, sensatiune, conceptu, idea sunt speciele genului *representatiunii*. Aceste tote le vomu dechiará mai in josu.

§ 24. Reportulu celoru trei facultati fundamentali catra o lalta

Fienducà sufletulu de-cate ori cunosce, totudeun'a are si *conscientia despre statulu seu interru*, adeca simte, de aceea dein cele de pana aci urmeza: cumucà in fiacare lucrare speciale a sufletului, ce e dreptu, precumpenesce una direptiune speciale, seau una facultate speciale, inse asia, in catu acést'a pe lûnga proprietatea sa destintiva totusi cuprende in sene comunele toturoru. Alt'mentre facultatile sufletului sunt *numai despusetiuni*, adeca *posibilitati*, cari deu desvoltate prein esercitiu. Er' acesta desvoltatiune si cultura e conditiunata:

a) parte prein *energi'a cea originaria*, cu care una facultate intrece pre alt'a, dupa *individualitatea* sufletului;

b) parte prein *influenti'a esterna*, precumu sunt influentiele parentiloru, ale educatiunii, ale conversatiunii, ale climei, ale locului, ale timpului, ale formei guberniului, s. a..

c) Inse pretotûindine prein *vointi'a* omului.

Nota. *Individualitatea* e unu carapteru fundamentale alu toturoru fientieloru marginite, cà-ci fiacare fientia marginita, pre lûnga tota comuniunea cu fientiele de speci'a sa, este si remane une fientia *singulare determinata*, care adeca se destinge prein note proprie de fiacare alta fientia de speci'a sa.

www.dacoromanica.ro

§ 25. Diversitatea facultatiloru dupa grade.

Precumu are facultaté eulu de a lucrá in trei direptiuni, adeca *cunoscendu*, *simtindu* si *adoperanduse*, asia are locu si in tote aceste direptiuni una *diferentia graduale a lucrarii*, precumu adeca acést'a e legata de corpu mai multu seau mai pucinu, seau e cu totulu nedependente dela densulu.

In acestu respeptu filosofii destingu puteri sufletesci *superiore* si *inferiore*: facultatea cunoscîtoria inferiore si *superiore*, facultatea sensitiva inferiore si superiore, si facultatea adoperativa inferiore si superiore; seau facu distintiune intre poterea *vitale* (in intielesu mai strensu), *sufletu* si *spiritu*, si poterii vitale atribuescu funtiuni *vegetative*, sufletului funtiuni *animali*, si spiritului funtiuni *ratiunali*.

Nota. Fienducà oserbamu mai multe lucrari ale eului nostru, de aceea suntemu nevoiti a destinge intr'ensulu mai multe poteri seau facultati; inse candu adoperamu espresiunile acestoru facultati, prein cari se insemneza diferitele *ratiuni* seau *sfere* ale lucrarii eului, atunci avemu se ne ferimu de acea parere straina cá si cumu in omu ar' fi trei principia seau fientie spirituali *lûnga oalta*, cà·ci omulu pre lûnga tote formele cele diferite ale lucrarii sale se scie si se cunosce pre sene pretotuindene numai cá *unulu* si *acelasi*.

§ 26. Cursulu desvoltatiunii si gradele vietiei sufletesci.

Precumu tota vieti'a, asia si vieti'a sufletului se intemelieza pre *iritabilitate*. Adeca sufletulu 'si incepe cursulu desvoltatiunii sale in aceea, cà suscepe impresiunile corpului propriu si ale lumii esterne, si prein aceea se determina la una reaptiune corespundietoria. (*Sfer'a sensuale a lucrarii sufletului*: *sensulu seau facultatea perceptiva*, *sensulu comune seau facultatea sensitiva*, *instintulu*.)

www.dacoromanica.ro

Dupa ce sufletulu, prein lucrarea sensiloru, si au cêstigatu materie spre lucrarea interna, apoi incepe a 'si creá propriulu imperiu spirituale, cuprendiendu adeca cu mentea nesulu si referentiele lucruriloru singulare, cari le au perceputu cu sensii.

Candu cuprende nesulu si referentiele lucruriloru singulare, atunci sufletulu s'au desfacutu de vieti'a corporale, si creeza prein a sa *lucrare*, inse nu de sene *singuru*, cà-ci elu depende *mediatu*, adeca in respeptulu materiei dela representatiunile sensuali. (*Sfer'a sensuale-spirituale a lucrarii sufletului*: *facultatea cugetativa* (fantasi'a si intielesulu), *sentimentele sensuali-spirituali*, *arbitriulu*.)

In urma sufletulu descinde in profundulu seu propriu, si redicandu tote opusetiunile, cari sunt not'a cea carapteristica a toturoru lucruriloru, aci ajunge la intuitatiunea *infinitului*, *suprasensiverelui*, pe care se intemelieza totu ce este finitu.

In acesta sfera *curatu spirituale a lucrarii sale* sufletulu au ajunsu la *fontan'a prima*, dein care scaturesce tota firea, precumu si *imaginea prima* a tota adoperatiunea in ideele divinitatii, veritatii, frumusetiei si a bunatatii. (*Ratiunea*, *sentimentele sante* seau *ideali*, *vointi'a libera*).

§ 27. Organulu sufletului.

Mediloculu prein care sufletulu, cá una *potere spirituale* vene in comerciu cu lumea *esterna obieptiva*, este propriamente totu corpulu, prein care, si prein ale caruia organe elu recepe impresiuni dein afora, si produce miscare in lumea esterna.

Dar' fisiologi'a si esperienti'a ne invetia, cumucà sufletulu sta in comerciu parte mediatu, parte *nemediatu*, cu di-

www.dacoromanica.ro

feritele parti ale corpului, si cà in speciale *sistem'a nerviloru* este prein care se medilocesce comerciulu in statu sanitosu, de aceea se si numesce cu preferentia *organulu sufletului.*

§ 28. Mediarea sistemei nerviloru.

Nervii ce consistu dein una masa mai cá cirulu, sunt imaginea unitatii vietiei sufletesci prein a loru *unitate* in corpu. Adeca ei formeza unu totu unitu, una sistema, a carei centru sunt *creerii*, si ale carei radie se latiescu in totu corpulu, si acolo medieza sensatiunea si miscarea.

Lucrarea sistemei nerviloru, prein care acesta sistema intra in comerciu cu celelalte parti ale corpului, si cu sufletulu nece nu este *mecanica* nece *chimica*, ci este una lucrare propria, de medilocu intre eficacitatea cea spirituale si materiale, una lucrare *dinamica*, adeca care consiste numai in manifestarea si desceptarea poterii, cu care are orecare analogia eficacitatea eleptricitatii.

Nota. Unii sunt de parere, cumucà in nervi este unu *spiritu* seau *unu eteru de nervi speciali*, adeca unu fluidu finu nevediutu, care petrunde sistem'a nerviloru, si medieza misteriosulu comerciu intre sufletu si corpu; acesta parere este numai una ipotese inutile. Supra acestui obieptu vomu vorbi mai departe in psicologi'a ratiunale.

Septiunea II.

Despre manifestatiunile speciali ale vietiei sufletului.

CAPU I.

Facultatea cunoscêtoria.

§ 29. Partile principali ale facultatii cunoscêtorie.

Direptiunile diferite ale sufletului, in catu acest'a se

www.dacoromanica.ro

areta lucratoriu in cunoscere, sunt urmatoriele: in sfer'a sensuale a lucrarii sufletului e *sensulu comune* seau *facultatea cugetativa*; in cea *sensuale-spirituale* e *facultatea cugetativa*, si inca cugetarea in imagini seau *fantasi'a*, si cugetarea in concepte seau *intielesulu*; in sfer'a spirituale e *ratiunea*; in ultra *memori'a* si *reminiscenti'a*, cá cele ce se tienu de tustrele sferele.

1. *Sensulu seau facultatea perceptiva.*

§ 30. Perceptiunea sensuale. Intuitatiunea. Sensatiunea. Esperienti'a.

Sufletulu vene mai antaiu in uniune si comerciu cu *esternulu*, adeca cu aceea ce nu este densulu (*cu non eulu*, adeca cu corpulu propriu, si cu lumea esterna), prein *sensulu comune* seau facultatea sensitiva, si prein *sensu* seau facultatea *perceptiva* [1].

Prein sensulu comune, care este latitu preste totu corpulu, sufletulu se face consciu despre *statele interne* ale corpului propriu, si simte [2].

Dein contra prein sensu sufletulu suscepe in conscientia obieptele esterne, in catu ele sunt *presenti*, si *percepe*.

Representatiunea nascuta prein perceptiunea sensuale se numesee *intuitatiune* [3], si conscienti'a obieptului produsa prein perceptiunea sensuale se numesce *esperientia* seau *cunoscintia empirica* [4].

Nota 1. Facultatea perceptiva impropriu se numesce sensulu esternu, in opusetiune cu asia numitulu sensu internu, seau cu conscienti'a, prein care sufletulu 'si percepe statele sale proprie. De aceea dar', este si una esperientia interna.

Becu dice si aci precumu la § 19, cumucà corpulu nu face parte a *eului*, ci cumucà e unu *non eu* pentru sufletu; mai bine

www.dacoromanica.ro

invetia Crugu* cumucà *eulu* cuprende in sene atatu corpulu catu si sufletulu cu tote facultatile loru.

2. Asia dar' *sensatiunea este conscienti'a unui statu corporale*, si anume a celui ce se face in statulu nerviloru si se propaga pana la creeri (Burdac, Gabrielu); sensatiunea se numesce si *sentimentu*, si se tiene de facultatea sensitiva, fienducà inchide opusetiunea placutului si a neplacutului; pentru esemplu vederea unui amicu, pre care nu l'amu vediutu de multu, produce in mene una sensatiune, seau sentimentu placutu; dein contra vederea acestui amicu mortu produce in mene una sensatiune neplacuta.

Perceptiunea este una representatiune *nemediata* fienducà se nasce dein mediat'a impresiune ce o face in sensu obieptulu representatu; perceptiunea sonului care 'lu audu, si a omeniloru pre cari 'i vedu, e representatiune nemediata.

Fiacare perceptiune e insocita de sensatiune, cà-ci nu potemu se avemu conscientia despre orecare lucru strainu dein noi fora se avemu conscientia totu de una data si despre reportulu acelui'a catra esistenti'a si statulu nostru propriu, de aci se esplica, cumu se amesteca adese ori perceptiunea si sensatiunea in catu dein acesta amestecare se nasce confusiune in aceste concepte.

3. *Intuitatiunea* (dela intueor, a se uitá la ceva) se dice propriamente numai despre perceptiunea vediului, dar' apoi (a potiori fit demonstratio) si despre fiacare alta perceptiune prein sensu, mai alesu „daca obieptivulu se areta mai tare in conscientia la representarea orecarui lucru, cà-ci, daca se areta mai tare subieptivulu, atunci perceptiunea e sensatiune **" de aceea facultatea perceptiva se numesce si facultate *intuitiva*.

4. Cunoscinti'a empirica se numesce si cunoscintia *a posteriori* in opusetiune cu cunoscintiele intielesului si ale ratiunii, cari se numescu ratiunali seau cunoscintie *a priori*, fienducà nu sunt intemeliate cá esperienti'a pre unu *datu*, ci pre legile cele originarie ale intielesului si ale ratiunii.

*) Filos. fundam. § 43. seqq ed. III-a. Man.—**) Crug.

www.dacoromanica.ro

§ 31. Conditiunile perceptiuniloru sensuali.

Fienducà lucrarea sensului e legata de certe aparate corporali, de *organele sensitive*, de aceea spre a se produce una representatiune sensuale, se cere a) unu *obieptu esternu*, b) *impresiunea* sa in organele sensitive (receptibilite), c) *luare amente* dein partea sufletului spre a percepe acesta impresiune in conscientia (spontaneitate). Acesta are diferite grade, cari se determina prein tari'a impresiunii, prein interesele ce le au obieptele percepende pentru sentimentulu nostru, in urma prein energi'a vointiei.

Nota. Pentru esemplu, lumin'a nu face nece una impresiune in ochii orbului, sunetulu nu face nece una impresiune in urechiele surdului, aci dara nu se pote produce representatiunea colorii si a sunetului dein lips'a receptibilitatii. Ore cine nu ie amente nece la faptele, cari se facu in presenti'a lui, acel'a dar' n'are representatiune si conscientia despre ele, dein lips'a spontaneitatii.

Cu catu este mai tare atentiunea, cu atatu e mai perspicua si perceptiunea sensuale. Atentiunea ne face a ne uitá la lucrulu care 'lu vedemu, si ascultamu candu audimu ceva, s. a..

§ 32. Justeti'a perceptiunii sensuali.

Justeti'a conscientiei nostre celei sensuali depende dar': a) *dela chiaritatea cea conforma a naturei si dela lucrarea organeloru sensitive*, adeca dela receptibilitatea cea justa, care o are orbulu, surdulu, celu amaritu, celu lesinatu, s. a., b) *dela lucrarea de sene a sufletului cea conforma naturei*, adeca dela spontaneitatea cea justa, care lipsesce candu este cineva cufundatu in meditare profunda, seaŭ candu 'i este turburatu sufletulu prein pateme tari, s. a..

§ 33. Organele sensitive.

Lucrarea sensului seau a facultatii perceptive este le-

www.dacoromanica.ro

gata de certe aparate corporali, asia numite *organele sensitive*. Aceste se potu considerá cá nesce vase absorbenti ale sufletului, prein cari se aduce scire despre lumea esterna.

Sedea organeloru sensitive este pelea, unde ele au unu reparêmentu mai multu seau mai pucinu desvoltatu, a caruia parti principali sunt *estremitatile nerviloru*, cari stau in legatura intima cu centrulu sistimei nerviloru, asia in catu organulu sensitivu numai asia pote funtiuná daca nervulu seu sta in neintrerupta legatura cu creerii.

Nota. Sensus nuntii ac interpretes rerum. Cicerone.

§ 34. Numerulu si ordinea sensiloru.

Numerulu sensiloru se determina, parte dupa diferit'a caretate a organeloru sensitive, parte dupa diferit'a forma aparente a obiepteloru percepende.

Fienducà form'a aparentiei lumii esterne e intreita, adeca *mecanica*, *chimica* si *dinamica*, si sensii serbescu spre susceperea impresiuniloru esterne, de aceea se potu destinge trei *clase corespundietorie* seau *parechi de sensi*: *mecanici* (simtitoriulu (Fühlsinn) si palpatulu), *chimicii* (gustulu si odoratulu), *dinamici* (audiulu si vediulu).

Ci fienducà sensii mecanici, adeca simtitoriulu si palpatulu, inca nu au organe strensu separate, de aceea de ordinariu nu se destingu, si prein urmare in regula se numera numai cinci sensi.

Ordinea sensiloru se determina dupa gradulu loru, si dupa ambitulu si celeritatea lucrarii loru.

Nota. In acestu respeptu sensii se potu ordiná in seri'a urmatoria: simtitoriulu si palpatulu, gustulu, odoratulu, audiulu, vediulu. In respeptulu prapticu, adeca in relatiune spre influenti'a ce o esercitéza sensii spre cultur'a omului, odoratulu si gustulu

www.dacoromanica.ro

stau pe gradulu celu mai de josu fora de nece una indoentia, simtitoriulu si palpatulu pe celu de medilocu, vediulu si audiulu pe celu deantaiu.

Care este mai nefericitu orbulu seau surdulu? Are omulu in adeveru mai multi de cinci sensi?

§ 35. Sensii mecanici: simtitoriulu si palpatulu.

Sensii mecanici sunt latiti peste tota pelea unde formeza propriulu loru organu, asia numitele *papile ale simtirii*, ce se afla pretotutindine, si in cari se impart u nervii cei ce sunt legati cu medul'a spinarii si cu creerulu.

Eficacitatea loru este *mecanica*, adeca ea este legata de pasiunea, si de nemediat'a atengere a obieptului. Daca atengerea e aptiva, atunci ea se numesce *palpare* seau *pipaire*, er' daca e pasiva, atunci se numesce *simtire*. *Simtitoriulu* celu ce este mai multu pasivu se estende preste tota pelea, er, *palpatulu* celu aptivu 'si are sedea sa mai alesu pre man'a cea mobile, si anume la apicii degeteloru, unde papilele simtirii se afla in numeru si perfeptiune mai mare.

Perceptiunile sensiloru mecanici se referescu in genererariu spre lucrurile esterne, si in speciale spre *proprietatile cele speciali* ale corpuriloru, precumu sunt greutatea, volumea, coesiunea, moletatea, vitositatea, asprimea, neteditatea, fluiditatea, soliditatea, secetea, umiditatea loru, in urma spre temperatura.

Nota. Fienti'a si agerimea acestui sensu depende dela iritabilitatea sistemei nervose in generariu, si a papileloru in particulariu, si dela esercitiu. Palpatulu se pote perfeptiuná, in catu se cunosca cineva diferentiele cele mai fine ale suprafecieloru. Batico, unu orbu, spune despre sene cumucà elu pote destinge suprafeciele a doue petece de panura de aceeasi bunetate si de diverse colori. Negru 'i erá totudeun'a mai vertosu si mai aspru, apoi urmá

www.dacoromanica.ro

albastru intunecatu, dupa aceea neriulu intunecatu si verdele intunecatu, aceste doue dein urma inse nu le potea destinge, nu potea destinge nece colorile materieloru de bumbacu si de matasa. Fost'au si statuari, cunoscêtori de monede, si tipoteti (cari punu literele in tipografia) orbi. Gambassi, unu statuariu orbu dein nascere, au facutu icon'a diumatatita a lui Urbanu VIII, care semená perfeptamente.

Sunt jucatori de carti, cari le cunoscu numai prein pipaitu, dupre colorile suprafeciei loru.

Pote se 'si cêstige cineva cunoscintia numai prein pipaitu despre estensiune, despre mesurele unghiuriloru, suprafeciele corpuriloru, si despre legile miscarii corpuriloru. Sauenderson orbise in etate de doui ani si au profesatu scientiele matematice in Cambrige, tempu indelungatu.

§ 36. Sensii chimici: gustulu, odoratulu.

Sedea sensiloru chimici, a gustului si a odoratului, este *membran'a mucosa*, care imbraca doue cavitati ale capului, gur'a si nasulu, si este petrunsa de nervi cerebrali luminati separati.

Eficacitatea loru se radima pre unu procesu *chimicu* [1], cà-ci perceptiunea materieloru gustabili (seriloru si oleiloru), odorabili (esalatiuniloru, aburiloru) se medilocesce prein umorea cea solvente, care se secerne de membran'a mucosa. Asia dar' in amendoui acesti sensi, cari sunt forte aprope cumnati unulu cu altulu, predomineza opusetiunea placutului si a neplacutului.

Gustulu e custodele pentru organele digestiunii, odoratulu pentru organele respiratiunii.

Nota 1. Dar' si la odoratu pre unu procescu eleptricu, prein care s'ar' esplicá forte usioru, de ce producu cu preferentia numai inflamibilile sensatiuni de odoratu, si de ce acestu dein urma esercita una influentia atatu de tare si iute in tota lucrarea vietiei.

www.dacoromanica.ro

§ 37. Continuatiune.

Organulu propriu alu *gustului* aptivu este *limb'a*, in ale carei papile diversamente formate se diremeza capetele nerviloru gustului. Papilele limbei cele fine sunt la cuspide, cu care se gusta mai alesu *dulcele* si *acrulu*; cele mai late, mai multu spre radecin'a limbei, unde se gusta mai alesu *amarulu* si *asprulu*.

Organulu *odoratului*, care este pasivu si lucreza si in departare, este *membran'a mucosa*, care imbraca cavitatile nasului si este petrunsa de capetele nerviloru odoratului.

Nota. Pentru diferitele specie de *odori* avemu mai pucine cuvente si decatu pentru speciele gustului. Le insemnamu seau dupa sensatiunea ce se produce preintr'ensele cá *bene odoratorie*, si *puturose*, seau dupa odorifere, cá odore de moscu, de garofe, de minta, s. a..

§ 38. Sensii dinamici.

Obieptulu sensiloru dinamici, alu audiului si alu vediului, nu sunt corpurile insisi, ci efeptele loru, adeca *oscilatiunile sunetului si ale luminii ocasiunate* prein ei, prein cari se descepta nervulu acusticu si opticu in internulu organului.

Organele sensului au ajunsu aci la cea mai inalta perfeptiune a sa prein una struptura propria arteficiale, in care nervulu sensului, care nu mai serbesce la alta funtiune, si se, latiesce in form'a membraneloru, formeza centrulu. Celalaltu reparamentu, compusu dein membrane, muschi si cartelagini, serbesce spre propagarea sunetului si a luminii.

§ 39. Audiulu.

Organulu audiului sunt cele doue urechi[1]. Obieptulu au-

www.dacoromanica.ro

diului este *sunetulu*, care este una urmare seau efeptu alu oscilatiuniloru corpuriloru elastice.

Daca aceste oscilatiuni sunt regulate, adeca daca unu numeru ecare urmeza intervale ecari, atuuci sunetulu se numesce *tonu*, dein contra *strepitu*, care ne fiendu determinabile e nemusicale [2].

Ce se tiene de *gradu*, in sunetu se destinge in genererariu *tari'a* si *flaceti'a* dupa marimea si violenti'a oscilatiuniloru; er' in tonuri in particulariu *inaltime* si *basetia*. Cu catu adeca sunt mai iuti oscilatiunile in orecare tempu determinatu, cu atatu e tonulu mai inaltu, si cu catu sunt mai lente cu atatu e sunetulu mai basu [3].

Nota 1. Diferitele parti ale urechiei sunt destinate a prende *radiele sunetului*, adeca oscilatiunile sonanti cari se propaga prein aeru, a le intari si a le conduce pana la nervulu audiului. *Urechi'a esterna* seau *scoic'a* prende radiele sunetului chiaru cá unu tubu acusticu, si le duce la *meatulu auditoriu*, unde intarinduse punu in oscilatiune *membran'a timpanului*, care este una pele elastica, ce inchide meatulu auditoriu. Oscilatiunile membranei timpanului comunica cu osusiorele audiului ce jacu in *cavitatea timpanului* cu *majulu*, *incutea* si *stapedea*, prein care apoi se producu la *labirintu*, unde, prein fluidulu celu aposu ce se cuprende acolo, lucreza in nervulu acusticu ale carui capete se latiescu cá una retie pre paretii labirintului. Prein *tub'a lui Eustachiu*, care unesce cavitatea timpanului cu esofagulu, se lasa aeru intr'ens'a pentru conserbarea ecilibriului, prein aceea se pote produce perceptiunea de audiu chiaru si in cei surdi. *Unsorea urechiei* cea dein meatulu auditoriu serbesce spre a opri pulberea, inseptele si altele, cá se nu intre in urechia.

2. Fienducà nu e nece unu corpu care sa nu aiba vreuna elasticitate, adeca potere estensiva, de aceea se potu strapune propriamente in oscilatiune sonante tote corpurile solide si fluide.

Alt'mentrea cu catu e corpulu mai elasticu si cu catu e mai

www.dacoromanica.ro

mare tensiunea, cu atatu e oscilatiunea mai tare. De aceea metalulu si vitrulu sunt mai adapti pentru oscilatiune, si *aerulu*, carui'a se cuvene cu preferentia elasticitatea, e propriulu conducêtoriu alu sunetului.

3. Tonulu celu mai basu care se pote audi e alu unui tubu de organe de 32 piciore, si se nasce prein 32 de oscilatiuni in una secunda, celu mai inaltu prein 15,000 pana la 16,000 in acelasi tempu.

Unu tonu e mai inaltu cu una optava decatu celalaltu daca numera inca una data pre atate oscilatiuni. *Tintinulu*, cá una speciale caretate a tonului, *acordulu*, *armoni'a* si *desarmoni'a*, *melodi'a* cá diferite reporturi si urmari ale tonului.

Caretatea, cu care se propaga sunetulu, depende dela caretatea si temperatur'a aerului, ea sue in aerulu ordinariu si linu, in temperatura de medilocu, camu la 1050 peciore in una secunda.

§ 40. Vediulu.

Organele vediului sunt cei doui ochi . Acestia consistu dein diferite membrane, cari parte sunt colegate nemediatu, parte formeza caveture umplute cu umori transparenti, unde radiele luminii cele incidenti se frangu de mai multe ori pana candu formeza intorsu obieptulu pre *retina*, care este una dilatiune a nervului opticu in fundulu ochiului, si ocasiuneza perceptiunea vediului. Alt'mentrea sufletulu nu vede imaginea cea intorsa precumu e imaginea pre retina, si de aceea nu vedemu indoitu avendu doui ochi.

Nota 1. Amendoue *prunele ochiului*, cari dupa form'a sa se numescu asia, si se misca prein siese muschi in tote direptiunile, repausa in apertoriele cavitati ale craniului, si sunt asecurate in contra influentieloru stricatiose prein *palpebre*, *cene*, *sprancene* si prein *umorea lacrimale*. Partile prunei ochiului cá membrane si umori sunt cea mai mare parte cu lumina, adeca se petrundu de ea.

Ochiulu este inchisu de asia numit'a *tunica sclerotica*, a carei

www.dacoromanica.ro

parte anteriore, cevasi mai boltita, formeza *corne'a transparente*. Cu tunic'a sclerotica se unesce mai de aprope *tunic'a coroidica*, care nemediatu dein dereptulu corneei transparenti se numesce *iride* (iris-idis), dein dereptu e colorata negru, ér' deinainte se areta cá unu anelu de diferite colori, negra, albastra, bruna &, dupa care se numesce si ochiulu.

Iridea are in medilocu (in lumin'a ochiului) unu forame rotundu, *pupila*, prein acést'a singura ajunge lumin'a in internulu ochiului. Pupil'a se restringe nevoluntariu la lumina mai tare, si se latiesce la lumina mai flaca.

Dein dereptulu pupilei, in camer'a cea despartita prein iride, jace *umorea cristalina* seau *lintea cristalina* (humor crystalina seu lens crystalina), unu corpu transparente ce consiste dein una substantia de specie gelatina, care este convesu de amendoue laturile, si frange radiele incidenti prein pupila asia, in catu acele se conjugu spre a formá una *imagine intorsa pre retina* (retina). Acesta dein urma este una dilatare forte fina a nervului opticu in fundulu ochiului, si cuprende *umorea vitrea* (humor vitreus), care asemine este una specie de gelatina, una umore aposa (humor aqueus) se afla in miculu spatiu intre lente si corne'a transparente. Amendou nervii optici se atengu, si in parte se crucescu si intra preintr'unu forame spre nasu in prun'a ochiului.

§ 41. Continuatiune.

Obieptulu vederii este lumin'a [1], si prein aceeasi *colorile* si *lustrulu*, in ultra figur'a (adeca form'a), *miscarea* si *distanti'a* corpuriloru. Proprietatile si reporturile dein urma ale corpuriloru se percepu totu una data si prein palpatu, care la cei orbi dein nascere adese ori ajunge la atare gradu de perfeptiune, in catu destinge si colorile *.

Spre a se produce una intuitatiune de vediu *perspicua*, se cere cá obieptulu, dela care esu radiele luminii seau se reflepta si atengu ochiulu, se fia in *distantia* justa, si se

*) Vedi § 35. Nota.

www.dacoromanica.ro

faca una impresiune cu orecare *taria* si *duratiune*. Ochiulu sanitosu vede de ordinariu luminatu in distantia de 12—13 degete [2].

Miopii (miops, care vede numai in apropiare) si *presbitii* (presbys, care vede numai in departare) se abatu pucinu dela acesta distantia. Prein sensulu vediului sufletulu intra in comerciulu celu nemediatu cu lumea esterna (cu lumin'a), de aci se cunosce marea insemnatate a cautaturei omenesci; prein sensulu audiului pasiesce *lumin'a esterna* in legatur'a cea mai nemediata cu sufletulu, de aci vene, cá atunci candu se retrage tota lucrarea sensiloru in lesinare in cei ce tragu de morte &, mai in urma se pote intielege cineva inca prein audiu. Audiulu este sensulu pentru *lumea insufletita*, vediulu este *sensulu spatiului* si alu *tempului* seau *alu lumii*.

Nota 1. Despre natur'a luminii. Dupa *Cartesiu*, *Euler*, & lumin'a e unu acidentu seau una manifestatiune a eterului (teori'a undulatiunii seau a vibratiunii); dupa *Neuton*, una substantia de totu fina, care riuresce dein corpurile luminose si se propaga cu celeritate estraordinaria (camu la 40,000 mile in una secunda); *acést'a 'i teori'a emanatiunii* seau *corpusculare*. Unu corpu numai prein aceea se vede, cà venu dela densulu radie proprie seau reflese, si aceste facu ochiulu nostru.

Colorile sunt modificatiunea luminii, cari se nascu prein frangerea radieloru luminii. Colorile fundamentali sunt: *rosiulu*, *galbenulu* si *albastrutu*. *Albe* aparu acele corpuri cari reflepta lumin'a neimpartita, *negre*, cele ce o absorbu. Umbr'a este unu gradu mai micu de lumina, *intunereculu* una lipsa totale a acelei'a.

Nota 2. Alt'mentrea eficacitatea vediului are una sfera estraordinaria, si intrece multu pre aceea a celoralalti sensi. Inse cu catu e mai indepartatu unu obieptu, cu atatu apare mai micu, ceea ce se indrepeteza dupa *unghiulu vederii*, pe care 'lu formeza radiele luminii, cari esu dela ambe capetele estreme ale obieptu-

www.dacoromanica.ro

lui. Daca distanti'a intrece diametrulu obieptului de 5000 de ori, asia in catu unghiulu vederii se face mai micu decatu 40 de secunde, atunci obieptulu nu se mai pote vedé de ochiulu omenescu.

3. Miopi'a se nasce prein marea convesitate a corneei trans. parenti si a lintii, prein care radiele luminii obieptului ceva mai departatu se frangu prea tare, presbiti'a prein defeptulu contrariu, prein care radiele luminii obiepteloru mai de aprope nu se frangu destulu de tare. In contra miopiei ajuta vitrele concave, in contra presbitiei cele convese. Strabismulu, catarapt'a si amaurozi'a.

§ 42. Form'a comune a toturoru perceptiuniloru sensuali.

Totu ce percepe sensulu, si'lu representa cá *ore unde* si *ore candu*. De aceea form'a universale, adeca modulu çumu se cuprende in conscientia totu ce se pote percepe cu sensii este:

a) *Spatiulu*, adeca representatiunea despre *firea lûnga olalta* a lucruriloru seau despre *estensiune*, si in specie intreit'a direptiune, *lungimea*, *latimea* si *profundimea*.

b) *Tempulu*, adeca representatiunea despre *firea dupa olalta* a lucruriloru, adeca *duratiunea* si *schimbatiunea* asemine in intreita dimensiune, *presenti'a*, *trecutulu* si *viitoriulu*.

Nota. *Spatiulu curatu* si *reale*, *tempu curatu* si *reale*. Despre celealalte vomu vorbi in metafisica.

II. Facultatea cugetativa.

§ 43. Conceptu. Diferite laturi ale facultatii cugetative.

Prein perceptiunea sensuale sufletulu capeta una mare varietate de representatiuni, cari dau materie, ceea ce elu o formeza si o prelucra mai departe cu *spontaneitate* dupa legile sale. Acesta creare spontanea si legale a sufletului se numesce *cugetare*, si facultatea ceea ce'i respunde *facultatea* seau *poterea cugetativa*.

www.dacoromanica.ro

Er' acea cugetare e de doue specii, cà-ci adeca sufletulu seau lega representatiuni de representatiuni, si prein aceea creeza noue *imagini*, seau aduce *unitate*, *ordine* si *nesu* in mas'a cea caotica a representatiuniloru. Cea deantaiu se numesce in speciale *fingerea*, si este propria fantasiei, a dou'a e problem'a intielesului, si este *cugetarea*, in intielesu mai strimtu.

Amendoue, *fingerea* si *cugetarea*, numai prin aceea se facu posibili, cà-ci sufletulu posede capacitatea, parte de a *conserbá* in conscientia representatiunile, parte de a le *revocá* érasi in acelasi.

Deci dar' mai antaiu avemu se vorbimu despre *memoria* si despre *reminiscentia*, cá inceputulu si sorgintea cugetarii.

A. Memori'a. Reminiscenti'a.

§ 44. Declaratiune.

Amendoue aceste facultati se radima pre una lege universale a sufletului, cumucà *ele prein fiacare lucrare una data consumata capeta una desteritate spre representatiunea acelei'a.* Cu catu se face mai adese ori si mai cu luare amente acesta repetitiune cu atatu e mai mare si mai eficace si aceea desteritate. Daci dar' memori'a este facultatea sufletului de a'si apropriá representatiuni, asia incatu aceste ore cumu se contopescu cu conscienti'a si facu una parte a celei'a, asia incatu pe totu minutulu le are de indemana seau se revoca érasi in conscientia si se recunoscu cá acelesi; in sensulu dein urma lucrarea memoriei se numesce in speciale *reminiscentia* seau aducere amente, adeca o reproducere *interna mai viua* a lucrului ce e depusu in coscientia numai *intunecatu.*

www.dacoromanica.ro

§ 45. Remantarea.

1. *Reproduptiunea* representatiuniloru gia avute se face parte cu voia prein *remantare*[1], parte fora de voia prein *iritamente corporali si spirituali*[2] si prein asia numit'a *asociatiune de idee.*

Nota. 1 Remantarea e acea incordare a sufletului, prein care sufletulu, tienenduse de firulu representatiuniloru cunoscute, cerca pre cele ce erau unite mai inainte cu aceste, éra acumu le au uitatu. Acést'a se face dupa legile asociatiunii.

2 Iritamentele corporali, precumu sunt: fomea, setea, s. a., in ultra apetitiunile si patemele cari se nascu din acele descepta fora de voi'a nostra representatiunile aceloru obiepte cari serbescu spre contentarea loru.

§ 46. Asociatiunea ideeloru.

Asociatiunea ideeloru este legatur'a ataroru representatiuni cari se descepta imprumutatu un'a pre alt'a. Diferitele forme seau legi ale acestei legature se potu reduce la una lege fundamentale, care se pote numi legea *afinitatii* si sta intru aceea, cà *representatiunile, cari una data erau colegate un'a cu alt'a in conscientia, prein urmare formau una unitate chiaru dereptu acesta simultaneitate anteriore se potu desceptá un'a pre alt'a.*

Acesta afinitate este indoita:

a) *esterna,* adeca care radima pre atari referentie ale lucruriloru unulu spre altulu cari le percepe *sensulu,* pre cumu sunt: simultaneitatea spatiosa si temporale, *aseminarea* si *contrastulu*;

b) *interna,* care radima pe atari referentie ale lucruriloru unulu spre altulu cari le cuprende *intielesulu,* precumu sunt legatur'a representatiuniloru despre *obieptu* seau *subieptu,*

www.dacoromanica.ro

si despre proprietati seau *predicatu*, despre *totu* si *parti*, despre *individuu*, *specie* si *genu*, despre *causa* si *efeptu*.

Nota 1. Legile asociatiunii ideeloru desvoltate sunt urmatoriele:

a) *Legea simultaneitatii* (lex simultaneitatis). Dupa acesta lege se descepta si se insociescu usioru acele representatiuni, cari au intratu de una data in conscientia; pentru esemplu amu facutu cunoscintia cu doi omeni in acelasi locu si tempu, si dupa aceea candu 'mi vene inainte unulu dein densii, atunci 'mi aducu amente si de celalaltu.

b) *Legea sucesiunii* (lex successionis). Dupa acesta lege se descepta usioru acele representatiuni, cari se referescu spre ceva asemine, precumu sunt representatiunile a doue persone, evenimente, tiere, si alte asemine, candu 'mi aducu amente de un'a 'mi aducu amente si de ceealalt'a pentru aseminarea care o au intre sene.

c) *Legea opusetiunii* seau *a contrastului* (lex opositionis). Dupa acesta lege se descepta mai usioru acele representatiuni, cari sunt in reportu de opusetiune, precumu sunt paradisulu si iadulu, angerii si diavolii, virtutea si vitiulu, bucuri'a si superarea, resbelulu si pacea, diu'a si noptea, libertatea si serbitutea.

Nota 2. Acesta desceptare impreunata a representatiuniloru este una aparentia memorabile a spiritului nostru. Prein dens'a intra adese ori representatiuni in conscientia, nu numai fora vointi'a nostra, ci chiaru in contra vointiei, se verescu in conscientia cá de sene, intrerumpu cursulu cugetarii in catu nu potemu meditá supra orcarui obieptu precumu cere metodic'a, ér' de alta parte ne facu unu ajutoriu insemnatu, fienducà ni aducu amente una suma de representatiuni dein cari potemu alege dupa placere, candu cugetamu, prelucramu, seau producemu ceva.

Asociatiunea ideeloru e de mare importantia si in respeptulu esteticu seau artisticu. Cà-ci daca 'i insufletitu artistulu de una idea primaria, si aceea voesce a o representá prein vorba seau imagine, atunci cu aceeasi se insiocescu indata multe idee secundarie, cari trecu impreuna in representatiunea ideei primarie, si facu oper'a

www.dacoromanica.ro

mai ampla, numai artistulu se le scie uni bene cu ide'a primaria; pentru esemplu Stefanu celu Mare ar' fi ide'a primaria pentru unu poetu românu, ideele secundarie aru fi alte persone si evenimente anteriori si contemporane dein istori'a Româniloru si a natiuniloru vecine, aceste aru dá amplitudinea operei, candu le aru sci tiese bene poetulu in representatiunea ideei primarie.

§ 47. Gradele si speciele memoriei.

Memori'a este desvoltata in diferiti omeni in modu diferitu. Daca ne uitamu la *gradele* si *speciele ei*, in generariu se destinge *memori'a buna* si *rea*; dupa diferitele grade ale *usiurintiei*, ale *ambitului*, *tariei*, si *credentiei* eficacitatii sale, memori'a se numesce:

a) *usiora*, daca cuprende iute, deincontra *grea*, *tardia*;

b) *ampla* seau *mare*, daca conserba representatiuni multe si diverse, dein contra *limitata*;

c) *tare*, daca tiene indelungatu, dein contra *flaca*;

d) *credentiosa*, daca conserba representatiunile precumu i au fostu incredentiate fora se le falsifice, dein contra *necredentiosa* seau falsa.

Dupa specie se destinge: *memori'a reale* si *memori'a verbale*, dupa cumu cuprende cineva mai usioru semnulu seau complesulu representatiuniloru; in ultr'a dupa obieptu: memori'a *numerica*, *tonica*, *locale* s. a., precumu tiene mente cineva mai bene numerii, tonurile s. a..

§ 48. Continuatiune.

Numitele virtuti ale memoriei arare ori se afla impreuna in acelasi modu, anume usiurinti'a nu se afla impreuna cu tari'a si cu credenti'a, dar' prein esercitare cu diligentia si atentiune se potu cêstigá tote pana la orecare gradu, si in parte se potu cultivá pana la una perfeptiune estraordinaria.

www.dacoromanica.ro

Nota. Istori'a vechia si noua ni da esemple de memoria tare si mare estraordinaria. *Mitridate* cunoscea tote limbele celoru douedieci si doue de popora dein remnulu seu. *Giovane Pico de Mirandol'a*, daca 'i perlegea cineva 2000 de nume, elu le recitá indata tote. *Ioane Scaligeru* au invetiatu pre derostu pre *Omeru* in 21 de dile, si in 4 lune pre toti poetii greci. *Hugo Grotiu* tienea mente totu ce legea si sciá de rostu *Corpus Juris*. *Leibnitz* si *Euler* sciau de rostu Eneid'a. *Muratore* legea in biblioteca lucrurile de cari avea opu, se ducea a casa si le descriea fora erore, s. a..

E prejudetiu, pre catu falsu pre atat'a si stricatoriu, cumucà bunetatea memoriei nu s'ar' poté uni cu agerimea intielesului si cu justeti'a judecatiei. (*Vir beatae memoriae expectans judicium*). Memori'a cea buna numai atunci e despartita de agerimea intielesului si de justeti'a judecatiei candu cineva 'si esercita numai memori'a invetiandu pre de rostu, er' intielesulu nu 'lu esercita.

Importanti'a unei cultivari solicite si intielepte a memoriei, cá ceea ce este magasinulu a tota scienti'a nostra, au fostu recunoscuta totudeun'a. „Memori'a, quae non modo philosophiam, sed omnis vitae usum omnesque artes una maxime continet *. Dereptu diceau cei vechi dein puntu psicologicu cumucà *Mnemosine* este mam'a museloru.

§ 49. Memorisarea.

Esercitiulu memoriei seau memorisarea se face seau in *modu mecanicu* seau in *modu inteleptuale*.

a) In modu *mecanicu*, adeca repetindu mai de multe ori aceea ce cineva voesce cá se intiparesca in memoria, dupa legile asociatiunii, ale afinitatii esterne.

b) In modu *inteleptuale* candu nu se face intiparirea dupa legile asociatiunii, afinitatii esterne. Aci lucrulu principale este cuprenderea cugeteloru dupa *complesu*, *impartire* si *nesu*, si intielesulu lucreza totu una data cu memori'a [1].

*) Cicerone.

www.dacoromanica.ro

Medilocele cele derepte pentru a memorisá usioru si securu sunt *reculegerea poteriloru* si *esclusiv'a inderepetare* a spiritului spre aceea ce voesce cineva a tipari in memoria, precumu si interesulu pentru obieptu; er' conditiunea spre a ajunge la una memoria tare si credentiosa este repetitiunea mai de multe ori a celoru invetiate [2].

Nota 1. Alt'mentrea memori'a dé esercitata in amendoue modurile, in celu mecanicu in tineretie mai alesu, cà-ci numai prein aceea se conserba *credenti'a* si *tari'a* memoriei la betranetie.

2. Tote medilocele arteficiali ale asia numitei *mnemonice* (artea memoriei), cele mai multe ori sunt opuse scopului, sunt chiaru stricatiose: atari sunt unsorile, beuturele spirtuose, opiulu, alcoolulu s a., cari numai ciarlatanii le adopera, si le recomenda, ér' doftorii cei adeverati si educatorii cei intielepti au adoperatu in tote tempurile medilocele aretate mai susu. Unii nu propunu medicamente, ci nisce simboli seau litere, cari l'ar' pune in stare pre omu cá se pota invetiá indata una multime de cuvinte, numeri, s. a., si se le pota recitá. Despre aceste numai atát'a oserbamu cà precumu le invetia curendu asia le si uita curendu si prein urmare nu ducu la scopu.

§ 50. Nesulu memoriei cu lucrarea creeriloru.

Cumucà memori'a este strensu legata cu lucrarea organica *a creeriloru* nu se pote negá. De aci se potu esplicá diferite aparentie, pentru esemplu cà memori'a in regula e mai tare in teneretie decatu in betranetie, cà unii morbi, patemiri de capu, vetemari de creeri, flacescu si impedeca lucrarea memoriei, anume a memoriei verbali, seau in alte casuri o inaltia si o intarescu [1].

Inse care parte a creeriloru serbesce de organu sufletului la mirabilea lucrare a memoriei, nu se scie [2].

Nota. 1. Sunt omeni betrani cari potu recitá bucati intregi

www.dacoromanica.ro

dein poetii vechi cari i au invetiatu. *Linné* spune despre unu omu invetiatu dein *Upsal'a*, care fiendu atacatu de reumatismu au uitatu tote numele incatu nu le potea pronuntiá, acesta uitare dupa aceea au incetatu, inse au muritu de reumatismu.

Naturalistulu *Bronet* in urm'a unei apoplesii, la inceputulu anului 1807 au uitatu tote substantivele; cá se se ajute aducea multe adieptive, desemná obieptele seau aretá cuventulu in orecare carte; totusi dupa aceea au mai invetiatu multe, inse au muritu in acelu anu de unu atacu nou.

2. Ipotesea materialistica tiene, cumucà sufletulu la formarea representatiuniloru sale lasa urmele (asia numitele idee materiali) acestor'a in creeri, prein care aducerea amente se face asia cà sufletulu reflepte spre densele; inse acesta ipotese pre catu e de grosolana materialistica, pre atatu e de pucinu intielegêtoria, cà-ci ea nu esplica nimicu, ci inca face mai necompreensibile aptulu aducerii amente.

Parerea cea drepta e data in § 44.

B. Fantas'ia seau potęrea imaginativa.

§ 51. Dechiaratiuni

Fantasi'a[1] seau *poterea imaginativa* (vis imaginandi), in intielesulu celu mai latu, este facultatea care descepta érasi imaginile obiepteloru precepute, si le da vietia si atunci candu acele nu mai sunt presenti sensiloru[2]. Deci dar', acesta potere imaginativa *reproduptiva* este reminiscenti'a in a sa referentia spre perceptiunile sensiloru (reminiscentia sensuale)[3].

In intielesu mai strimtu, fantasi'a este una facultate *produptiva*, liberu formativa, asia, cà parte imbraca lucruri sensibili (concepte, cugete si idee) in imagini sensibili si intuitabili[4], parte produce imagini noue prein multipl'a legatura si straformare a intuitatiuniloru[5].

Nota 1. Fantasi'a (dela φαίνεσθαι, a aparé, seau dela φανθάζειν

www.dacoromanica.ro

a face se se pota vedé) la filosofii cei antici insemneza mai totudeun'a una perceptiune seau representatiune, prein care ni se areta orecare lucru. De aceea *Cicerone* o traduce in latinesce *visum*. Filosofii mai noui intielegu prein fantasia facultatea imaginativa.

2. Pentru esemplu descepta si da vietia érasi imaginii unui amicu absente, unei urbi departate, care o amu vediutu una data.

3. Inse cu diferentia, cà la acesta reproduptiune conscienti'a identitatii cu representatiunile anteriori n'are locu de necese cá la reminiscentia.

4. Pentru esemplu, *Fidea* au culesu lineamentele majestatii dein mai multe corpuri, si au facutu idealele majestatii, le au unitu in statu'a *Joe Olimpiculu*; aci dar' fu imbracata nesensibilea idea a majestatii in sensibilea si intuitabilea statua a lui *Joe*.

5. Pentru esemplu cei vechi impletiau cu sierpi pre trei femei: *Alecto*, *Megher'a*, si *Tisifonea*, in mane le puneau faclii de resina aprinse, flagele si alte arme spaimentatorie, si in acestu modu legandu si straformandu intuitatiunile femeieloru, sierpiloru, faclieloru, flageleloru s. a., producèau nouele imagini ale furieloru (Erimieloru, Eumeniseloru), adeca ale Dieeloru vendepti, cari luau resbunare pentru omoru si alte rele, persecutandu necontenitu pre facêtorii de reu pana nebuniau.

§ 52. Form'a lucrarii.

Lucrarea facultatii imaginative reproduptive si produptive este parte *voluntaria* si parte *nevoluntaria*, si se inderepteza in generariu dupa legile asociatiunii.

Nota. *Voluntaria* este candu spiritulu lucra spre unu scopu determinatu si inderepteza fantasi'a spre acestu scopu; éra fantasi'a pote fi mai multu seau mai pucinu legata seau libera, pentru esemplu fantasi'a matematecului este totu legata candu are se construesca una figura dupa unu conceptu datu, pentru esemplu candu are se descrie unu esagonu regulariu intru unu cercu; mai

www.dacoromanica.ro

pucinu e legata candu unu piptore, unu poetu seau artistu desemna seau esecuteza una opera frumosa. *Nevoluntaria* e atunci candu lucreza fora de direptiune spre unu scopu determinatu numai dupa legile asociatiunii, precumu se intempla in visu, in parosismulu de friguri, in lungore s. a..

§ 53. Continuatiune.

Fantasi'a 'si ie *materialile* spre formarea imaginiloru sale celoru noue dela facultatea imaginativa cea reproduptiva, si intru atatu domineza in remnulu realitatii, inse candu acesta materie o prelucreza si o straformeza in cele mai variate forme prein combinatiune (marire, micusiurare) si multipla compunere, atunci ea se misca in remnulu *posibilitatii* secure.

Pentru cá fantasi'a in acesta lucrare se nu se pierda in fantasteria desregulata, ea dé se se conduca:

a) de *lumin'a intielesului*, prein care posibilele se face *probabile*;

b) de *ide'a frumusetiei*, prein care creatiunile fantasiei se facu imagini de arte.

Nota. In acestu respeptu este adeverata dis'a lui *Aristotele*: *nihil est in intelectu, nisi quod antea fuerit in sensu.* Precumu ntielesulu nu pote formá conceptulu omului cu capu de calu seau de cane, nece alu boului cu urechi de asinu in locu de corne, cà-ci pana acumu nu s'au vediutu atari omeni si boi, si daca 'i aru depinge cineva asia, ar' fi numai unu ce posibile, inse neprobabile; aseminea daca voesce unu piptore se depinga imaginea femeiei celei mai frumose, nu pote se o faca pesce dela breu in josu.

Poterea creatrice nu pote se creeze nece una materie noua ci acést'a o ie dein perceptiunea realelui, si face deintr'ens'a forme noue. De aceea fiacare piptura este numai una editiune chimbata a lumii reali, inse ea nu e una alta lume reale. Asia orbulu dein

www.dacoromanica.ro

nascere nu pote se creeze imagini despre lumina si colore, surdulu dein nascere nu pote se creeze imagini de tonu.

Espunerea legiloru ce urmeza fantasi'a candu creeza seau poeteza, aceea ce se numesce *arte* (in intielesu subieptivu), incatu aceea pote se ne presenteze imaginea interna prein unu medilocu esternu, este obieptulu unei discipline filosofice speciali, care se numesce *estetica.*

§ 54. Continuatiune.

Lucrarea cea creatrice a fantasiei se descepta mai alesu prein *sentimentu*, care prein aceea se face sorgintea principale a artii. Artistulu dése simta insusi in anem'a sa aceea ce are se i se formeze in imagini intuitabili, numai prein aceea capeta imaginile artii sale adeveru si vietiă si carmele nouitatii si ale originalitatii. De aceea talentulu primariu alu artistului este una anema simtitoria, unita cu una fantasia vivace, care scie infaciosiá sentimentele in imagini la intuitu si la intielesu.

§ 55. Pretiulu facultatii imaginative.

Facultatea imaginativa eserciteza una influentia mare spre cultur'a si infrumusetiarea vietiei omenesci.

1. Ea descepta si ajuta lucrarea *intielesului*, asia cà parte conserba imaginile obiepteloru, cari intielesulu le compara spre a'si formá conceptele (a) parte creeza imagini pentru *cugete*, si prein aceea le face intuitabili si perspicue (b). De acea problemele intielesului spre a *invetiá* si spre a *descoperi* sunt posibili numai cu ajutoriulu fantasiei.

2. Ea ne reserineza si ne redica candu presentele ne stremtoresce si ne apesa, cà-ci ea ne aduce inaintea conscientiei unu trecutu mai bunu, si ne redica desupr'a realitatii prein crearea unei lumi ideali.

www.dacoromanica.ro

3. Facultatea imaginativa este propri'a facultate a conversatiunii, cà-ci lucrarea ei produce una schimbare placuta in representatiunile nostre, si prein aceea si in conversatiunea nostra, fora de care omulu ar' desceptá in sene si in altii sentimentulu celu tormentatoriu alu *uritului.*

4. Facultatea imaginativa ajuta lucrarea sensilorn, ér' de alta parte pote se si impedece cá sensii se nu percepa obieptulu in realitatea sa (c).

5. Facultatea imaginativa are influentia mare si in funtiunile organismului. De multe ori singura imaginatiunea unoru obiepte descepta gretia si vomire; de multe ori fantasi'a singura au medicatu morbi grei cu mediloce cari nu le aru fi ordinatu nece unu medicu, mai alesu morbi de friguri si nervosi, inse medicarea nu a facut'o medecin'a, ci credenti'a cà este folositoria; de multe ori nesce pilule de coja de pane au produsu efeptulu piluleloru genuine numai pentrucà amaritulu le au luatu cu credentia cà sunt pilule genuine (d).

Nota a. Pentru esemplu conserba imaginile mai multoru individui de omeni dein cari apoi intielesulu prein comparatiune 'si formeza conceptulu omului (§ 59.)

b. Pentru esemplu pentru cugetulu despotismului creeza imaginea ftisiei, cu care 'lu asemeneza de 'lu face intuitabile si perspicuu dicêndu cà precumu ftisi'a deseca poterile unei persone fisice, aseminea deseca si despotismulu poterile unei persone natiunali prein ale sale mesuri omoritorie.

c. Pentru esemplu una scrisore care la antania ora nu o potemu legea, dou'a si a trei'a o legemu, adeca dein legerea deantania au remasu nesce trasature cari a dou'a ora nu au opu de atat'a atentiune, ci numai se se deplinesca. Fantasi'a celui ce jace de lungore, fiendu prea saltata 'lu impedeca cu nalucirile sale de nu vede obieptele in realitatea loru, si 'lu face de vede aceea ce nu este.

d. Esemple pentru influenti'a fantasiei in organismu: unu a-

www.dacoromanica.ro

strologu au profetatu unui omu cà va muri la unu tempu determinatu, omulu i au datu crediementu nemarginitu, si au muritu la timpulu profetatu.

Omulu ce crede in visuri, se sparia de densele, si acesta spaima are influentia in sanitatea si in totu organismulu lui.

In orfanotrofiulu dein *Harlem*, una copila au capetatu epilepsie dein spaima, a doua di au capetatu si alt'a care voia se dee ajutoriu celei deantaiu, si asia sucesive si altele, cari s'au uitatu la cele ce patimeau; in vanu au facutu doftorii tote cate au sciutu in contra epilepsiei, cà nu le au potutu medicá; ér' in urma au chiamatu pre *Boerhave*, acest'a aflandu cà numai prein imaginatiune a trecutu morbulu dela un'a la alt'a, a conchisu, cà numai prein abaterea imaginatiunii s'ar' poté si vindecá; asia elu au pusu tigai cu carbuni aprinsi in mai multe locuri in camer'a unde erau copilele, pre tigai au pusu fere si instrumente mai multe, si apoi cu unu tonu impuitoriu a comendatu in audiulu toturoru copileloru, cá la copil'a pe care o ar' atacá epilepsi'a mai antaiu, se 'i arda carnea pana la osu cu ferele cele infocate la partea organului, unde va aretá elu; copilele s'au spariatu si fiacare cugetá numai la durerea ce avea se sufere candu erá se o arda cu ferulu celu infocatu; imaginatiunea acestei dureri au fostu mai tare decatu cea deantaniu, care le ocupá candu vedea un'a pe cecalalta atacata de epilepsie, asia dar' imaginatiunea cea mai tare a invinsu pre cea mai fiaca si copilele s'au insanitosiatu intru unu minutu.

Intre ascultatorii lui *Boerhave* erá unu ipocondristu, care dupa, fiacare preleptiune avea imaginatiunea, cà ar' fi atacatu de morbulu despre care vorbise Boerhave in scola.

In asemine modu se esplica durerile si suferintiele femeieloru isterice.

§ 56. Continuatiune.

Facultatea imaginativa numai intru atatu se face periculosa, in catu cade omulu insusi asia, çà seau 'si turbura armoni'a vietiei spirituali, prein aceea cà se lepada de ratiune si se lasa a se conduce de facultatea imaginativa care

www.dacoromanica.ro

se joca cu densulu, si 'lu face *fanaticu* si *fantasticu*, seau cà omulu in generariu urmeza una direptiune intorsa a vointiei, si facultatea imaginativa 'lu ajuta intru acést'a fermecandu 'lu numai cu imaginile reului [1].

In imaginile ce creeza facultatea nostra imaginativa, se esprime pretiulu sufletului nostru, ele medilocescu cá se potemu aruncá una cautatura in fabric'a cea misteriosa a internului nostru, ele conducu despre una parte spre cunoscinti'a omului, ér' de alta parte ne invetia cumu potemu mai pre usioru se esercitamu influenti'a asupr'a omeniloru [2].

Nota 1. Periculii facultatii imaginative potemu se 'i vedemu: pentru esemplu in fanaticulu inamoratu, in fanaticulu religiosu, si in omenii cei rei. Fanaticulu inamoratu, daca 'lu incela amores'a aune-ori, nebunesce, de alte ori se ucide, cà-ci fantasi'a lui intru atatu e de incordata, in catu 'si au uitatu cà este fientia ratiunale. Fanaticulu religiosu, adeca acel'a alu carui entusiasmu religiosu este prea incordatu, nebunesce, turbura societatea, casiuneza revolutiuni, anarchii s. a.. Despotulu 'si propune se stinga libertatea unei natiuni, si facultatea imaginativa 'lu orbesce cu imaginea triumfului ce va celebrá candu o va aduce la atat'a serbitute, in catu omulu se nu 'si pota meturá nece cas'a fora de voia speciale dela ministru, seau voesce se o stinga pre natiune insasi, fiendu strainu si inimiculu ei, si facultatea imaginativa 'lu fermeca cu imaginea unui viitoriu candu voru fi abitate locurile natiunii omorite numai de consangenii sei. Talhariulu 'si propune se rapesca, si facultatea imaginativa 'lu ajuta cu imaginile placeriloru ce 'si va procurá cu avuti'a rapita, s. a..

2. Se intielege de cata importantia sunt reporturile esterne, conversatiunea s. a., pentru cultur'a omului cea spirituale, de ora ce reporturile esterne, apoi vorbele si faptele aceloru cu carii conversamu mai indelungatu, lasa urme in sufletulu nostru in catu cugetamu, vorbimu, simtimu si lucramu si noi cá si ei, de unde érasi se cunosce catu de ferice este celu ce are párenti si educatori buni.

www.dacoromanica.ro

C. Intielesulu.

§ 57. Despre lucrarea intielesului in generariu.

Intielesulu e facultatea de a intielege, adeca elu e acea lucrare a sufletului, *care cuprende si concepe esenti'a lucruriloru* si tote reporturile loru unele catra altele, adeca care cunosce dein ratiuni.

Representatiunile ce se referescu spre esenti'a lucruriloru se numescu *cugete*, cari intielesulu le formeza prein aceea cà reduce la *unitate* multiplulu intuitatiuniloru.

Intielesulu candu se adopera spre asta unitate, are trei problemate cari corespundu celoru trei direptiuni ale tempului, cá forme a tota lucrarea spirituale.

1. Intielesulu cuprende *unitatea lucruriloru in presente* adeca elu considera totulu unui lucru in opusetiune cu partile sale, prein care elu cunosce ce e *perdurabile* seau *acidentale* [1].

Elu vede in *presente trecutulu*, seau elu cauta unitatea in *sucesiunea tempului in josu*, adeca cunosce cumu sunt lucrurile colegate cá *causa* si *efeptu* [2].

3. Elu vede in *presente viitoriulu*, seau elu cauta unitatea in *sucesiunea tempului in susu*, adeca cunosce cumu sunt lucrurile colegate intre sene cà *mediu* si *scopu* [3].

Nota 1. *Unitatea* e tier'a, lucrurile sunt: pamentulu, poporulu, poterile fisice si morali; aceste facu *esenti'a* tierei, cà-ci intielesulu dé se le cugete totudeun'a cá *presenti* de cate ori cugeta *tier'a*; ér' stratele ferate, bancele natiunali si nenatiunali, teatrulu, s. a., sunt numai *acidente*, pentrucà potemu cugetá tier'a si fora de aceste.

2. Pentru esemplu, vedemu monumente romane in tote partile Daciei, aflamu la Români una multime de datene romane, si una limba romana; dein acestu *presente* noi vedemu si trecutulu nostru, ne le-

www.dacoromanica.ro

gâmu genealogi'a cu genealogi'a Italianiloru, si a celoralalti Romani, si credemu cà aici in Daci'a si mai de demultu au dominatu Românii de astadi, si acést'a o *judecamu* numai dein nesulu care e intre causa si efeptu, chiaru de nu ni aru spune nece unu Eutropiu, cumucà *Trajanu* a adusu in Daci'a una suma nenumerata de Romani.

3. Pentru esemplu, se punemu cà astadi tierele române sunt incorporate cu Turci'a si cà sunt unite sub unu principe strainu: in acestu *presente* potemu vedé *viitoriulu* Româniloru, adeca *perirea loru*, fienducà aceste mesuri ar' fi numai mediloce spre acestu scopu.

§ 58. Continuatiune.

Acestoru trei adoperatiuni ale intielesului de a aflá esentialele, nesulu, causele si finalitatea lucruriloru, respundu trei forme ale lucrarii sale formarea *conceptului*, a *judeciului* si a *ratiunamentului*.

De aceea intielesulu se pote numi facultatea de a formá concepte, judecia si ratiunamente [1].

In aceste operatiuni intielesulu se conduce de *legi fundamentali* determinate, sie'si proprie, dela a caroru urmare depende tota *legalitatea* lucrarii sale [2].

Nota 1. Conceptulu e aptulu originariu alu intielesului, cà-ci elu capeta prein concepte materiale spre ale sale operatiuni ulteriore, precumu sunt judeciale si ratiunamentele.

2. Aceste legi fundamentali ale cugetarii le espune logic'a.

§ 59. Conceptele.

Intielesulu formeza conceptulu dein intuitatiunile sensului si ale ratiunii prein *comparatiune* (comparatio), *abstraptiune* (abstractio), si *conceptiune* (conceptio).

Adeca intielesulu *compara* una serie de intuitatiuni, aceste le desface in partile si notele loru, *separa* seau *desparte* pre cele comuni toturoru de cele particulare seau a-

www.dacoromanica.ro

cidentali, si apoi pre acele cá unele ce cuprendu *esentialele* seau *durabilele* lucrului, le unesce in una *unitate* ce se dice *conceptu* (conceptus).

Asia dar' conceptulu e *unitatea noteloru esentiali ale unui lucru* seau *cugetulu esentialitatii* unui lucru, adeca cuprenderea aceloru note ale unui lucru, prein care acel'a se destinge de fiacare altulu, si fora de care n'ar' fi ceea ce este.

Nota. Pentru esemplu, comparamu mai multi omeni despre cari avemu intuitatiune, prein acést'a potemu *separá* notele loru cele comuni (corpulu organicu si sufletulu cuventatoriu) de acele prein cari se destingu numai individuii omenesci, precumu sunt colorea, marimea, capacitatile cele distinte s. a., cele comuni le *cuprendemu* in una unitate, in conceptulu *omului.*

§ 60. Judeciulu.

Judeciulu e *nemedial'a* determinatiune a unei representatiuni prein alt'a. Judeciulu presupune dar' doua concepte, si se nasce prein aceea, cà intielesulu cunosce si enuntia reportulu si referenti'a acelor'a unele spre altele. In just'a aflare a acestoru referentie diverse ce sunt intre particularitati si esentie, intre efepte si cause, mediu si scopu, se areta in speciale agerimea intielesului.

§ 61. Continuatiune.

Judeciulu rostitu prein vorbe se dice *propusetiune* (propositio), acést'a dar' cuprende de necese doue representatiuni: a) representatiunea determinanda, ceea ce se dice *subieptu*; b) representatiunea determinata, ceea ce se dice *predicatu.* Acest'a cá determinante in comparatiune cu subieptulu e unu *conceptu superiore,* care competiesce inca si altoru lucruri.

www.dacoromanica.ro

Mediloculu ce unesce pre ambe aceste representatiuni este *copul'a.*

Nota. Judeciulu dar' este aplicatiunea unui relativu universale la unu relativu particulare: pentru esemplu omulu e muritoriu, sufletulu e nemuritoriu.

§ 62. Ratiunamentulu.

Ratiunamentulu (ratiocinum) e mediat'a determinatiune a unei representatiuni prein alt'a, seau a *ratiuná* insemneza a deduce unu judeciu dein altulu prein alu treilea. Asia dar' form'a fundamentale a unui ratiunamentu simplu consiste dein trei judecia seau propusetiuni: dein *doue premise* (praemissae seau propositiones), si dein *conclusiune.*

Premis'a ,ceea ce esprime regul'a universale, dela a careia veritate depende conclusiunea, se numesce *propusetiunea majore* (propositio major); ceealalta ce medieza raportulu, *propusetiunea minore* (propositio minor).

Nota. Asia in esemplulu triviale: *toti omenii sunt muritori*: propusetiunea majore. *Caju este omu*: propositiunea minore. Asia dar' *Caju este muritoriu*: Conclusiune.

D. Ratiunea.

§ 63. Indolea ratiunale a omului.

Precumu areta tote corpurile pamentesci unu impulsu inascutu spre centrulu pamentului, si aceluia urmeza necontenitu, asia se anuntia in conscienti'a spiritului omenescu una direptiune spre centrulu toturoru lucruriloru visibili, si nevisibili spre *D-dieu si lucrurile divine.*

Acesta dorintia si adoperatiune spre *fontan'a originaria si imaginea originaria* a totei esentie e lineamentulu celu mai propriu alu sufletului nostru; in elu consiste esenti'a si dem-

www.dacoromanica.ro

nitatea lui. De aceea nece nu 'lu pote sterge de totu nece una barbarie, si nece una ratecire a vointiei si a intielesului, causata prein una preponderantia a naturei sensibili, nu pote se 'lu impedece pentru totudeun'a.

Acea direptiune a sufletului spre celu *suprasensibile* si *nefinitu* cá spre puntulu de repausu si ultimariu a tota cercetarea si adoperatiunea omenesca, se numesce *ratiunalitate* in catu se manifesta in *tota lucrarea* spiritului, si *ratiune* in respeptulu indolii spre cunoscintia.

§ 64. Desvoltatiunea indolii ratiunali.

Ratiunea, precumu fiacare capacitate a sufletului, o avemu numai cá indole, adeca cá *posibilitate*, seau potentialmente, si spre a se face aptuale are opu de desceptare si desvoltare.

Adeca ratiunabilitatea se areta mai de aprope lucratoria:

a) In sentimentulu celu *religiosu morale* seau in *conscientia*, in care venimu la cunoscinti'a cea mai intinsa si mai nemediata a referentieloru nostre spre lumea supra sensibile, care (cunoscintia, se descepta candu aceste se turbura si se strica. Violatiunea dein adensu a virtutii, a veritatii si a dereptului turbura sentimentulu naturale, si'lu descepta spre una adoperatiune opusa. Er' daca le aru aprobá aceste intielesulu dereptu folosele cele sensibili, seau dereptu prudenti'a care au desvoltat'o cineva facêndule, cu tote aceste inse reprobatiunea cea interna nu o pote impedecá, chiaru pentrucà sufletulu se simte vetematu in esenti'a sa [1].

b) In veti'a sufletesca lucrarea inferiore descepta totudeun'a pre cea superiore; asia *sensulu* prein ale sale perceptiuni esterne descepta lucrarea intielesului, si acest'a, prein a

www.dacoromanica.ro

sa adoperatiune spre unitate, pre cea a ratiunii[2]. Adeca daca sufletulu nostru prein a sa constitutiune legale, adeca incatu 'i atribuimu *intielesu*, posede impulsulu de a cautá una *ratiune suficiente pentru tote*, atunci ar' fi una neconsiderare a intielesului, adeca *neintielegere*, a nu recunosce cumucà acea adoperatiune presupune una *ratiune ultima* si *primaria*, una *fire originaria*, dein care se desvolta tote lucrurile cá dein radecin'a loru, cà-ci alt'mentrea intielesulu cu *adoperatiunea sa spre unitate* ar' veni in contradiptiune cu sene insusi, asia dar' in fapta ar' cuprende una *direptiune de sene*.

Inse spiritulu omenescu nu e asia creatu, cá elu numai se *caute* pre D-dieu, ci cá *pre calea ce nu e departe de nece unulu dein noi*, se'lu si pota *aflá*, *amá* si *adorá* prein indolea ratiunale[3].

Nota 1. Deus legis hujus inventor, disceptator, lator: cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominum aspernabitur, atque hoc ipse luet maximas poenas, etiam si caetera supplicia quae tutantur, effugerit *.

2. Indata ce se descepta intielesulu copilului in proba de a 'si compará perceptiunile sensuali, se areta si lucrarea ratiunii. Pre catu de dereptu, pre atatu si de frumosu psicologicamente dice in acestu respeptu Heinroth **: „E lucru curiosu seau mai bene de mirare, cà intrebarile cele deantaiu ale copiiloru, de si sunt indereptate spre obieptele lumii sensibili, totusi dupa scopulu loru sunt *intrebari ratiunali*, adeca indereptate spre ratiunea lucrului, pentru esemplu cine a aprensu luminile pre ceriu? cà-ci omulu nu pote se cerceteze asupr'a unui ce mai profundu decatu asupr'a ratiunii lucruriloru.—Tota filosofi'a, de cumuva se intielege bene pre sene insasi, face aceeasi. De aceea copiii s'aru poté numi mici filosofi: cà-ci ei impartu cu cei mari interesulu

*) Cicero. De rep. L. III.—**) Despre educatiunea si cultur'a sociale. 1837. pag. 123.

www.dacoromanica.ro

celu mai inaltu alu facultatii cunoscêtorie. Acest'a e unu argumentu, catu de tempuriu se descepta ratiunea in omu, a careia problema suprema e: *a cautá pre creatoriulu seu.*"

3. Ratiunea, cá divinulu seau ectipulu lui D-dieu in omu, dupa Platone e ochiulu sufletului pentru divinulu afara de elu.

§ 65. Ratiunea cá facultatea ideeloru.

Asia dar' ratiunea e:

a) cá si sensulu una facultate ce *percepe nemediatu*, adeca *una percepere* seau *esperire interna* a lui D-dieu si a lucruriloru divine.

b) Inse acesta percepere nu este pasiva seau numai receptiva precumu e perceperea sensului, ci mai vertosu ratiunea precumu si intielesulu e totu una data una facultate creatrice si formativa. Precumu adeca intielesulu formeza concepte dein intuitatiunile sensului, asia formeza si ratiunea *idee* dein intuitatiunile sale.

§ 66. Ide'a.

Ideele sunt representatiunile ratiunii, cà-ci ea le formeza dupa legea *perfeptiunii*, care jace intr'ensa. Perfeptu e ce au ajunsu la *plenitiunea sa*, adeca ce dupa alu seu complesu si forma e aceea ce pote si se cuvene a fi dupa esenti'a sa.

Dupa complesu, ideele se potu desceptá ce e dereptu decatra *esperienti'a esterna*, inse nu sunt abstrase deintr'ens'a, precumu sunt *conceptele*; dein contra ele sunt depuse dein inceputu in sufletulu omenescu cá nesce *imagini originarie* si modele pentru tote faptele esperientiei interne si esterne, si constituescu propriulu lui carapteru, adeca ratiunalitatea lui. Acést'a e dereptu accea benecuventarea ce au venitu

www.dacoromanica.ro

preste sufletulu omenescu, simburele celu infinitu imbracatu in velulu poteriloru finite.

Nota. Adeveratu cà dein intuitatiunile mai multoru societati, ce porta nume de *statu*, ne formamu conceptulu unui statu, daca cuprendemu in una unitate notele comuni cari le amu oserbatu in acele intuitatiuni, insa prein acést'a inca nu ni amu formatu *ide'a statului*, acést'a o desvolta ratiunea, considerandu comunitatile acele dupa scopulu loru supremu a caruia norma nu o pote aflá nicairea fora numai in sene insusi.

§ 67. Idealele.

Idealele se nasce in catu ratiunea, cá facultate formativa, aduce ide'a in conscientia, adeca 'i da una forma. Idealele, adeca modulu in care se formeza ide'a in conscientia, e conditiunatu prein gradulu desvoltatiunii vietiei sufletesci in generariu, precumu si prein desvoltatiunea intielesului si a facultatii imaginative in particulariu; in ultra prein influenti'a ce o esercita secululu, vieti'a poporului, educatiunea, clim'a, vointi'a omului.

Asia dar' idealele e *limitatiunea ideei*, careia nu respunde nicairea deplenu, de ore ce ide'a, cá unitate ce cuprende totalitatea, are unu conceptu nefinitu.

Nota. Inse in fiacare ideale ide'a e efeptuata in parte, adeca nu e nece una religiune in care nu s'ar' fi efeptuatu macaru catu de turbure ide'a divinitatii, nece una scientia in care nu s'ar' fi efeptuatu ide'a veritatii, nece una virtute, nece unu dereptu, nece una vietia politica si civile in care nu s'aru fi efeptuatu ide'a bunetatii, nece unu fenomenu de arte, in care nu s'ar' fi efeptuatu ide'a frumusetiei.

§ 68. Indolea ratiunale cá fundamentulu perfeptiunii progresive.

Fiendu ideele tipulu a totu ce e perfeptu, de aceea nu-

www.dacoromanica.ro

mai pre *indolea ratiunale* radima posibilitatea perfeptiunii progresive a omului individuu, precumu si a totu genului si si a toturoru reporturiloru omenesci. Cu catu se desvolta ratiunea mai multu, adeca cu catu venu ideele mai multu in conscientia, cu atatu se facu idealele mai complete, si cu atatu e mai curatu *efeptulu ratiunii* seau insufletirea ce se descepta prein acele.

Acést'a adeca e *inaltiarea si confortarea* spiritului spre una lucrare corespundietoria ideei, care singura pote dá sufletului contentare deplina seau *beatitate*, cà-ci omulu cunosce cà se apropia progresivu de celu supremu, alu caruia tipu originariu 'lu porta in sene.

Nota. Tote celelalte adoporatiuni ce se nascu dein sferele cele inferiore ale naturei omenesci (precumu e sensulu, fantasi'a, instintulu) nu au nece unu scopu finale, si consumu pre omu si sufletulu lui cu atatu mai securu, cu catu sunt mai unilaterali.

§ 69. Perfeptiunile si defeptele facultatii cunoscêtorie.

Diversele grade ale unei perfeptiuni mai mari seau mai mici a poteriloru cunoscêtorie sunt intemeliate de una parte in *individualitatea* sufletului omenescu, prein care una potere seau alt'a e *despusa* spre desvoltatiunea gia dein *origine* cu una energia mai mare, de alta parte in aceea, cà desvoltatiunea si formatiunea aceloru despusetiuni se inainteza seau se impedeca diversamente prein influentie esterne, si in particulariu prein vointi'a propria.

§ 70. Capacitatea, talentulu, geniulu.

Diversitatile poteriloru cunoscêtorie in respeptulu despusetiunii si alu gradului desvoltatiunii se insemneza in generariu cu vorbele: *capacitate* seau *capu* (capu bunu), *talentu*, *geniu*.

www.dacoromanica.ro

a) *Capacitatea* se areta in facilitatea de a cuprende, si a conserbá esternulu. De aceea dar' este mai de aprope una perfeptiune a facultatii perceptive, unita cu memori'a; opusetiunea e capulu *debile, reu, tardiu.*

b) *Talentulu* e una perfeptiune a facultatii cugetative in particulariu a intielesului. Opusetiunea e *stupiditatea, capacitatea tare limitata.*

Bunetatea intielesului are diferite laturi, elu se numesce:

1. *Sagacitate,* in catu e capace se *destinga* cu agerime, adeca se afle acuratu si deplenu notele lucruriloru, si chiaru prein aceea aseminarile si diversitatile acelor'a. Una degeneratiune a sagacitatii e *arguti'a.*

2. *Profunditate,* in catu petrunde in profundulu lucruriloru, si cunosce fenomenele dupa ale loru *ratiuni ascunse.* Una degeneratiune a profunditatii e orbirea.

3. *Spiritu,* in catu intielesulu afla aseminari intre lucrurile de diverse specie, si acele cu ajutoriulu fantasiei le espune prein imagini in modu *deleptatoriu.* Asia dar' in funtiunile spiritului lucreza intielesulu si fantasi'a totu de una data. Una degeneratiune a spiritului ingeniosu e *spiritulu spuriu,* care in gradu inaltu se numesce *spiritu nebunu.*

c) *Geniulu* e unu gradu destinsu alu poterii ratiunali, care apoi, asemine unui *geniu superiore* in sufletulu omenescu, prein nemarginit'a plenitiune a ideeloru creeza lucruri noue, si proprie. Cea mai mare parte geniulu e limitatu la una sfera determinata de profunditate, de aceea se destinge *geniulu scientificu, artisticu, tecnicu, pragmaticu,* s. a..

www.dacoromanica.ro

CAPU II.

Facultatea sensitiva.

§ 71. Dechiaratiune.

Sentimentulu in genere*ariu* e *nemediat'a consecintia despre statulu seu propriu*, in catu acest'a respunde seau repumna eului, a caruia vietia o inainteza seau o impedeca. Adeca in sentimentu sufletulu cuprende reportulu lucrarii sale spre eulu seu, cá unu *statu*, in care se strapune prein aptuositatea sa, si despre care se face consciu.

Asia dar' sentimentulu este *statulu consciutu* si *una espusetiune* a sufletului produsa prein impresiunile lucruriloru sale celoru obieptive ale cunoscerii si ale apetirii.

§ 72. Sentimentulu cá facultate a apretiarii.

Sentimentulu, cá *statu consciutu*, formeza centrulu a tota lucrarea sufletului, prein care cunoscerea si apetirea ore cumu dé se treca, si capeta potere interna si căldura. De aceea elu este si ratiunea *apretiarii nemediate* a lucruriloru, inse acést'a e intunecata in sene, si numai *subieptiva*, si dé lemurita si ajutata prein meditatiunea si prein cunoscinti'a *pretiului* seau *a valorii obieptive a lucrului.*

§ 73. Sentimentele placute si neplacute

Acelu statu consciutu seau sentimentulu se misca neincetatu intru unu cercu in a carui periferie tresare sentimentulu placutului si alu neplacutului, cá punte opuse, inse asia in catu ele se apropia unulu de altulu in cele mai variate grade pana la acelu puntu unde opusetiunea piere, si intra intru unu

www.dacoromanica.ro

sentimentu indiferente. Dein fiacare inaintare a lucrarii eului celui normale urmeza una *despusetiune a sufletului* corespundietoria, care se numesce *placuta*; si vice versa, fiacare impedecamentu alu aceluia produce *una indespusetiune* a sufletului, care e *neplacuta.*

Nota. Cumucà sunt obiepte de sentimentu *indiferenti*, invetia pre fiacare esperienti'a de tote dilele. Dein contra sentimente amestecate in sensu propriu nu sunt. Cà-ci sentimentele, cari se numescu aci, precumu sunt merore'a, bucuri'a, amorea, s. a., sunt atari, in cari schimbarea cea iute intre sentimente placute si neplacute nu se pote oserbá, dar' cu tote aceste acele nu cadu in unulu si acelasi momentu.

§ 74. Divisiune. Diferentie graduali. Acese si afepte.

Sentimentele sunt diverse dupa gradu si specie. Ce se tiene de gradulu loru sentimentele cele mai fiace, cari abia au cadiutu in conscientia, se numescu *acese*, ér' cele mai vivace se numescu *afepte.* Intre aceste este érasi una gradatiune variata dupa tari'a si nouitatea impresiuniloru, dupa iritabilitatea si vivacitatea sentimentului cea naturale si in particulariu a fantasiei.

Unu gradu moderatu de afepte, si anume de afepte placute, afepteza tota lucrarea sufletului, iritanduo, chiaru si pre cea vegetativa si animale, si inaltia mai alesu poterea vointiei. Dein contra unu gradu inaltu de afepte redica ecilibriulu vietei sufletesci; sentimentulu, in care se concentreza tota lucrarea sufletesca, precumpanesce, ér' usulu celu liberu alu celoralalte pote se se turbure in ecilibriulu seu prein gradulu celu mai inaltu alu afeptului, asia incatu se urmeze mortea.

Nota. Afeptele cele mai insemnate sunt:

a) *Bucuri'a* si *alegri'a. Bucuria* se numesce fiacare sentimentu placutu mai vivace; *alegri'a* seau *letiti'a* este una despusetiune

www.dacoromanica.ro

de bucuria a sufletului, care'lu face de se insereneza, si acést'a se areta si corporalmente in semne si cautatura, prein risu si miscarea membreloru.

b) *Tristeti'a* si *mestiti'a.* Aceea este unu sentimentu viu neplacutu, care in gradu mai inaltu se numesce *mestitia.* Aceste se simtu cá una impedecare, consternatiune si intunecare a sufletului, si se esprimu si corporalmente prein semne corespundietorie, precumu sunt plecarea capului si a bracialoru, caderea membreloru, turburarea feciei si a cautaturei, plansulu s. a..

c) *Speranti'a* si *fric'a* sunt sentimente, cari se descepta prein evenimente viitorie de bucuria seau tristetia, si de aceea sunt afine cu bucuri'a si cu tristeti'a in ale loru fenomene.

d) *Angusti'a* si *spaim'a* sunt grade ale fricei dupa cumu evenimentulu temutu vine mai aprope, seau intra de una data pre neasceptate.

e) *Egritudinea* si *mani'a* sunt atari despusetiuni ale sufletului cari se descepta intr'ensulu candu impedecarea lucrarii sale celei vitali apere cá nederepta. Egritudinea este una despusetiune pasiva, si se areta corporalmente in sentimentele mestitiei. dein contra mani'a e de natura aptiva, intarita vointi'a, si 'si cauta in vedepta multiamirea sa. Dein afara se esprime prein fervorea sangelui, prein cautatura amenintiatoria si prein gesturi.

§ 75. Continuatiune. Diferentia specifica.

In respeptulu speciei sentimentele se impartu dupa diversele regiuni ale vietiei sufletesci in *sensulu comune* seau *sentimentulu vietei* si *sensatiuni, sentimente sensuali-spirituali* si *sentimente sante.*

I.

§ 76. Sensulu comune si sensatiunea.

Sensulu comune, numitu si *sentimentulu vietiei,* e conscienti'a *statului vietei corporali* in generariu. Conscienti'a lucrariloru vietiei celoru multiple se numesce sensatiune, a

www.dacoromanica.ro

careia opusetiune esterna se numesce *placere* si *durere*, cu tote cà aceste espresiuni se adopera impropriamente si despre grade mai inalte de tota speci'a de sentimente.

Tota placerea sensuale fia catu de variata, se referesce spre *inaintarea*, tota durerea sensuale spre *impedecarea* vietiei corporali.

§ 77. Continuatiune.

Sensatiunea in statu sanîtosu e legata de *lucrarea sistemei nerviloru*. De aceea cu catu are unu organu mai multi nervi cu atatu e mai viua sensatiunea intru ensulu. Atari parti ale corpului, cari nu au nece unu nervu, precumu sunt perulu, unghiele, dintii, membranele vascularie &, nu au propriamente nece una sensatiune, dar' serbescu de conducêtoriu impresiuniloru la partile cele provediute cu nervi. Asia atingerile de peru si de dinti se simtu in simburele perului si alu dintiloru. *Inca si lucrarile cele regularie, ce serbescu spre conserbatiunea vietiei corporali*, precumu e digestiunea stomachului, baterea anemei, circulatiunea sangelui, se facu fora de sensatiune *consciuta*; ér' candu aceste lucrari de vietia se abatu dela regula in state morbose, atunci intra in tienutulu conscientiei.

II.

§ 78. Sentimente sensuali-spirituali.

Fienducà nece una lucrare a sufletului nu se face fora de referentia spre *eu*, de aceea si dein lucrarea *poterii cugetative* urmeza state consciute, prein urmare sentimente determinate. Sentimentele desceptate prein imaginatiunea fantasiei se dicu *estetice*, ér' cele provocate prein lucrarea intielesului se numescu *sentimente intieleptuali*.

www.dacoromanica.ro

§ 79. Sentimentele estetice.

Sentimentele estetice se nascu candu lucrarea poterii imaginative la perceptiunea *frumosului* se descepta amesuratu. *Frumosu* in genere numimu totu ce place dupa form'a sa. Er' acesta complacentia a formei e fundata pre aceea cà unu *internu* (unu ideale), unu cugetu, una idea este espresa *bene-nimeritu* in unu ce *esternamente perceptibile*, fia in vorbe, tonuri seau imagini. Asia dar' *frumuseti'a* este *cômplet'a consunantia* a unui suprasensibile si sensibile; unde acést'a nu se afla, asia dar' unde se areta una desproportiune intre spiritu si forma, acolo se nasce *uritulu* in gradatiuni forte variabili.

Sentimentulu esteticu se numesce si gustu, in specie incatu acel'a e cultivatu prein una deprendere.

Nota. *Sublimitatea* si *venustatea* sunt specii particularie ale frumosului. Daca acest'a consiste in genere in complet'a unitate a unui spirituale cu sensualele, atunci se nasce sentimentulu sublimelui, acolo unde aflamu sensifiata ide'a *infinitului*. De aceea sublimele mai multu e oper'a creatiunii divine, a naturei, decatu a artii omenesci. Venustatea ni se areta in acele lucruri cari ni placu prein tenereti'a si blandeti'a formei esterne.

§ 80. Sentimentele intieleptuali.

Jace profundu in sufletu unu instintu spre cunoscinti'a *adeverului*, adeca a consunantiei cugeteloru nostre cu realitatea. Fiacare progresu alu inteligentiei in cunoscinti'a adeverului are dreptu consecutiune unu sentimentu de multiamire si de gaudentia spirituale, in care 'si are radecinele, si in care se intaresce *amorea adeverului* si tendenti'a cea propria a sufleteloru mai nobili de a lati adeverulu cá unu sacru bunu comune alu umanitatii.

www.dacoromanica.ro

Dein contra cunoscinti'a nechiara, indointi'a si incertitudinea ni turbura repauslu si ne turmenteza. Er' indiferenti'a catra adeveru, pernegarea aceluia si mintiun'a sunt insocite de sentimentulu *rusinii* si alu *degradarii de sene.*

Nota. *Nihil est menti veritatis luce dulcius* *. *Sentimentulu adeverului* este propriulu sentimentu de vietia alu spiritului omenescu, ornamentulu si conserbatiunea aceluiasi, care candu 'lu pernega, atunci cade in necuratiania si in mintiuna, si prein aceste in totu genulu de coruptiune morale.

III.

§ 81. Sentimentele sante.

Cea mai mare influentia in vieti'a omului au *sentimentele sante.* Aceste sunt nesce despusetiuni ale sufletului desceptate prein lucrarea ratiunale, una conscientia nemediata despre esenti'a cea propria a *eului* nostru, despre originea lui dein *celu infinitu,* si despre intimele sale relatiuni spre acest'a.

Propriulu acestoru sentimente este, cà se anuntia in conscientia cá ceva *absolutu* si *necesariu,* asia in catu indatorescu pre omu spre contentarea loru, si una *violatiune* a acelor'a nu numai cà se simte cu neplacere, ci se areta in conscientia si cá condemandu. Acést'a se esplica prein aceea cà aci eulu se simte vetematu in a sa *propria demnitate,* care s'ar' cuveni se se custodesca santa si nevetemata.

§ 82. Sentimentulu religiosu si morale.

Sufletulu simte pre celu *infinitu* in sene cá basea eului propriu si cá terminulu tendentiei sale. De aceea sentimentulu sacru are una latura dupla; elu este:

a) *sentimentu religiosu,* adeca una conscientia nemediata a divinitatii reagente in sufletulu omenescu, fienducà

www.dacoromanica.ro

noi avemu in despsetiunea ratiunale una *facultate perceptiva* pentru celu *omnipresente*;

b) *sentimentu morale* seau *conscienti'a*, in catu sentimentulu religiosu *reagesce spre vointia* si o determina cumu *i se cuvene se fie.*

Ramuri si in parte graduri de desvoltiune ale conscientiei morali sunt sentimentulu de *onore*, de *dreptu* si de *datoria.* Tustrele se nascu dein *sentimentulu celu internu alu demnitatii nostre proprie*, prein care noi ne simtimu *scopu in sene. Sentimentulu de onore* tinde cá demnitatea pesonalitatii nostre se se recunosca de catra altii; *sentimentulu de dreptu* cere cá aceea, in a sa libera manifestare in noi si in altii, se nu se veteme; sentimentulu de *datoria* comanda cá aceea se se inainteze prein tota lucrarea nostra in noi si in altii, pentru cá natur'a omenesca se vina neincetatu mai aprope de modelulu seu celu infinitu.

§ 84. Sentimentulu egoisticu.

Direptiunea egoistica, care noi o numimu *sentimentulu egoisticu* in intielesu mai strinsu, pune eulu cá puntulu firmu spre care se referescu tote celelalte cá *media.* Aci scopulu a tota tendenti'a este conserbatiunea si inaintarea eului propriu facia cu celu strainu.

Acesta miscare egoistica e conforma naturei eului, incatu acest'a e una potere individuale independente si de aceea in sene nu se pote reprobá. Inse cu catu se face mai universale si cu catu se opune mai negativu sentimenteloru straine, cu atatu se desface mai multu sentimentulu egoisticu in *arogantia* si *temeritate*, *invidia*, *ura* si *bucuria* de *reulu altuia*, sentimente cari descepta tendenti'a cea funesta a egoismului, ceea ce 'si sacrifica *eulu strainu cá mediu.*

www.dacoromanica.ro

§ 85. Anem'a.

Direptiunea cea opusa a miscarii sentimentului e *anem'a*, si tendenti'a cea desceptata de catra dens'a e *amorea*.

Precumu e poterea *gravifica* in natur'a materiale, asia e *anem'a* una gravitatiune misteriosa, una *atragere de afinitate a spiriteloru finite*, parte reciprocu unulu spre altulu, parte spre spiritulu celu infinitu, spre D-dieu. In anema simte omulu, cumucà elu e numai una individualitate, care spre a ajunge la una esisteutia deplena, are indigentia de a se insoci cu fientie cumuate, cá prein acele orecumu se se indeplenesca in sene insusi.

Acestu liniamentu profundu si esentiale naturei omenesci e *mam'a* si *nutricea amorii*, si prein aceea a totu ce e nobile, frumosu si mare in vieti'a omenesca. Intru ens'a e radecinata *simpati'a* (compatimirea si congratularea), amorea spre omu, spre familia, spre poporu, spre genu, spre umanitate, spre universulu lucruriloru, spre D-dieu.

Unde se areta *anem'a in curati'a* sa, nu voesce numai eulu propriu ci si alu altor'a cá scopu ultimariu, si se bucura candu se pote sacrificá pentru acest'a cá mediu.

CAPU III.

Facultatea apetitiva.

§ 86. Dechiaratiune.

A trei'a direptiune fundamentale a sufletului e capacitatea de a'si determiná iususi manifestatiunea lucrarii sale. Acesta capacitate a determinatiunii de sene se insemneza unilateralmente cu espresiunea de *facultate apetitiva*, inca mai dereptu cá *vointia*.

www.dacoromanica.ro

Nota. *Apetirea* iusemneza una tendentia dein placere spre a obtiené ceva in opusetiune cu *aversarea si urirea*, care este una tendentia dein neplacere spre a abate dela sene lucrulu contrariu. Asia dar' apetirea este numai una specie a voirii. Espresiunea *vointia* e asemine prea marginita, fienducà usulu vorbirii cu aceea insemneza in regula *libertate*.

§ 87. Divisiunea.

Fundamentulu determinatiunii de sene pote se jaca in *statulu vietiei* celu organicu, in representatiuni, si in urma in esenti'a sufletului. Prein urmare capacitatea sufletului de a 'si determiná manifestatiunile lucrarii sale, conformu cu cele trei regiuni, e de trei specii: *instintulu, arbitriulu, vointi'a libera*.

I. Instintulu.

§ 88. Despre instintu in generariu.

Instintele in generariu sunt misteriosele tendentie spre manifestarea lucrarii sale fundate in natur'a sufletului, cá a unei poteri viue. In acestu sensu fiacare despusetiune psichica are de fundamentu unu instintu prein care acest'a se descepta spre lucrare cu necesitate naturale. Instintulu dar' e propri'a base a vietiei sufletului, aceea ce asemine simburelui dein planta, pune in miscare (lucrare) macin'a sufletului, si ramurile sale sunt atatu de variate precumu sunt de variate formele de aparentia ale vietiei sufletului.

§ 89. Instintulu sensuale.

Instintulu in intielesu mai strinsu, seau *instintulu sensuale*, e legatu nemediatu cu *sensulu comune*, si e propriamente laturea cea aptiva a acelula, elu e *tendenti'a sufletului*

www.dacoromanica.ro

spre contentarea vietiei animali, asia dar' una voire a sufletului, ale carui ratiuni determinative nu jacu in elu insusi, ci in *statulu vietiei celu organicu*, unde sensulu comune 'si are sedea sa.

Elu este esentialmente *instintu conserbativu* de sene, dar' dupa constitutiunea propria a organeloru, cari serbescu spre contentarea vietiei sensuali, se desface in *instintu nutritivu*, *instintu formativu* seau *instintu plasticu* (in sensu mai latu), *instintu motoriu* si *instintu sessuale* (generativu, propagativu).

§ 90. Continatiune.

Dereptu instrumentu spre ajungerea scopuriloru sale serbescu instintului *organele miscarii*, si anume acei muschi cari sunt supusi si *vointiei* si de aceea se numescu *voluntari*. Acesti muschi asiediati pre scheletulu oseloru cá pre una masa repausatoria a corpului, pertiesuti de multi nervi si forte mobili, sunt mediale prein cari se manifesta instintulu si vointi'a in generariu. Acést'a se intempla in modulu celu mai nemediatu, si de aceea celu mai espresivu, prein *cautatur'a*, *vocea*, apoi prein *gesturi* si prein *miscarile membreloru*.

Nota. In aceste manifestatiuni, precumu si in caretatea si tienementulu figurei esterne in genere, se esprime individualitatea si statele sufletului cari locuescu intr'ens'a, si de aceea serbescu fisionomiei aceleia. (Despre valorea celei dein urma, si despre valorea cranealogiei lui Gallu.)

§ 91. Continuatiune.

Instintulu e una iritatiune de sene a sufletului *nemediata* si *necesaria* spre a sustiené si pre a desfasiurá aceea ce este insusi. *Instintulu e orbu*, adeca elu este una apetire,

www.dacoromanica.ro

caruia nu precede nece una representatiune, nece una cunoscentia a obieptului, ce are se 'i serbesca spre contentare. Elu 'si urmeza scopulu cu securitate, si fora de vre una dependentia dela vointia, chiaru si in contra acesteia, si afla fora de alegere si esperientia mediale cele ce 'i folosescu. Intru acesta lucrare instintulu e ajutatu de *sensulu comune* care cá *presagiunea* seau *presentimentulu* lucrului ce folosesce spre conserbarea de sene, da instintului una direptiune positiva seau negativa.

Nota. Dein cele dise se esplica multe miscari si lucrari curiose si numai *instintuali,* cari le facemu fora de conscientia, si chiaru in contra vointiei spre a obtiené aceea ce serbesce spre a ne conserbá pre noi insine, seau pre a scapá de aceea ce este contraria aceleia. Totu de aci se esplica in ultra una multime de *inclinatiuni* si *declinatiuni* capriciose la parere, cari adese ori nu le potemu invinge cu nece una reflesiune, precumu sunt greti'a, spaim'a, sughitiatulu, convulsiunile, s. a.. Numai dupa contentare sè nasce representatiunea obieptului apetitu si instintele atunci se facu *apetitiuni.*

§ 92. Continuatiune.

Instintulu e mai potente pre gradele cele mai de josu ale desvoltatiunii spirituali, pentru esemplu in copilaria si in cei neculti, decatu in cei adulti si culti, pentrucà in acestia elu este respinsu si suplenitu prein lucrarea poteriloru sufletului superiori. Celu mai perfeptu este instintulu animaleloru, a caror'a vietia in generariu nu trece preste instintu, si in cari elu suplenesce reflesiunea si esperienti'a.

Nota. *Cuvier* dice dereptu si frumosu cumucà animalele in instintu se persecuta ore cumu de una idea inascuta, cá de unu visu. Aceea ce descepta acestu visu pote se fia numai poterea organisatoria ceea ce lutra dupa legi ratiunali, causa finale a creaturei insasi.

www.dacoromanica.ro

§ 93. Instintulu in gradele desvoltatiunii sale. Apetitiune, pasiune, inclinatiune.

Instintulu se numesce orbu incatu 'si urmeza scopulu fora conscientia si fora direptiune determinata spre unu obieptu, numai in generariu. Elu se simte aci cá una indigentia ce descepta dorenti'a spre contentare. Daca acést'a se intempla prein una direptiune momentana a instintului spre unu obieptu determinatu, atunci acést'a se redica la *apetitiune*, cu care este impreunata totudeun'a *representatiunea* obieptului apetitu. Prein urmare in apetitiune se areta gia *arbitriulu*, adeca *una alegere consciuta* a obieptului particulariu care contenteza indigenti'a instintului. Daca apetitiunea procede cu predominatiunea spre una specie determinata de obiepte, atunci ea se numesce *inclinatiune* seau *aplecare*, inclinatiunea ceea ce s'a facutu stabile si abituale e *pasiune*.

Indigenti'a instintului e moralmente indiferente: ér' apetitiunile, inclinatiunile si pasiunile sunt imputatibili. Pasiunea redica ecilibriulu vietiei sufletesci, ea impedeca usulu celu liberu alu poteriloru sufletului, anume alu ratiunii, si pre acele si le face serbitorie serbilmente, asia incatu ele numai intru atatu au jocu liberu, incatu ajuta spre contentarea aviditatii pasiunii.

Cu inclinatiunea incepe, cu tote aceste numai momentanu, prein indulgentia unu statu de nelibertate, care in pasiune se face perdurabile. De aceea pasiunea se face unu morbu alu sufletului, care usurpa vieti'a dein a sa parte psichica si corporale a careia sanîtate consiste in ecilibriulu si in armoni'a diverseloru lucrari de vietia.

www.dacoromanica.ro

II.

§ 94. Arbitriulu.

Determinatiunea de sene a omului, cá a unei fientie *sensuale-spirituali*, e propriamente *arbitriulu*, adeca *facultatea eleptiva*. Adeca arbitriulu e facultatea sufletului de a alege intre diverse forme de lucrare posibile. Elu se radima dar', in opusetiune cu instintulu, pre *representatiunile* obieptului, unde vointi'a se areta lucratoria prein aceea cà prein *decisiune spontanea* interna se determina pre sene pentru una forma de lucrare, si asia pre cea opusa o invinge. De aceea acestu aptu alu determinatiunii de sene e insocitu de acea conscientia cumucà in aceeasi impregiurare s'ar' fi potutu lucrá si alt'mentrea.

§ 95. Continuatiune.

Aceea ce determina pre sufletu in decisiunile sale e representatiunea *finalitatii*, adeca cumucà acést'a seau acea forma de lucrare va procurá mediale spre contentarea sentimentului, care intarita sufletulu spre apetetiune. Aci cu vointi'a se unesce intielesulu care o conduce in alegerea medialoru.

In catu acumu sufletulu se determina cu *spontaneitate* in posibilitatea diverseloru forme de lucrare, lucreza liberu, si de aceea elu 'si imputa lucrarile in sentimentele cele urmatorie ale *aprobatiunii* seau *reprobatiunii*, ale *penitentiei* si ale acusatiunii sale.

Inse aci sufletulu nu e in adeveru liberu, cà-ci de si se determina pre sene cu *spontaneitate*, cu tote aceste sufere a se determiná totu de una data cu dependentia dela unu esternu, dela uuu ce, ce nu este elu insusi.

www.dacoromanica.ro

§ 96. Vointi'a libera.

Adeverat'a libertate e acea specie a determinatiunii de sene, unde intre una fientia si intre *lucrarea sa* are locu una unitate perfepta, asia in catu aceea nu are nemica afara de sene, prein care se lasa a se determiná. Acesta libertate completa numai lui D-dieu se cuvene, ér' omulu pote se se apropia de dens'a, gradatu prein divinitatea fientiei sale. Adeca cu catu ajunge mai multu sufletulu in progresiv'a desvoltatiune a vietiei sale celei interne la conscienti'a cea deplenita a eului seu si a legiloru cari constituescu esenti'a propria si 'i desemna carapterulu celu divinu, cu atatu cêstiga mai multa *libertate adeverata*, adeca cu atatu mai multu se determina in lucrarea sa prein aceea ce e esenti'a lui, ce este elu insusi, decatu prein unu altu ceva.

§ 97. Continuatiune.

Precumu *partea cea cunoscêtorie* a sufletului, prein gradele *facultatii perceptive* si ale *facultatii cugetative* se desvolteza spre *ratiune*, si in acést'a 'si afla *terminulu seu*, pentrucà spiritulu au ajunsu in ratiune la elu propriu, adeca la esenti'a sa, asia dé se se desvolteze si partea cea voitoria dela instintu si arbitriu spre libertate, care nu e nimica alta decatu partea cea praptica seau realisatiunea ratiunii. Atunci apoi sufletulu 'si-au agiunsu terminulu seu si prein gradele vointiei. Atunci voitoriulu si voitulu sunt aceeasi, *esenti'a* si *lucrarea* sufletului sunt un'a; ér' acést'a si au ajunsu problem'a suprema si scopulu ultimariu, adeca *realisatiunea sa propria*, prein aseminarea cu D-dieu.

Prein urmare sufletulu in asa moderna desvoltatiune temporale nu e liberu in adeveru, dar' se lupta si lucreza

www.dacoromanica.ro

spre a 'si luptá libertatea adeverata. Daca acést'a areta de una parte afinitatea si limitatiunea sufletului, de alta parte totu de una data in aceeasi jace invelita cá florea in bobocu demnitatea sa cea inalta si destinatiunea cea divina.

Septiunea III.

Despre statele vietiei sufletesci in cursulu seu.

§ 98. Conspeptu.

Vieti'a omenesca nu e desvoltata deplenu in nece unu momentu alu cursului seu, ci e esentialmente *desvoltatiune*, adeca lucrarea cea inferiore iriteza totudeun'a pre acea superiore, ér' acést'a inchide in sene pre aceea, asia incatu vieti'a remane totudeun'a in esentia un'a si aceeasi pre lûnga tota schimbarea formeloru sale in tempu.

Esindu dein a sa *ratiune interna* ea se desvolta in lucruri multiple in lumea esterna, si apoi ér' de acolo se intorce in sene insusi, prein urmare desvoltatiunea are direptiune dupla: ea este una *desvoltatiune gradata* a despusetiunii eului prein lucrarea cu lumea esterna, apoi una *crescere intensiva*, una *nedependentia interna progresiva* conditiunata prein acea desvoltatiune.

Nota. Asia descepta sensulu comune lucrarea sensiloru, acést'a descepta intielesulu, ér' acest'a descepta lucrarea ratiunii, care la betranetie se face mai libera si mai curata, pre candu cele deantaniu se tragu indereptu. Asemine si in planta, simburele cuprende in sene florea, acést'a fruptulu, ér' acele deu se se vestegesca pentru cá se se pota formá. In generariu e una fapta mirabile a naturei cá ceva se se conserbe si se se realiseze in a sa mutatiune.

www.dacoromanica.ro

§ 99. Continuatiune.

Sufletulu este determinatu in cursulu desvoltatiunii sale parte in modu *generariu*, parte *particulariu*. Aceea se areta in gradele etatiloru si in periodic'a schimbare a *veghiarii* si a *dormirii*; ér' acést'a in modificatiunile cele proprii ale vietiei sufletului: in *naturale*, *temperamentu*, *carapteru*, cari sunt fundate parte in individualitatea cea naturale si in determinatiunea de sene a sufletului, parte in nesulu si comerciulu acelor'a cu lumea. Daca se turbura ecilibriulu celu normale alu vietiei sufletului in cursulu seu, atunci se nascu *morbii* sufletului

CAPU I.

Etatile.

§ 100. Inceputulu sufletului.

Inceputulu a tota vieti'a procede dela acel'a, care ratiunea firii sale o are absolutamente in sene insusi, si de aceea nu depende dela nimene altulu. Tota vieti'a individuale este revelatiunea *eficientiei infinite a lui D-dieu*, in catu se efeptueza intru unu spatiu determinatu si intru unu tempu determinatu. Dar' acesta eficientia insasi, care cá ratiune a tota esenti'a finita se numesce *potérea naturei*, nu e limitata prein spatiu si tempu, asia dar' e nefinita si esterna. De aceea si sufletulu, cá *cugetulu lui L-dieu in sene*, si dupa idea e nefinitu si eternu. Insé cá se se faca *individuale*, adeca unu individuu reale, spre acést'a are opu de margini determinate, adeca de nna esistentia spatiosa in corpu materiale si de una lucrare temporale in desvoltatiunea progresiva.

www.dacoromanica.ro

Acesta desvoltatiune legata de *tempu*, cá de form'a cea necesaria a totu finitulu, e *realisatiunea* sufletului. Cà-ci sufletulu se nasce orbu, adeca cá una *despusetiune* seau cá una *pos bilitate*, si se formeza intru unu modu propriu si speciale in periode mai mari, in *etati*, fienducà facultatile lui sunt forte variate, si ceru tempu spre a se poté desvoltá gradualmente.

Nota. Doptrinele *creatianiloru*, traducianiloru, preesistentianiloru si metempsicosistiloru despre aparenti'a cea temporale a sufletului.

§ 101. Teneretiele.

Conformu celoru trei regiuni ale vietiei sufletesci si desvoltatiunii corporali, destingemu *teneretiele*, *etatea barbatesca* si *betranetiele* cu gradatiuni diverse, dar' fora limitatiuni si treceri rigurose.

Teneretiele * trecu rapede dela vieti'a embrionelui in pantecele maternu prein gradele urmatorie: antaniu e nascerea, prein care omulu se face *sugêtoriu*, alu doilea e crescerea dintiloru, alu treilea vorbirea, alu patrulea pubertatea incepêtoria. Pre gradele cele de antaniu omulu e *pruncu*, pre alu patrule e *fetioru* si *fetiora*. Teneretiele sunt periodulu vietiei in care predomnesce *vieti'a morale*, periodulu culturei si alu crescerii corpului, alu desvoltatiunii si alu infloririi facultatiloru spirituali conditiunate totu de una data prein lucrarea corpului.

Sufletulu, cá ratiunea cea spirtuale, a vietiei, la inceputu este preocupatu mai de aprope numai cá *potere vitale* in formatiunea si conserbatiunea organismului corporale cá conditiuni a realisatiunii sale. Inse in scurtu indigenti'a cor-

www.dacoromanica.ro

porale provoca la lupta pre *vietia cea interna* si o constringe spre a se desvoltá gradatu. Sufletulu prein *sensulu comune* si prein *instintu* este ore cumu contopitu cu vieti'a corporale, dar' desceptandusc lucrarea *facultatii perceptive* incepe a se destinge cu incetulu de celelalte lucrari straine, a se desface de corpu, si a se face consciu despre a sa esistentia propria, si de a dominá preste acést'a. Inse cu tote aceste vieti'a cea interna in totu periodulu acest'a se determina mai multu de *influentie sensuali.* Placerea si durerea, bucuri'a si suferenti'a se schimba cá nesce despusetiuni momentose usioru, dar' cu taria speciale.

Memori'a e facultatea cea predominatoria in mediulu acestui periodu, ér' fantasi'a in a dou'a parte.

Acést'a creeza *ideale* pentru vietia, provoca tota puterea sufletului si o spinge spre realisarea acelor'a. Totu de una data desvoltanduse corpulu totu mai tare, *instintele sensuali* se anuntia cu una taria speciale, si 'lu invita pre omu la *gaudenti'a sensuale* a vietiei. Omulu spirituale a ajunsu la unu puntu verticale alu vietiei, momentosu si decisivu.

Nota *. La individuii barbetesci pana la alu 23—25 anu; la individuii femeesci pana la 20—22.

§ 102. Etatea barbatesca.

Etatea barbatesca *, daca desvoltatiunea au procesu omenesce in adeveru, si daca au sciutu cineva se apretieze problem'a victiei, e periodulu *ecilibriului vietiei sensuali-spirituali,* prein urmare gradulu celu *omenescu* propriamente. De aceea *durabilitatea* si *decisiunea* (fia in bene seau in reu) destingu acesta etate de celelalte. Corpulu a ajunsu la a sa crescere deplena; tote facultatile spirituali s'au desvoltatu,

www.dacoromanica.ro

si se afla in comerciu viu. Vieti'a se intorce spre *realitate*, fora se 'si pierda sensulu pentru *ideale*, fora numai daca au apucatu una direptiune unilaterale, egoistica in genere. Poterea se probeza in una *profesiune* folositoria si proportiunata.

Armoni'a vietiei interne si esterne carapteriseza pre *barbatu*, si, daca 'si apretia seriositatea si importanti'a vietiei, 'i da *discretiunea*, *dominatiunea de sene* si *demnitatea*, ceea ce este propria acestei etati.

Nota *. Dela crescerea complenita pana la scaderea poteriloru *corporali*, asia dar' dela 20 seau 25 pana la 50 seau 53 de ani.

§ 103. Betranetiele.

Betranetiele incepu cu anulu 50—55, candu corpulu incepe a pierde pre incetu dein sum'a poteriloru sale, si cu intrarea in anulu alu 70-le se numesce *caruntetie*.

Etatea barbatesca este espresiunea cea mai deplenita a naturei omenesci, in catu e sensibile spirituale, dar' nu e terminulu vietiei omenesci. Precumu adeca la betranetie vieti'a corporale scade totu mai multu si mai multu, scade ce e dereptu si *ambitulu* celei spirituali, fienducà lucrarile sufletesci cele ce stau in legatura si in comerciu cu esistenti'a corporale si esterna, se tragu indereptu. Sensii 'si pierdu agerimea, memori'a tari'a, fantasi'a vivacitatea; si prein aceste tote intielesulu insusi 'si pierde elasticitatea sa. Dar' cu catu se reintorce sufletulu mai multu in sene insusi departanduse de operele sale cele esterne, si cu catu 'i scade mai tare aptivitatea relativu spre lucrarile singulare si finite, cu atatu cêstiga vieti'a lui mai multa *potere interna si libertate*.

De aceea *betranetiele* sunt periodulu vietiei in care predomineza *vieti'a interna* si *spirituale*. Ideele intra mai

www.dacoromanica.ro

curatu in conscienti'a betranului, elu vede fora · ilusiune importanti'a a tota vietia pamentesca, si asia are *presimtimentulu* unei vietie noue, mai perfepte, spre una *incredentiare santa*, care'lu face fericitu pre lûnga tote · scaderile si durerile, cari i le presenta caderea cea morale a lucruriloru moderne.

Intieleptiunea, *pacea sufletului*, si acea *copilaria a anemei*, care aduce amente de dilele cele mai frumose ale teneretieloru, sunt frupte cari le culege omulu *caruntu* atunci candu vieti'a se desvolta in conformitate cu natur'a si in armonia, si nu s'au perversu prein culp'a propria seau straina.

§ 104. Finitulu vietiei.

Vieti'a omenesca in a ei realitate moderna radima pre comuniunea si comerciulu celu temporale, care e intre *sufletu si intre corpulu organicu*. Daca acest'a inceteza, atunci intra unu statu ce se dice *morte*, in a careia urmare partea cea visibile a vietiei omenesci, corpulu, se reintorce in elementele primitive dein cari este formatu. Cà-ci precumu fiacare fientia organica imple unu *spatiu determinatu*, in care se formeza, asemine are si una *duratiune de tempu determinata*, in care'si deslega problem'a, si chiaru prein aceea se esauresce.

Asia urmeza *mortea naturale* dupa una duratatiune a vietiei care nu prea trece peste 80—90 ani la omu. Inse turburari voluntarie ale vietiei casiuna de comune unu terminu mai tempuriu.

CAPULU II.

Statele veghiarii si ale dormirii.

§ 105. Dechiaratiune.

Vieti'a se intorce in consunantia cu tempulu * alterna-

5*

www.dacoromanica.ro

tivu spre cele esterne seau spre cele interne. Esindu adeca dein a sa ratiune interna se esauresce in comerciu cu lumea esterna si se reintorce la sene insasi, pentru cá departanduse de tota iritatiunea esterna se se renouesca in a sa profunditate propria.

Intru acést'a este fundatu statulu *veghiarii* si alu *dormirii*, cari se intorcu érasi regulatu; amendoue formeza una opusetiune polare, cà-ci aceea infaciosieza laturea vietiei cea aptiva, care se areta lucratoria relativu spre alte lucruri, ér' acést'a pre ceea latente, pre ceea ce repausa in sene.

Nota *. Adeca, asia precumu emisferulu planetului nostru e intorsu spre sore, seau e detorsu dela sore. De aceea tempulu celu naturale pentru dormitu e *noptea*, si face pentru unu omu adultu camu una a trei'a parte a dilei intregi, asia dar' dela 7-8 ore. Deprenderea si poterea vointiei potu se faca intru acést'a unele modificatiuni.

§ 106. Continuatiune.

Veghiarea * e vieti'a intru a sa aptuositate spre lumea esterna. Ea este dereptu aceea insocita de una conscientia chiara a aceleia, si se pote determiná prein vointia.

Somnulu este opusetiunea polare a veghiarii. Sufletulu se trage indereptu dela lucrarile sale cele esterne in sene insusi, si cá identicu cu sene insusi, fienducà numai e in opusetiune cu lucrarea esterna, si de aceea e si fora vointia, se lasa a se conduce cu totulu de natura. Comerciulu cu lumea esterna, si de aceea sensatiunea, perceptiunea, miscarea voluntaria si conscienti'a obieptiva, repausa. Fenomenele corporali semina cu ale murindului; ochiulu 'si pierde lucrarea, pupil'a este dilatata in susu si indereptata spre interuu, cautatur'a si lineamentele intiepenescu cá si cumu aru

www.dacoromanica.ro

fi sburatu vieti'a, membrele urmeza dupa legea greutatii. Asia somnulu este imaginea mortii.

Nota *. Fienducà in somnu sufletulu e despartitu de comerciulu cu lumea esterna, si e concentratu in sene insusi, asia prein aceea se esplica, de ce procede mai neturburatu in somnu lucrarea cea organica si vegetativa, asia dar' de ce se vindeca vulnerile mai iute in somnu. Copiii in tempulu deantaniu mai multu numai dormu, si animalele, cari trecu preste una metamorfose cadu in somnu indelungatu si profundu. Animalele traescu in somnu vieti'a planteloru, dice *Aristotele.*

§ 107. Cursulu si efeptulu somnului.

Adormirea nu depende dela vointi'a omului, ci vine *periodicu* cá una indigentia nerecusabile de cate ori s'au esauritu vieti'a prein aptuositate in lumea esterna, si chiaru prein aceea e multiamita, pentrucà acumu receptivitatea pentru iritamente e tocita.

Trecerea dela veghiare la somnu si vice versa, in regula e gradata. *Somnulenti'a, somnulu usioru, somnulu profundu.*

Desceptarea urmeza daca vieti'a se intaresce in sene, si ore cumu se *nasce dein nou*, si chiaru de aceea tende spre una aptuositate noua. Asia dar' efeptulu celu benefacêtoriu alu somnului e intenerirea vietiei in respeptulu psichicu si somaticu. Somnulu prea scurtu produce una tensiune escesiva si una iritabilitate; celu prea lungu una descordare si una aptuositate a sistemei nerviloru, si prein aceea state corespundietoria psichíce.

§ 108. Visulu.

Repausulu sufletului in somnu nu e reale, ci numai parutu. Cà-ci vieti'a e una miscare continua. Lucrarea sufle-

www.dacoromanica.ro

tului iu somnu se numesce *visu.* Acést'a dar' e una lucrare a sufletului curatu interna, inchisa de catra lumea esterna fora conscientia obieptiva si fora determinatiunea de sene. Sufletulu fiendu desfacutu de realitatea esterna 'si creeza acea lume propria care o tiene de obieptiva prein una deceptiune de sene; formatricea in acestu imperiu alu posibilitatii e cu preferentia *fantasi'a,* care cá una libera suverana ie in serbitiu pre celelalte poteri sufletesci, asia in catu aceste numai pentru ea sunt lucratorie.

Fantasi'a capeta ocasiune spre formatiunile sale parte din *esperientiele* cari le au facutu sufletulu in statulu veghiatoriu, chiaru daca acele au desparutu de multu dein aducerea amente, parte dein *etatile* si *iritamentele* corporali.

Nu arare ori conscienti'a individuale se descepta prein visuri aventurose si infioratorie, si noi seau ne desceptamu repentinamente, seau ne aducemu amente in visu cumucà visamu.

§ 109. Continuatiune.

Cumucà sufletulu viseza si atunci candu noi nu ne aducemu amente de ce amu visatu dupa ce ne amu desceptatu, areta oserbatiunea aceloru cari vorbescu, ambla si se misca in somnu fora se 'si aduca amente de acele dupa ce se descepta. In generariu aducerea amente are locu numai in unu visu mai viu in somnu usioru, candu conscienti'a individuale nu repausa deplenu, asia dar' in particulariu indata dupa adormire seau in somnulu de demenetia.

§ 110. State asemine somnului.

Potentiari si specie proprie ale vietiei dein visu sunt

www.dacoromanica.ro

vorbirea in somnu, *somnambulismulu* si *chiar'a vedentia* seau *magnetic'a veghiare in somnu*. Tote aceste fenomene in parte forte enigmatice au aceea comune intre sene cà sunt *state neutrali*, adeca atari in cari statele cele *alternative* ale dormirii si veghiarii cá identice coincidu, fienducà sufletulu visatoriu fora conscientia individuale vine in comerciu cu realitatea esterna.

Cá state neutrali aceste sunt fenomene estraordinarie, cari in parte sunt fundate in una despusetiune morbosa a sistemei nervee, dein care urmeza acea potentiare a vietiei psichice. Inse acele sunt totu de una data state, in cari sufletulu 'si reveleza in modu plenu de insemnatate a sa particularitate si deslegare de corpu si a sa misteriosa vietia interna spirituale.

Alt'mentrea aceste fenomene sunt forte diverse dupa gradu si specie.

§ 111. Vorbirea in somnu. Somnambulismulu.

Daca se inaltia visulu ordinariu, atunci sufletulu se imposeseza de organele corporali, anume de organele vorbirii cele usioru mobili spre a 'si manifestá vieti'a visuale. Daca cu acést'a e unita miscarea corpului si mutarea locului, atunci somnulu se numesce *somnambulismu* seau *morbulu lunaticului*.

Somnambulismulu e unu statu de medilocu intre dormire si veghiare, de una parte una visare fora conscientia individuale si determinatiune de sene, de alta parte una lucrare si unu comerciu in afara prein *sensulu comune* si prein *instintu*. Adeca sufletulu desfacênduse in somnu de realitatea esterna, pasiesce preste marginile vietiei sale celei indi-

www.dacoromanica.ro

viduali de diua, si 'si latiesce lucrarea cá membru a tota vieti'a naturei, in care procesu sensulu comune si instintulu tienu loculu sensiloru. De aceea sufletulu simte nemediatu aceea ce alt'mentrea se cunosce prein *sensii esterni* seau prein *reflesiunea intielesului.* Asia merge somnambulului cu ochii inchisi de totu securu pre locurile cele mai periculose, feresce cu destretia tote pedecele, si complenesce nu arare ori fapte cu una precepere si cu unu sboru alu sufletului, care in statulu veghiatoriu nu se oserbeza.

§ 112. Chiar'a vedentia.

Daca 'si intende sufletulu legatur'a vietiei gia in somnambulismu si nu arareori desvelesce poteri, cari se paru a jacé in fundulu lui cá legate prein corporalitate, atunci acést'a se intempla in gradu inca si mai inaltu in fenomenele cele afine ale *chiarei vedentie* seau *magneticei veghiari in somnu.* Acest'a e unu statu alu sufletului inaltiatu in unu modu propriu, care se desvolta parte de sene, parte se produce arteficialmente prein asia numitulu *magnetismu animale* in persouele cari au receptivitate pentru acestu statu. Sufletulu petrunde chiaru cu vederea prein sensulu comune corpulu propriu, cunosce statele cele morbose ale aceluia, si oserbeza prein instintu ce 'i este salutariu. Chiaru asia petrunde elu cu vederea seri'a obiepteloru si a mutatiuniloru cari 'lu atengu cá nesce lucruri ce se tienu de mundulu lui, tote aceste le vede chiaru fora de respeptu la spatiu si la tempu.

Nota. Raritatea acestoru fenomene, abaterea loru dela cursulu celu ordinariu alu vietiei, si in particulariu frecenti'a imitatiuniloru celei incelatorie, precumu si a abusului loru celui stri-

www.dacoromanica.ro

catiosu au adusu acolo, în catu realitatea loru s'au negatu de totu, mai alesu dein partea acelor'a, cari sunt in parerea deserta, cumucà au intielesu tota natur'a cá unu mecanismu, si de aceea nu voru se tiena de adeveratu fora numai ce se pote intielege mecanicesce. De alta parte transcendenti'a s'a incurcatu aci forte tare intru una tiesetura de fantasterii. Precumu principiulu vietiei, fienducà se trage dein celu infinitu, produce una atragere a celui departatu si una formatiune pentru viitoriu, asemine si la afundarea sufletului in acelasi marginile tempului si ale spatiului pentru sensulu comune si instintulu chiaro-vedietoriei se largescu, inse chiaru numai relativu spre aceea ce se tiene de organismulu loru, nu relativu spre celu strainu, cu atatu mai pucinu spre celu suprasensibile, si aceea ce spune ea, nu e nimica mai multu decatu unu visu, care pote se consune cu realitatea esterna si pote se cuprenda adeverulu, inse pote se si incele. (Burdach.)

§ 113. Visiunea.

Daca fantasi'a da *forma* la aceea ce sufletulu simte *nemediatu*, si oserbeza in adausele state ale vietiei visuale relativu spre mutarile cari 'lu ascepta, si spre reporturile sale, atunci se nasce *visiunea*, care cá espresiunea unui *presimtimentu instintuale* pote se aiba locu si in visulu naturale, si chiaru candu e omulu desceptu, pentru esemplu, cendu se apropia vre una periclitate a vietiei prein morbu seau morte. Dar' fienducà fautasi'a procede liberu si dupa arbitriu in formatiunile sale, de aceea insemnatatea visiuniloru si a visuriloru in generariu da judecat'a dupa acést'a. Prein urmare noi nu avemu nece unu semnu securu spre a poté destinge in casuri determinate adeverulu de incelatiune, si dé cu descretiune intielepta se lasamu deslegarea viitoriului.

www.dacoromanica.ro

CAPU III.

Determinatiunile particularie.

§ 114. Dechiaratiune.

Omulu, cá microcosmu in macrocosmu, sta cu tota vieti'a mundului intru unu nesu si comerciu ce se determina reciprocu si se numesce *simpatia.* Pentrucà vieti'a in genere e dupa esentia *armoni'a membreloru sale*, asia in catu aceste prein aptiune si reaptiune se determina unulu pre altulu, si prein aceea concordeza spre una consunantia deplena.

Deci dar' omulu de una parte e determinatu originariamente cá *individuu*, de alta parte se determina prein reporturile sale spre *totu.* Elu inse este mai de aprope numai unu membru organicu alu unui totu relativu, adeca alu unui *planetu* particulariu (vieti'a planetaria), si prein urmare se determina prein fenomenele si statele cele particularie, *fisice si morali* ale aceluia. Aceea se areta in caretatea climei, a aerului, a apei, a luminii, a caldurei, a nutritiunii, s. a., acést'a in comunitatile cele morali ale statului si ale besericei. Pre aceste relatiuni particularie fisice si morali, repausa *diversitatea stirpiloru* si *natiunalitatea.* Esenti'a omului consiste in capacitatea de a *se determiná pre sene.* Prein acést'a elu domineza preste statulu seu celu originariu, care e determinatu prein naturalele propriu, si preste statele sale cele ce sunt determinate prein relatiunile sale fisice si morali, si dà amenduror'a cu spontaneitate una direptiune care e *fapt'a* lui si se numesce *caraptere.*

Modificatiunile cele particularie ale carapterelui se re-

www.dacoromanica.ro

ferescu spre influenti'a, care o esercita in individuu *sensulu*, *diversitatea stirpii* si *natiunalitatea* cá relatiuni reagenti.

Nota. Cu catu se redica omulu mai multu prein cultura la independentia, cu atatu se elibereza mai multu de marginile cele naturali ale necultului seau asia numitului *omulu naturei*, si se inaltia dela *individualitate* la *universalitate*, adeca cu atatu mai multu esprime in esenti'a sa *ide'a umanitatii*, fora cá se pota vre una data, seau macaru se fia numai datoriu a invinge deplenu determinatiunile cele naturali.

§ 115. Naturalele.

Naturalele e complesulu determinatiuniloru celoru naturali ale individuului, prein urmare a despusetiuniloru sale si ale diverseloru relatiuni ale acelor'a un'a spre alt'a, si inca in respeptu *psichicu si somaticu.*

Naturalele e *donulu naturei*, si formeza fundamentulu a tota vieti'a omului, care elu nece nu si 'lu pote dá, nece nu si 'lu pote luá. Prein relatiunile, in cari se desvolta vieti'a, precumu si prein determinatiunea de sene naturalele se pote mai multu seau mai pucinu formá, inaintá seau impedecá, inse nece una data nu se pote sterge.

§ 116. Continuatiune.

Relativu spre despusetiunile cunoscintiei si ale loru tendentie naturali, naturalele se numesce *talentu* (in intielesulu celu mai latu). Acest'a se areta in diversitatea cea mai naturale a despusetiuniloru spre *scientia*, *arte* seau spre *una aptivitate praptica*, si in specie intre marginile acestui tiemtu intreitu érasi in diverse direptiuni, spre musica, spre piptura, spre studia filosofice, matematice, istorice, s. a.. In naturale 'si au dereptu aceea basea loru diversele ocupatiuni, si prein

www.dacoromanica.ro

aceea profesiunile si statele vietiei sociali. Despusetiunea cea naturale a direptiuniloru sentimentului celoru dominatorie si a vointiei determinate prein aceea da *indolea anemei.*

Distintiunea intre indole de anema *buna* si *rea* e fundata in acea fapta nenegabile, cà unii omeni, individui, familie si popora intregi areta tendentie predominatorie spre certe virtuti si scaderi.

§ 117. Constitutiunea si temperamentulu.

Una latura particularea a naturalelui e in respeptulu somaticu *constitutiunea,* si in respeptulu psichicu *temparamentulu.*

Constitutiunea consiste in caretatea cea permanente a organeloru corpului, relativu spre struptur'a si proportiunea loru, dela care depende cursulu lucrariloru vietiei mai multu seau mai pucinu regularie.

Nota. Dupa diversitatea gradeloru energiei cu care se sustiene pre sene vieti'a animale, in contra afeptiuniloru conturbatorie se destinge una constitutiune *tare* si un'a *debile*; in ultra una constitutiune *robusta,* care se carapteriseza prein una formatiune mai tare a organeloru corpului, si anume a *strupturei oseloru,* si una constitutiune *delicata,* care pre lûnga mai pucina potere muschiulara se carapteriseza prein una potere mai viua a nerviloru. Importanti'a de a intarí constitutiunea naturale, prein esercitia corporali, dieta regulata, temperantia si discreta folosintia a influentieloru celoru folositorie individualitatii. Ideosincrasi'a.

§ 118. Modificatiunile temperamentului.

Temperamentulu e ore cumu tipulu vietiei, adeca *gradulu celu mai inaltiatu* seau *mai temperatu alu mobilitatii si alu iritabilitatii sale.* Prein urmare alu recepti-

www.dacoromanica.ro

bilitatii sale pentru impresiuni si alu poterii sale pentrn a le poté tiené fermu pre aceste si a lucrá in contra.

Temperamentulu precumu si naturalele in genere e *unu donu alu naturei*, si cá atare e una determinatiune psichica originaria, careia corespundu certe proportiuni de amestecatura corporale, fienducà individualitatea sufletului in genererariu se esprime in corpu, fora se fia inse intemeliata acea determinatiune in aceste proportiuni.

Alt'mentrea temperamentulu e asia de multiplu cá si individualitatea insasi. Gia celoru vechi le placea a destinge temperamentele in patru specii principali, acesta distintiune are acestu pretiu, cà pune nesce poli estremi, intre cari spendiura temperamentele cari in realitate mai nece una data si mai nicairea nu sunt pure, ci modificate si amestecate in modulu celu mai variabile. Afara de acést'a temperamentele se modifica si se muta prein influenti'a seseloru si a gradeloru etatii.

Nota. Distintiunea celoru patru *temperamente* (dela *temperare*, a mestecá) facuta gia de *Ipocrate* si de *Galienu* erá in nesu cu teori'a celoru vechi despre cele patru elemente (pamentulu, ap'a, aerulu si foculu) si despre cele patru proprietati fundamentali ale acelor'a, (caldur'a, frigulu, secetea si umiditatea), caror'a aru respunde una amestecare determinata a sucuriloru corpului, cari érasi ar' esercitá una influentia determinatoria asupra modului propriu omului de a simti, de a cugetá si de a lucrá. Acesta teoria cade tota daca cunoscemu nejusteti'a fundamentului ei, alu fisiologiei elene. Asemine de arbitraria e si parerea cea mai noua cumucà temperamentele stau in legatura cu cele patru regiuni ale lumii, asia in catu ocidentele ar' face pre omeni sanginici, orientele colerici, nordulu melancolici si sudulu flegmatici. Nu temperamentulu insusi, ci numai gradele sale, inaltimea si profundimea sa sunt supuse la influentie climatice.

www.dacoromanica.ro

§ 119. Continuatiune.

Temperamentulu *sanginicu* (sanguis) se misca usioru si se iriteza rapede, dar' fora de constantia si fora de potere durabile spre reaptiune.

Celu *flegmaticu* (phlegma) e opusu celui sanginicu. Se misca cu greu si e mai nesimtitoriu in respeptulu impresiuniloru esterne, areta perseverantia suferitoria in cele ce au inceputu una data.

Celu *colericu* (choler'a) e infocatu in simtire, iute si tare in miscare. Asia dar' in acest'a se areta receptibilitatea si spontaneitatea in gradu asemine de inaltu.

Celu *melancolicu* (μέλαινα χολὴ) intrece pe celu colericu cu profunditatea in simtire, inse sta in dereptulu lui cu poterea reaptiunii.

Nota. Carapteristic'a diverseloru modificatiuni de temperamentu si a stateloru psichice somatice corespundietorie.

§ 120. Carapterele.

Carapterele e *deprenderea* spiritului spre una direptiune determinata a vietiei, produsa prein determinatiunea de sene. Elu e *permanintea formatiune de sene* a vietiei sufletului, a careia base, ce e dereptu, e data in naturale, care inse e de totu *fapt'a* omului, fienducà sufletulu cá potere spontanea *perlucreza* si formeza dupa vointi'a sa naturalele, cá pre unulu ce este datu dein afara. De aceea carapterele se esprime determinatu numai in etatea de medilocu, dupa ce sufletulu s'a intaritu destulu pentru cá se 'si pota valorificá a sa spontaneitate interna. De aceea carapterele in asa direptiune demna de omu se numesce *barbatia* (ἀνδρία, virtus). Elu se fundeza pre principia firme, cari omulu si le au

www.dacoromanica.ro

cêstigatu in vietia, si cari pre acést'a o determina dein launtru si deinafara armonicu si cu stabilitate.

Asia dar' carapterele e fapt'a omului, prein care elu face pre omu *de sene insusi*, prein care 'si da una *valore in sene*, care intrece valorea naturalelui celui mai fericitu.

Celu ce nu au dus'o pana la spoutaneitatea aretata, asia dar' a carui vietia remane independente dela influenti'a cea schimbatoria a despusetiuniloru interne si a relatiuniloru esterne, acel'a e *fora caraptere.*

§ 121. Carapterele sesuale.

Opusetiunea cea naturale a sesului se esprime chiaru atatu de tare in proprietatea organismului corporale, catu si in individualitatea spirituale. In *barbatu* e predominatoria laturea cea aptiva a vietiei, in *femeia* laturea cea receptiva. De acea vieti'a barbatului e mai multu *esterna*, una creare si una lucrare, ér' vieti'a femeiei este mai multu *interna*, cordialmente formativa si conserbativa.

Asia dar' fiacare sesu posede certe poteri si virtuti in unu gradu, cari constituescu carapterele seu propriu, fora inse cá acele se lipsesca pentru aceea de totu celuialaltu. Dein contra amendoue individualitatile stau in *relatiune de polaritate*, un'a in contra altei'a, adeca fiacare sesu realiseza *conceptulu omului*, dar' in modu opusu, asia in catu chiaru prein aceea, cà sunt diverse, se atragu si se *indeplenescu.*

Dein acesta relatiune se nasce *amorea*, cá una afinitate simpatica a sufleteloru. Aceea dar' este esentialmente spirituale si independente dela fiacare determinatiune sesuale.

§ 122. Carapterele stirpii si alu natiunalitatii.

Cá forme particularie ale comunelui caraptere omenescu

www.dacoromanica.ro

se areta *diversitatea stirpii* si *natiunalitatea*. Cea deantaniu consiste in unu nesu simpaticu cu *carapterele geograficu* alu partiloru lumii, care se reflepta in proprietatile cele somatice si psichice a unoru serii mai mari de popora. Diversitatea somatica se areta cá una diversitate a colorii, a perului, in particulariu a formatiunii corpului; diversitatea psichica se areta cá una diversitate a poteriloru sufletesci relativu spre despusetiune, desvoltatiune si direptiune.

Cu tote aceste notele cele carapteristice a stirpiloru sunt amestecate cu atat'a varietate, si trecere dein un'a in ceealalta atatu este de neoservabile, in catu aretarea si clasificatiunea stirpiloru este forte diversa. Numai daca fipsamu si aci puntele estreme, intre caai varieza stirpile, apoi capetamu note distintive luminose. Aceste inse sunt proprietati neesentiali si nemutabili in sene, cari nu sunt in contra *unitatii* si a *originii comune* a genului omenescu, ceea ce este parerea cea mai umana si cea mai bene intemeliata dein puntu scientificu.

Diversitatile *natiunalitatii*, prein care se distingu poterile individuali, sunt modificatiuni ale corpului de stirpe, in care se esprime caretatea cea particularia climatica a tiereloru cari le ocupa unu poporu si proprietatea vietiei sale politico-religiose.

Nota. Pareri diverse sunt despre nascerea si impartirea stirpiloru. Unii iau dupa *Cuvier* trei stirpi principali, cari, respundu celoru trei parti principali ale lumii antice, adeca cea *caucasica*, *mongolica* si *stirpea negriloru*; altii, precumu *Blumembacu* mai numera aci si stirpea *americana* si *australe*, cari inse mai bene se potu considerá cá variatiuni ale celei deantaniu; altii numera 12—16 stirpi fundamentali.

www.dacoromanica.ro

CAPU IV.

Morbii sufletului.

§ 123. Dechiaratiune.

Precumu consiste sanitatea corpului in simtirea organeloru corporali si a funtiuniloru loru, asia radima sanitatea sufletului in *ecilibriulu poteriloru* si *alu lucrariloru sale*, asia in catu *eulu* cá unu mediu dominatoriu tiene in poterea sa cele individuali, si, pre lûnga tote fluptuatiunile, scaderile si erorile cele trecêtorie, pote restabili érasi ecilibriulu. Daca acest'a se turbura cu stabilitate, asia in catu sufletulu se *abate* dein centrulu lucrariloru sale spre una direptiune intru aiurea, si prein aceea 'si pierde dominatiunea preste celelalte, atunci se nasce unu *statu morbusu*.

Asia dar' morbulu sufletului seau esirea dein mente se carapteriseza cá *unu statu neliberu*, adeca cá unulu in care sufletulu, seau in parte seau in totu, 'si au pierdutu conscienti'a eului seau a lumii esterne si determinatiunea de sene, si s'au *cufundatu* in unilateralea manifestatiune a unei representatiuni, a unui afeptu seau instintu, si a unei pasiuni, si prein aceea e legatu.

§ 124. Ocasiunarile morbiloru sufletului.

Cea deantaiu ocasiunare spre asemine state morbose pote jacé atatu in corpu catu si in sufletu, si despusetiunile fisice seau psichice spre acele potu se fia produse seau prein *culp'a* seau *fora culp'a* omului. In respeptulu psichicu acést'a pote se se intemple prein incordarea preste mesura, prein miscari de sufletu violenti, prein apetitiuni si pasiuni desfrenate.

www.dacoromanica.ro

(Párerea *somatica* si *morale* unilaterale despre nascerea morbiloru sufletului).

Fiendu legatura interna intre corpu si sufletu, fenomenele psichice cele morbose producu totudeun'a turburari si in organele corporali, mai alesu in sistim'a nerviloru, asia in catu in unele casuri e greu a decide, daca morbulu sufletului e consecutiunea seau caus'a statului morbosu celui corporale.

§ 125. Continuatiune.

Asia dar' morbulu sufletului e unu statu *psichico-somaticu* seau *antropologicu*, adeca elu nu competiesce sufletului cá atare si nu 'i atenge esenti'a, ci numai relativu spre comerciulu cu corpulu. De aceea si medicarea lui cere una pertraptare pre catu fisica pre atatu si somatica.

Nota. Dein cele aretate se esplica de unde vine cà smintitii a une ori areta capacitati estraordinarie, mai de multe ori mai inainte de morte, seau daca traescu pana la caruntetie érasi capeta neturburatulu usu alu poteriloru sufletesci.

§ 126. Formele fundamentali ale morbiloru sufletesci.

Fienducà morbulu sufletului e una redicare a ecilibriului psichicu, de aceea formele fundamentali ale aceluia se cunoscu dein direptiunile cele fundamentali ale lucrariloru sufletului. In acestu respeptu morbulu sufletului e seau una *impedecare universale* a lucrariloru sufletului, seau una *turbare contra-naturale* a unei lucrari individuale. Unitatea vietiei psichice aduce cu sene, in catu dein statulu celu morbosu alu unei facultati sufletesci mai totu de una urmeza una amalare mai mare seau mai mica si a celoralalte, seau una turbare universale a vietiei sufletesci.

Imbecilitatea morbosa e neutralisatiunea seau impede-

www.dacoromanica.ro

carea a tota vieti'a sufletesca, conditiunata prein una formatiune ne normale a organismului corporale, mai alesu a creeriloru, asia in catu nece una facultate a sufletului nu 'si pote aretá eficacitatea sa, si intra in una ebitudine completa. Imbecilitatea are diverse gradatiuni. Cretinismulu?

b) Statulu celu morbosu alu facultatii cunoscêtoria se numesce *nebunia*, a careia esentia consiste in una determinatiune a fantasiei preste facultatea perceptiva si preste intielesu. Nebuni'a e partiale in *ide'a fipsa*, seau universale in *dementi'a* facultatii perceptive si in smintirea intielesului.

c) Unu morbu alu sentimentului e *melancoli'a*, in care sufletulu s'a cufundatu fora sperantia si ore cumu s'a perdutu iu unu sentimentu seau in una serie de sentimente.

d) Daca nebuni'a iriteza *vointi'a* spre manifestatiuni si lucrari violenti, atunci se nasce *mani'a* seau *turburarea*.

www.dacoromanica.ro

LOGIC'A

Introduptiune.

§ 1. Conceptulu.

Logic'a e scienti'a legiloru cugetarii singure (analitice seau formali).

Nota 1. Logic'a vine dela *lógos* care insemneza *ratiune* seau potere cugetativa si *oratiune* seau cuventu, si e totu ûn'a ver dela care vine, pentrucà ratiunea si oratiunea dependu un'a dela alt'a asia in catu numai fientiele ratiunali potu cuventá seau vorbi. Daca e Logic'a scientia seau arte (*epistymyn* seau *téchuy*)? E si scienti'a si arte; e scientia in catu ne invetia a cunosce legile cugetarii; e arte in catu aflarea acestoru legi prein filosofare precumu si cugetarea insasi e una lucrare artificiale a mentii omenesci.

Nota 2. Logic'a se numia *dialeptica* (dela *dialégesthai*, a convorbi) si la cei vechi, pentrucà nimene nu pote vorbi dereptu daca nu cugeta dereptu, si vorbirea derepta presupune una cugetare derepta. Inse prein *dialeptica* nu se intielegea la cei vechi numai Logic'a. *Platone* intielege prein dialeptica si speculatiunea cea mai inalta a mentii omenesci, prein care cerceteza esenti'a lucruriloru, pentru cá prein acést'a se destinga adeverulu de aparenti'a adeverului si scienti'a de parerea singura. Mai tardiu au inceputu a intielege prein dialeptica una *arte disputativa*, una arte de a insielá pre altii prein sofismate. Acestu intielesu nu 'lu are dialeptic'a nece la Platone nece la ceialalti filosofi betrani, pre acést'a arte o numiau acestia *eristica* si *sofistica*, éra dialeptic'a o laudau cá ceva bunu.

Nota 3. Logic'a e una scientia numai despre cugetarea sin-

www.dacoromanica.ro

gura, care se numesce si *formale* seau *analitica*, pentrucà in Logica numai desfacemu seau analisamu cugetarea, si nu luamu in vedere obieptele cugetarii, precumu facemu pentru esemplu in scientiele naturali: antropologia, zoologia, filosofia s. a.; seau si in metafisica, unde consideramu cugetarile anume cá proprietati ale obiepteloru reali dein partea mentii omenesci; inse daca si referimu totu de una data cugetarea la obiepte reali, pentru cá prein aceeasi se le destingemu pre aceste unele de altele cá obiepte de una specia determinata, atunci cugetarea nostra e *materiale seau sintetica;* cu acésta cugetare se ocupa in filosofia anume metafisic'a, apoi scientiele naturali, s. a..

Asia dara Logic'a se marginesce numai la cugetarea singura, ea se abate dela obieptulu de care s'ar' poté tiené alt'mentrea. Acésta abatere se numesce *abstragere* (abstrahere), si unor'a vine greu a cugetá numai despre cugetarile singure fora de respeptu la obieptulu loru, de aceea unii cá acestia si acusa Logic'a dicundu cà e una scientia prea abstrapta, prea seca si fora de complesu; inse acestia au se 'si aduca amente, cà in orecare respeptu tote scientiele sunt abstrapte, apoi Logic'a dê se fia si mai abstrapta, alt'mentrea ea nu ar' poté fi valida pentru tote.

§ 2. Divisiunea.

Logic'a se imparte in *curata* si *aplicata.* Cea *curata* desvolta si propune numai legile cugetarii in statulu loru celu originariu, si nu cauta la acele conditiuni empirice, cari parte ajuta parte impedeca mentea candu pune in aplicare legile cugetarii; dein contra cea *aplicata* iea in vedere si pre aceste conditiuni, si anume invetia a cunosce erorile si fontanele loru, apoi medilocele cumu se ne ferimu si cumu se scapamu de erori si prejudecia.

Nota. Unii deintre filosofi tienu impartirea Logicei in curata si aplicata, inse dicu cumucà Logic'a cea aplicata are de a considerá legile cugetarii in aplicarea loru la obieptele reali in genere, adeca de a cercetá originea, conditiunile si marginile cunoscentiei omenesci.

www.dacoromanica.ro

Asia dara Logic'a in acestu intielesu ar' fi una parte a metafisicei, inse filosofi'a nu cêstiga nemica prein una asemine stramutare si amestecare, ea ar' largi numai ambitulu metafisicei preste cuvientia.

§ 3. Alte divisiuni.

Afora de acesta divisiune (§ 2) mai aflamu si alte divisiuni in Logicele filosofiloru, mai alesu

1) Logica *teoritica si praptica*; acesta divisiune a Logicei seu e identica cu divisiunea ei in curata si aplicata, seau se intielege prein Logic'a praptica una Logica cá aceea, care deprende mentea a cugetá dereptu in unele problemate particularie.

2) *Logica universale seau elementaria* si *logica particularia*; acést'a nu e decatu una aplicare a logicei la scientie speciali, pentru esemplu la teologia, jureprudentia, medecina s. a., de unde apoi se nasce una multime de logice particularie: logica teologica, juridica s. a..

3) *Logica naturale si artificiale*; acesta impartire propriamente n'are nece unu temeiu. Pentrucà omulu are dela natura numai facultatea cugetativa, éra cunoscenti'a cea chiara si perspicua a legiloru cugetarii, in care consiste logic'a dê se 'si o cêstige prein filosofare, acést'a inse e una operatiune artificiale a mentii omenesci, deci dara si logic'a, cá scientia, e totudeun'a artificiale, numai obieptulu ei, adeca cugetarea, e unu ce naturale. De aceea e si lucru absurdu a laudá logic'a naturale cu scaderea celei artificiali, si a dice cà acést'a ar' fi superflua, daca are cineva logica naturale. Cà-ci precumu nu pote vorbi nimene dereptu, regulatu si in legatura fora de gramatica si retorica, asia nu pote vorbi cu acesta perfeptiune nece fora de Logica, de aceea e Logic'a si fundamentulu celu scientificu alu amenduroru acestor'a, si de aceea s'a si numitu *dialeptica*.

www.dacoromanica.ro

4) *Logica analitica si dialeptica*; cea deantaniu ar' avé se propuna legile cugetarii, a dou'a ar' avé se descopera ilusiunea ce se nasce dein calcarea seau dein fals'a aplicare a legiloru cugetarii: inse acesta divisiune e superflua, pentrucà cea deantaniu se face în logic'a curata, a dou'a in cea aplicata.

5) *Logic'a transcendentale* a lui *Kant* e una parte a metafisicei, pentrucà iea in consideratiune cugetarea dein partea materiale seau obieptiva, prein urmare metafisica.

6) *Logic'a subieptiva si obieptiva*; cea deantaniu ar' fi invetiatur'a despre cugetarea formale, a dou'a ar' fi invetiatur'a despre cugetarea materiale; inse precumu nu folosesce nemica a considerá Logic'a cá una parte a metafisicei, asia nu folosesce nece a introduce pre acést'a in Logica subtu nume de Logica obieptiva.

§ 4. Valorea Logicei.

Valorea Logicei nu consiste intru aceea, cà omulu ar' poté se afle numai cu ajutoriulu ei totu adeverulu, tote cunoscentiele, si tote scientiele, precumu sustienu cei ce o numescu *Euristica*, adeca arte inventoria, si *organu materiale* alu toturoru scientieloru; nece nu consiste intru aceea, cà omulu s'ar' poté liberá de tote erorile, prejudeciale si superstitiunile, prein urmare cà s'ar' poté si curá de toti morbii mentii numai cu ajutoriulu ei, precumu sustienu cei ce o numescu *medicin'a mentii* (jactrica, medicina mentis); dein contra Logic'a e numai unu *organu formale* seau una disciplina, care de descoperitu nu descopere nece unu adeveru cu totulu nou, ci daca s'a descoperitu vre unulu, pre acel'a 'lu desface in elementele sale, 'lu perlucreza dupa legea consecentiei, si 'lu completeza; in ultra ea invetia a cunosce ero-

www.dacoromanica.ro

rile cele *formali* in carile a cadiutu omulu ne oserbandu consecenti'a in cugetare, si de aceste 'lu si cureza, éra de ererile cele *materiali*: istorice, geografice, astronomice, religiose s. a., nu 'lu cureza, nece nu 'lu invetia a le cunosce, ci daca voesce se le cunosca, atunci are se studieze scientiele cari trapteza despre atari obiepte.

§ 5. Istori'a Logicei.

Logic'a a traptat'o cá scientia mai antaiu Aristotele in alu seu *Organon*, si inca atatu de completu, catu dice *Kant*, cà Logic'a dela Aristotele pana in dilele nostre n'a facutu nece unu pasu nece inainte nece inderetu. Filosofii au facutu cercetari logice si inainte de Aristotele, anume *Zenone* Eleaticulu, pre cari unii 'lu numescu inventoriulu *dialepticei*, aseminea cercetari au facutu *Sofistii* si *Megaricii*, si se afla multe si in operele lui *Platone*. *Stoicii* inca au perlucratu Logic'a cu diligentia, mai alesu *Crisipu*. Dein contra *Epicuru* si scol'a lui nu voiau a o considerá cá parte a filosofiei. Epicuru numia logic'a sa *Canonica* (dela *kanôn*, regula), inse acésta canonica erá numai una introducere in artea de a judecá dereptu, si erá forte defeptuosa precumu a oserbatu si *Cicerone*[1]. Epicuru punea canonic'a inaintea fisicei sale.

In evulu mediu filosofii au facutu multe comentatiuni asupr'a organului Aristotelicu, si l'au inmultitu cu subtilitati dialeptice de tota speci'a. In tempurile mai noua s'au adoperatu filosofii a 'lu curati de acele, inse au cadiutu in altu estremu, pentrucà voindu a o ajutá, acumu prein metafisica, acumu prein antropologia, 'i au micusiuratu demnitatea.

[1] De fin. I, 7.

www.dacoromanica.ro

PARTEA I.

Logic'a curata.

CAPU I.

§ 6. Logic'a elementaria si metodologica.

Logic'a curata se subimparte in *elementaria* si *metodologica*. Cea deantaniu desface cugetarea in elementele sale cele singularie, a dou'a areta, cumu au a se colegá aceste, pentru cá una seria de cugete se aiba unitate si forma scientifica. Ce deantaniu trapteza despre concepte, judecia si ratiunamente; a dou'a despre definitiuni, divisiune si argumentatiune.

Logic'a curata elementaria.

§ 7. Criteriale adeverului.

Criteriulu (dela *krinein*, a judecá) insemneza una nota, una norma seau si unu principiu, dupa care ne indereptamu candu judecamu despre vre unu lucru, si *criteriale adeverului* sunt atari note seau principia, prein cari destingemu ce e adeveratu de ce e falsu; unele criteria sunt *formali*, *altele materiali*. Cele formali sunt numai certe regule logice dupa cari judecamu, daca orecare cunoscentia seau seria de cugete se unesce *cu sene insasi* seau nu se unesce; cele *materiali* aru fi atari note seau regule, dupa cari amu judecá, daca orecare cunoscentia seau seria de cugete se unesce si *cu obieptulu* spre care se referesce.

Logic'a are de a espune numai criteriale adeverului cele formali; aceste, ce e dereptu, nu ajungu spre a poté cunosce preintr'insele si adeverulu *obieptivu* seau *materiale*, cu tote aceste ele sunt de a se considerá cá una *conditio sine qua*

www.dacoromanica.ro

non si a adeverului obieptivu, pentrucà inainte de a respunde la acesta intrebare: daca cunoscenti'a se unesce cu obieptulu seu? demu se respundemu la acést'a: daca aceeasi se unesce cu sene insasi?

Nota. Ce e adeveratu? Unii filosofi dicu, cà adeverulu e consunanti'a representatiuniloru nostre cu ideele divine; altii dicu: nu, ci adeverulu e consunanti'a representatiuniloru nostre cu obieptele loru. *Krug* respinge pre amendoue aceste definitiuni si dice: adeveratu e absolut'a consunantia a representatiuniloru nostre intre sene conformu cu legile mentii nostre.—Acesta intrebare nu se tiene de logica in tota intenderea sa, de logica se tiene numai *adeverulu formale* seau *logicu*, celu *materiale* seau *metafisicu* se tiene de metafisica. Celu d'antaiu e conformitatea cunoscentieloru nostre cu legile cugetarii analitice; celu de alu doile e conformitatea cunoscentieloru nostre cu legile cugetarii sintetice. Amendoue facu adeverulu deplenu, inse mai inainte demu se cunoscemu pre celu logicu.

§ 8. Criteriale logice.

Legile cele fundamentali ale cugetarii, fia acést'a cugetare in concepte, seau in judecia, seau in ratiunamente, sunt totu de una data criteriale cele fundamentali ale adeverului, inse numai formali seau lôgice. Acele sunt urmatoriale:

1. Legea identitatii (principium identitatis),
2. Legea contradiptiunii (principium contradictionis),
3. Legea ratiunii (principium rationis),
4. Legea tertiului eschisu (principium exclusi medii seau tertii inter duo contradictoria).

§ 9. Legea identitatii.

Pentru cá una representatiune seau cunoscentia se fia adeverata dein partea logica, se cere inainte de tote, cá a-

www.dacoromanica.ro

ceea se se unesca cu sene insasi [1]. Acestu postulatu alu ratiunii se numesce *legea* seau *principiulu identitatii* (principium identitatis), si se pote enuntiá cu acésta formula: *totu lucrulu consuna cu sene insusi*, seau *totu lucrulu e ecare sie insusi* [2].

Nota 1. Pentru esemplu daca cugetu pre omu cá pre una fientia ceresca, fora de sentire si fora de ratiune, atunci in conceptulu meu despre omu nu e nece unu adeveru, pentrucà nu consuna cu sene insusi, éra daca 'lu cugetu cá pre una fientia pamentena, sensitiva si ratiunale, atunci omulu meu e omu adeveratu, pentrucà consuna cu sene insusi asia catu intre *omu* si intre notele lui: fientia pamentena, sensitiva si ratiunale e identitate absoluta, adeca e totu un'a ver dicu *omu*, ver fientia pamentena sensitiva si ratiunale.

Nota 2. Acesta lege o esprimu logicii si asia: A=A. Cá si cumu amu dice omulu (A) e omu=(A) si nu pasere (B), Romanulu (A) e Romanu=(A) si nu Slavu (B). Seau daca punemu cà in A se cuprendu notele a+b+c, atunci va fi: A=a+b+c, si a+b+c=A.

Cu formul'a superiore se unescu in intielesu si aceste formule: totulu e ecare partiloru sale, obieptulu proprietatiloru sale, genulu specieloru sale, conceptulu noteloru sale.

§ 10. Legea contradiptiunii.

Pentru cá una representatiune seau cunoscentia se fia adeverata dein partea logica, se cere inainte de tote cá aceea se nu 'si contradica [1]. Aeestu postulatu alu ratiunii se numesce *legea* seau *principiulu contradiptiunii* seau *repumnantiei* (principium contradictionis seau repugnantiae), si se pote enuntiá cu acésta formula: *nu pune nemica contradicîtoriu in cugetarea ta* [2].

Nota 1. Pentru esemplu nu e adeveratu logice conceptulu

www.dacoromanica.ro

omului daca 'lu cugetu cá pre una fientia ceresca, fora de ratiune, pentrucà aceste note contradicu noteloru lui celoru esentiali si adeverate. Aseminea e cu nepotentia conceptulu ferului de lauru, alu cercului patratu, alu lui Dumnedieu maniosu s. a.. Daca se afla contradiptiune in sintesea cea nemediata a unui conceptu, atunci aceea se numesce *contradictio in adjecto*, pentru esemplu candu dice cineva cercu patratu s. a..

Nota 2. Logicii cei vechi o enuntiau asia: *nece unui lucru nu se cuvenu note contradicitorie* seau *nece unu lucru nu pote totu de una data se fia si se nu fia.* Aceste formule se afla amendoue si la Aristotele [1]. Asia dara cea d'antaiu nu e inventata de *Kant*, precumu se crede. *Krug* numesce acesta lege si *principiulu pusetiunii* si alu *consensului seau convenientiei* (principium positionis, consensus seu convenientiae). Acesta lege e totu un'a cu legea identitatii, si cá criteriu alu adeverului logicu e numai unu criteriu *negativu*, pentrucà una representatiune carea 'si contradice e totudeun'a falsa, ma care nu 'si contradice nu e totudeun'a adeverata.

§ 11. Legea ratiunii.

Pentru cá una representatiune seau cunoscentia se fia adeverata dein partea logica se cere cá aceea se fia si *fundata*, adeca se aiba *ratiuni* pre cari se se razime, si se nu aiba *consecutiuni* false. Acestu postulatu alu ratiunii se numesce *legea seau principiulu ratiunii* (principium rationis), si se pote enuntiá cu acesta formula: *nu pune nimica fora de ratiune!*

Nota 1. *Ratiune* (ratio) se numesce in Logica una cugetatiune (unu conceptu, unu judeciu s. a.), dela care depende validitatea altei cugetatiuni care se numesce *consecutiune* (consecutio). Relatiunea, care e intre ratiune si consecutiune, se numesce *con-*

1) Cat. C. 6. „*Ouden ama ta enantia epidechetai.*“ Met. IV. 3. 4. „*To avto ama vparchein kai my vparchein advnaton.*“

www.dacoromanica.ro

secentia (consequentia); pentru esemplu in judeciulu: daca scotemu doi dein patru remanu doi, antecedentele, daca scotemu doi dein patru, cuprende in sene *ratiunea,* éra subsecentele, remanu doi, cuprende *consecutiunea;* acestu antecedente si subsecente sunt legate prein consecentia.

Intre *ratiune* si *causa* (causa), consecutiune si efeptu (effectus) e acesta diferentia, cà caus'a e una ratiune reale si efeptulu e una consecutiune reale. Atatu ratiunea catu si caus'a se pote numi *conditiune* (conditio), éra consecutiunea si efeptulu se pote numi *conditiunatu* (conditionatum).

Nota 2. Acestu principiu se numesce comunemente si *principiulu ratiunii suficienti* (principium rationis sufficientis), ma fora de cale, cà-ci noi cugetamu multe lucruri si fora se avemu ratiuni *suficienti* pentru d'insele, asia sunt tote *parerile,* cari sunt numai *probabili,* si cu tote aceste nu sunt in contra legiloru cugetarii. Candu nu ne ar' fi iertatu a cugetá fora numai avendu ratiuni suficienti, atunci amu dê se eliminamu dein seri'a cugeteloru nostre tote parerile, atunci pentru esemplu nu ne ar' fi iertatu a cugetá cà in luna sunt locuitori, pentrucà ratiunile acestui judeciu nu sunt suficienti.

§ 12. Legea exclusi tertii.

Candu avemu doue representatiuni contradicîtorie B si nu B, prein cari avemu de a determiná pre unu lucru *A,* atunci intre atari representatiuni contradicîtorie nu e nece una representatiune medilocia (non datur tertium), prein urmare daca damu pre un'a lui *A,* atunci pre cceealalta o redicamu, pentrucà dupa legea contradiptiunii nu 'lu potemu cugetá si cá B si cá ne B totu de una data si totu in acelasi respeptu. Acesta lege a cugetarii se numesce *legea seau principiulu exclusi medii seau tertii inter duo contradictoria* (principium exclusi medii seau tertii inter duo contradictoria), si se pote enuntiá cu acesta formula: *deintre*

www.dacoromanica.ro

doue representatiuni contradicîtorie ale unui lucru pune numai pre un'a, si daca ai pusu pre acést'a, redica pre ceealalta!

Nota. Se intielege de sene cà acestu principiu nu are valore decatu pentru representatiunile contradicîtorie, éra pentru cele contrarie nu are, cà-ci iutre cele deantaniu nu e nece unu tertiu, dara intre ceste dein urma pote fi, asia pentru esemplu intre bunu si nu bunu, albu si nu albu, nu e nece unu tertiu, dara intre bunu si reu e unu tertiu, adeca ce nu e nece bunu nece reu; intre albu si negru inca e, adeca verde, rosiu, albastru s. a.. Asia dara daca voimu se aplicamu principiulu *exclusi* si la representatiunile contrarie, atunci demu se 'lu esprimemu asia: *opposita mutuo se excludunt.*

Nota. *Krug* adauge catra aceste principia si *principiulu identitatii relative* seau *comparative* (principium identitatis relativae seau comparativae), si 'lu esprime cu acesta formala: *doua concepte cari consuna* seau *sunt in legatura cu alu treile, sunt si intre sene totu in aceeasi relatiune*, (consentientia uni tertio consentiunt inter se). A=X=B. Adeca ratiunea, pentru care unimu pre doue concepte seau cugete, nu se cuprende totudeun'a in aceste concepte insesi, ci se pote cuprende si afora dein d'insele in alu treile conceptu, cu care le comparamu, si fienducà le aflamu uninduse cu acestu conceptu alu treile, conchidemu, cà se unescu si amendoua intre sene. Asia facemu pentru esemplu in fiacare ratiunamentu categoricu, cà unimu conceptele terminiloru maiore si minore prein conceptulu terminului mediu.

Couceptele pre cari le comparamu cu alu treile se potu uni cu acest'a in mai multe note seau mai in tote, ma de aci nu urmeza cà sunt unite chiaru in tote notele, de aceea nece *nu potemu conchide dela identitatea cea relativa a concepteloru comparate la identitatea loru cea absoluta.*

CAPU II.

§ 13. Elementele cugetarii.

Elementele cugetarii sunt: conceptele, judeciale si ratiunamentele.

www.dacoromanica.ro

§ 14. Conceptele.

Conceptulu (conceptus, notio) e una representatiune mediata si comune, si prein acést'a se destinge de intuitiune si sensatiune, fienducà prein acést'a ne representamu totudeun'a nemediatu unu lucru singulariu, pentru esemplu representatiunea casei, care o vedemu, e numai intuitiune, nu e conceptu, perceptiunea durerii, pre care o sente cineva inca nu e conceptu ci numai sensatiune, éra daca *numai cugeta* cineva ce e aceea ce se numesce casa si durere, atunci are conceptulu casei si alu durerii, pre care 'lu pote referi la tote casele si la tote durerile.

Nota. Conceptulu se cugeta prein *note*. Notele conceptului se numescu si *determinatiuni* (determinationes) seau *predicate* (praedicata, categoriae). Determinatiuni se numescu pentrucà conceptulu se marginesce (determinatur) preintr'insele, pentru esemplu conceptulu casei se marginesce, prein urmare se si destinge de alte concepte prein notele sale: edificiu pentru locuinti'a omeniloru, aseminea si durerea se marginesce si se destinge de alte concepte prein notele sale: sensatiune neplacuta mai tare. Notele se numescu *predicate* seau *categoria* pentrucà se predica despre conceptu cá atributele lui. Inse *categori'a* are unu intielesu mai strimtu in Metafisica, cà nu insemneza ver ce nota seau predicatu in generariu, ci numai certe note originarie, universali si necesarie, carile se cuvinu obiepteloru cunoscentiei dein partea mentii omenesci, si se numescu si *predicamente* per escellentiam.

§ 15. Consideratiunea concepteloru.

Conceptele se potu considerá dein patru punte: adeca dein puntulu *cantitatii*, alu *caretatii*, alu *relatiunii* si alu *modalitatii* loru.

§ 16. Cantitatea concepteloru.

Cantitatea concepteloru (quantitas notionum) consiste in

www.dacoromanica.ro

multimea noteloru, pre cari le cuprende conceptulu. Cantitatea concepteloru e duplice: *intensiva* si *estensiva*. Cantitatea cea *intensiva* consiste in multimea noteloru, pre cari conceptulu le cuprende *in sene*, precumu e in conceptulu omului animalitatea si ratiunalitatea; cantitatea cea *estentiva* consiste in multimea noteloru seau a obiepteloru, pre cari conceptulu le cuprende *subtu sene* si spre cari se referesce elu cá una nota comune a acelorasi.

Noi numai asia potemu cunosce conceptulu pre catu se pote mai acuratu, daca 'lu analisamu, adeca daca 'lu desfacemu in notele sale pana unde e cu potentia: prein acést'a cunoscemu *complesulu*, adeca cantitatea cea intensiva a conceptului; apoi potemu se si determinamu, pana unde se estende conceptulu, adeca spre cate lucruri se pote referi, prein acést'a cunoscemu *ambitulu* (ambitus), adeca cantitatea cea estensiva a aceluiasi, care se numesce si *regiunea* seau *sfer'a conceptului* (regio seu sphaera notionis).

Amendoue cantitatile stau in ratiune inversa un'a catra alt'a. Cà-ci cu catu cuprende unu conceptu mai multe note, cu atatu se pote referi mai la pucine lucruri, pentru esemplu conceptulu Italianului seau alu Ispanului are mai multu complesu decatu alu *omului* in generariu, ma cu atatu are mai pucinu ambitu.

§ 17. Cantitatea intensiva.

In respeptulu cantitatii intensive seau alu complesului conceptele sunt *simple* seau *compuse*. *Simple* (notiones simplices) se numescu alu caroru complesu atatu e de micu, catu nu se pote destinge nece una nota intru insele, si de aceea nece nu se potu defini (notiones indefinibiles seu

www.dacoromanica.ro

indeclarabiles), atari sunt pentru esemplu fire, nemica, lucru s. a.. Se numescu *compuse* (notiones compositae) in catu cuprende note, cari se potu destinge intru insele, atari sunt pentru esemplu omu, animale, numeru s. a., asia dar' aceste se si potu defini (notiones definibiles seu declarabiles), fienducà a defini insemneza a desface complesulu conceptului, seau a destinge note intru insulu, precumu facemu candu dicemu cà omulu e fientia sentitoria.

§ 18. Cantitatea estensiva.

In respeptulu cantitatii estensive seau alu ambitului loru conceptele sunt *individuali* seau *comuni*. Se numescu *individuali* (notiones individuales) alu caroru ambitu e celu mai micu, pentrucà se referesce numai la unu individuu singuru, si mai de parte nu cuprendu nemica subtu sene, atari sunt pentru esemplu: Cicerone, Virgiliu, Omeru s. a.. Se numescu *comuni* (notiones communes scilicet pluribus), cari cuprendu subtu sene alte concepte, atare e pentru esemplu conceptulu animalelui, pentrucà cuprende subtu sene conceptulu omului, leului, paserii s. a..

Nota. Conceptele individuali nu se potu imparti (indivisibiles) logice, cà-ci a imparti insemneza a espune notele pre cari conceptulu cuprende subtu sene, apoi conceptele individuali nu cuprendu nece una nota subtu sene, cu tote cà *in sene* potu cuprende forte multe.

§ 19. Caretatea conceptelorn.

Caretatea concepteloru (qualitas notionum) e gradulu conscientiei cu care ne representamu notele, pre cari le cuprende conceptulu in sene si subtu sene.

Dupa caretate conceptulu se numesce *chiaru* (notio clara),

www.dacoromanica.ro

daca avemu una conscientia atatu de luminata despre d'insulu, catu 'lu potemu destinge de alte concepte cá totu, de si nu potemu destinge note intru insulu; se numesce *perspicuu* (notio perspicua) daca 'lu potemu destinge de altele nu numai in totalitatea sa, ci afora de acést'a potemu destinge intru insulu si note pre cari le cuprende in sene seau subtu sene.

Atatu chiaritatea catu si perspicuitatea concepteloru are grade, cà-ci ele cu atatu ne voru fi mai chiare cu catu le vomu poté destinge de mai multe, si cu atatu ne voru fi mai perspicue, cu catu vomu poté destinge mai multe note intru insele.

Conceptulu pre care nu 'lu potemu destinge de altulu in totalitatea sa se numesce *oscuru* (notio obscura), éra pre care 'lu potemu destinge in totulu, dara nu potemu destinge note intru insulu, se numesce *neperspicuu* (notio imperspicua), inse chiaru.

Nota 1. Conceptulu se face perspicuu prein definitiune si divisiune. Definitiunea 'lu desface in notele pre cari le cuprende in sene; divisiunea 'lu desface in notele, speciele seau obieptele pre cari le cuprende subtu sene si de cari se tiene acel'a cá una nota comune; perspicuitatea cêstigata prein definitiune se numesce *intensiva*, cea cêstigata prein divisiune se numesce *estensiva*; pentru esemplu candu definimu Logic'a de scientia a legiloru cugetarii singure, atunci avemu perspicuitatea ei *intensiva*, éra candu o impartimu in curata si aplecata, atunci avemu perspicuitatea ei *estensiva*.

Nota 2. In vieti'a comune de multe ori ne multiamimu numai cu chiaritatea concepteloru, éra in scientia demu se le aducemu la perspicuitatea cea mare pre catu ne e cu potenti'a. Fienducà perspicuitatea are grade, de aceea logicii destingu perspicuitatea de gradulu seau potentia 1. 2. 3., si asia mai de parte. Perspicuitatea de gradulu antaniu se numesce semplicemente *perspicuitate*,

www.dacoromanica.ro

cea de grade mai inalte se numesce *esplicitate*, éra conceptele, cari sunt pre atari grade superiori, se numescu *esplicite* (notiones explicitae), perspicuitatea cea de gradulu ultimu si supremu se numesce *perfeptiunea* seau *completeti'a concepteloru*. Arare ori pote se o aduca omulu pana la acestu gradu, pentrucà atunci ar' dé se desfaca conceptele pana in notele loru cele mai departate si mai simple, in cele mai multe casuri ajunge perspicuitatea de gradulu primu, de multe ori si singura chiaritatea.

§ 20. Relatiunea concepteloru.

Candu comparamu doua seau mai multe concepte intre sene, atunci consideramu *relatiunea* loru (relatio notionum). Potemu compará conceptele seau dein respeptulu complesului seau dein respeptulu ambitului loru.

§ 21. Identitatea si diversitatea concepteloru.

Daca comparamu doua seau mai multe concepte dein respeptulu complesului loru, atunci acele sunt *indentice* seau *diverse*. *Identice* (notiones identicae) se numescu cari au acelesi note, éra daca nu au totu acelesi note, atunci se numescu *diverse* (notiones diversae); daca pentru esemplu conceptulu A are notele a+b+c, si conceptulu B inca are totu pre aceste note a+b+c, atunci conceptele A si B sunt identice; ma daca conceptutu A are notele a+b+c, éra conceptulu B are notele d+e+f, atunci conceptele A si B sunt diverse.

Conceptele identice se numescu si *concepte ecipolenti* (notiones seau conceptus aeqipollentes) seau *reciproce* (notiones reciprocae), prentrucà avendu ele ambitu ecare se potu pune unele pentru altele, asia sunt conceptele: stea si corpu cerescu, omu si homo, s. a..

www.dacoromanica.ro

Conceptele cele diverse potu diversá numai in unele note sí in unele se fia identice, atari concepte se numescu *relativu identice* (notiones relative identicae), asia sunt pentru esemplu animalele si omulu. Aceste se numescu si *concepte asemini* (notiones similes), *cumnate* seau *afini* (notiones cognatae seu affines), si cu atatu voru fi mai asemini si mai afini, cu catu voru avé mai multe note ecari.

Nota 1. Concepte absolutu identice nu sunt, pentrucà daca aru avé ele note cu totulu ecari, atunci nece nu s'aru poté destinge fora numai prein vorbe, pentru esemplu omu si fientia sensitiva ratiunale.

Nota 2. Conceptele relativu identice se numescu *asemini*, candu notele cele ecari precumpenescu pre cele diverse, asia sunt conceptele triunghiu, patrunghiu s. a.; se numescu *cumnate* (notiones cognatae) daca notele, pre cari le au comuni, sunt esentiali, precumu e omulu si animalele, dein contra se numescu *afini*, daca notele loru cele comuni sunt acidentali, asia sunt: sange rosiu si panza rosia.

In ce consiste *diferenti'a logica* (diferenti'a logica)?

§ 22. Convenienti'a si repumnanti'a conceptelorn.

Conceptele, cari se potu uni in representatiunea unui obieptu, se numescu *convenienti* seau *congruenti* seau *consunanti* (notiones convenientes, congruentes), asia sunt: intieleptiunea si bunatatea, fienducà se potu uni in conceptulu *omului*; éra cele ce nu se potu uni in representatiunea unui obieptu, acele se numescu *repumnanti* (notiones repugnantes), asia sunt: virtutea si vitiulu, cà-ci aceste nu se potu cugetá unite in representatiunea lui Caiu.

§ 23. Opusetiunea contradiptoria si contraria.

Repumnanti'a seau opusetiunea conceptelorn se numesce

www.dacoromanica.ro

contradiptiune (contradictio) candu unu conceptu redica pre celalaltu nemediatu, de a dereptulu seau prein negatiune simpla, asia sunt: albu nu albu, bunu nu bunu s. a.: atari concepte se numescu *contradicîtoria* (notiones contradictoriae), ma daca redica unu conceptu pre celalaltu numai mediatu seau punendu altulu in loculu lui, atunci repumnanti'a se numesce *contrarietate*, si conceptele *contraria* (notiones contrariae), asia sunt: albu si negru, bunu si reu, s. a..

Nota. Opusetiunea contradicîtoria se pote cunosce totudeun'a numai cu ajutoriulu Logicei, pentrucà se insemneza totudeun'a prein particul'a negativa *nu*, pentru esemplu albu nu albu; dara opusetiunea cea contraria nu se pote cunosce numai cu logic'a singura, pentrucà se pote paré cuiva, cumucà e opusetiune intre unele concepte, si cu tote aceste se nu fia nece una opusetiune, asia sunt numai la aparentia opuse conceptele: animale sugîtoriu si balena. Duplex negatio effirmat candu conceptulu celu negatu d'antaiu a fostu ceva positivu, pentru esemplu nu neintieleptu, nu nebunu s. a.. Numai dein negatiuni seau note negative nu se nasce nece unu conceptu, atare conceptu ar' fi *absolute vacuus seu inanis*, aseminea numai dein concepte negative nu se nasce nece unu judeciu, si numai dein judecia negative nu se nasce nece unu ratiunamentu.

§ 24. Esentialile si acidentalile concepteloru.

Notele fora de cari conceptulu nu se pote cugetá se numescu *esentiali* (notae essentiales), si facu *esenti'a* conceptului, asia sunt: sensualitatea si ratiunea in conceptulu omului. Dein contra notele, fora de cari conceptulu se pote cugetá, se numescu *acidentali* seau *modi* (notae accidentales seu modi), asia sunt notele: invetiatu, vitiosu, in conceptulu omului. Una nota pote fi pentru unu conceptu esentiale, pentru altulu numai acidentale, pentru esemplu vitiositatea e una

www.dacoromanica.ro

nota esentiale pentru conceptulu *furului*, éra pentru conceptulu *omului* e numai acidentale.

§ 25. Materi'a si form'a concepteloru.

Materi'a concepteloru sunt representatiunile dein cari sunt compuse conceptele; *form'a* concepteloru e modulu in care se unescu in conscientia representatiunile spre a compune conceptulu. Form'a concepteloru e numai un'a, éra materi'a loru pote fi diversa dupre cumu sunt diverse si conceptele.

§ 26. Subordinatiunea si coordinatiunea concepteloru.

Conceptele sunt subordinate, candu unulu cuprende pre celalaltu subtu sene. Celu d'antaiu e conceptulu *superiore*, (conceptus, notio superior), celu dein urma conceptulu *inferiore* (conceptus, notio inferior). Pentru esemplu conceptele planta si erba sunt subordinate, planta e conceptulu superiore, erba celu inferiore.

Conceptele sunt *coordinate* candu sunt subordinate in gradu ecare unui conceptu superiore, candu adeca acest'a e una nota comune a amenduroru, pentru esemplu conceptele peru si meru sunt coordinate, pentrucà sunt subordinate amendoua in gradu ecare conceptului *pomu*, care e una nota comune a loru. Peru si animale nu sunt coordinate, cà-ci nu sunt subordinate in gradu ecare conceptului *fientia organica*.

Nota. Conceptele coordinate se numescu *disjunte* (conceptus seu notiones disjunctae), pentrucà se eschidu unele pre altele, asia sunt conceptele: barbatu si femeia, aceste concepte se eschidu unulu pre altulu, dara se unescu in conceptulu omului. Reportulu deintre doua concepte disjunte se numesce *disjuntiune* (disjunctio). *Disparate* (notiones disparatae) se nnmescu atari concepte, cari nu se potu cugetá impreuna cá una parechia de fientie, asia sunt

www.dacoromanica.ro

pentru esemplu animalitatea si ratiunalitatea. Conceptele disjunte formeza una opusetiune contraria in ambitulu altui conceptu, éra cele disparate formeza atare opusetiune in complesulu altui conceptu, precumu se vede in esemplele de supr'a.

§ 27. Concepte generali.

Conceptulu se numesce *genu* (genus) candu cuprende subtu sene atari representatiuni, caror'a érasi sunt supuse alte representatiuni, pentru esemplu *fienti'a organica* e genu, pentrucà cuprende subtu sene plant'a si animalele.

Conceptulu se numesce *specia* (species) candu cuprende subtu sene-atari representatiuni caror'a nu mai sunt subordinate altele, atari representatiuni nemediate sunt *intuitiunile* lucruriloru individuali, pentru esemplu *oile merine* ale lui Caiu sunt specia, pentrucà subtu acestu conceptu se cuprendu numai nesce individui.

Nota. *Genulu supremu* (genus summum seau generalissimum) e acelu conceptu, subtu care stau tote representatiunile, pre candu deinsulu nu sta subtu nece unu conceptu, asemine conceptu e: *ceva* seau *lucru* seau *fientia*, subtu care sta nu numai totu ce e reale, ma si ce e posibile. Dein contra nu se pote determiná nece *speci'a infima* (species infima seau specialissima), nece *speci'a suprema* (species summa), prein urmare nece *genulu infimu* (genus infimum), pentrucà nu ai decatu se cerci in specia noue note distintive, si indata ai specie subordinate, éra speci'a, careia aceste sunt subordinate, acumu e genu; aseminea si daca afli noue note distintive in orecare genu, acest'a nu mai e genu infimu ci superiore. Intre speciele si genurile superiori si inferiori sunt *specie* si *genuri medilocia* seau *subalterne* (species et genera intermedia seu subalterna), asia e pentru esemplu paserea intre animale si acera, seau arborele intre planta si fagu, preintr'insele se efeptueza *continuitatea cea logica* in clasificatiunea genuriloru.

Nota 2. Genurile si speciele lucruriloru se numescu *clasi*

www.dacoromanica.ro

(classes), dein ordinarea cea sistematica a clasiloru se nasce *clasificatiunea* (classificatio), si *sistem'a clasiloru.* Asia se *clasifica* pentru esemplu scientiele, candu se impartu:

I. in *scientie libere*:
1. *empirice*:
a) filosofice,
b) istorice.
2. *ratiunali*:
a) matematice,
b) filosofice.
3. *empirice ratiunali*:
a) antropologice,
b) fisice.

II. in *scientie legate*:
1. teologice positive,
2. juridice positive.

III. in *scientie mestecate* (adeca in partea teoretica libere, in cea praptica legate):
1. cameralistice,
2. medice.

Asia se clasifica si lucrurile naturei, candu se despunu in *remne* si subremne, *clasi* si subclasi, *ordini* si subordini s. a.. Tota clasificarea nu e altu ceva decatu una generificatiune si specificatiune precumu se vede dein clasificatiunea scientieloru de supr'a.

§ 28. Modalitatea concepteloru.

Modalitatea concepteloru e relatiunea loru catra subieptulu cugetatoriu; acesta relatiune e intreita, dupa cumu se cugeta orecare conceptu numai cá *posibile* seau cá *aptuale* seau chiaru cá *necesariu.* Conceptulu seau lucrulu logicu e *posibile* candu se pote cugetá in generariu, pentrucà nu cuprende in sene nece una contradiptiune, asia e pentru esemplu unu calu aripatu, unu palatiu de diamantu, unu spatiu absolutamente desertu s. a.. Conceptulu se numesce *aptuale* seau *reale*, candu elu se cugeta in adeveru, asia e pentru esemplu, sufletu nemuritoriu; si in urma *necesariu*, candu se cugeta ceva cá reale asia in catu nu pote fi alt'mentrea, pentru esemplu cerculu rotundu. Inse acesta potentiare a concepteloru e mai multu *subieptiva* decatu *obiepliva*, cà-ci

www.dacoromanica.ro

ce cugetamu acumu cá posibile, potemu cugetá mai apoi cá reale seau chiaru cá necesariu daca meditamu mai departe asupr'a concepteloru, si aflamu si relatiunile dereptu cari le cugetamu asia.

§ 29. Operatiunile mentii, prein cari produce conceptele dupa form'a loru.

Kant numera trei asemini operatiuni:

1. *comparatiunea* representatiuniloru intre sene in relatiune spre unitatea conscientiei;

2. *reflesiunea*, cumu potu se se colega intru una conscientia representatiuni diverse; si in urma

3. *astraptiunea* seau separarea toturoru celoralalte, prein cari cari se destingu representatiunile date.

Nota. Asia dara daca voimu se formamu concepte, demu se *comparamu*, se *refleptemu* si se *astragemu*, cà-ci aceste trei operatiuni sunt conditiunile cele universali ale formatiunii fiacarui conceptu. Pentru esemplu eu vedu unu ceru, una salce, si unu meru, pre cari comparandule mai antaniu intre sene, oserbu, cà sunt diverse in respeptulu trunchiului, a ramuriloru, a folialoru s. a., dupa ce le amu comparatu, apoi refleptu numai la ceea ce au comune intre sene, la trunchiulu, ramurile si foliale loru insesi, si astragu dela marimea, figur'a acelorasi, s. a., atunci eu amu conceptulu *arborelui.*

Nota 2. *Krug* numera patru operatiuni: astraptiunea, reflesiunea, combinatiunea si determinatiunea. *Determinatiunea* (determinatio) e acea operatiune a mentii, prein cari unu conceptu se marginesce in respeptulu noteloru sale. De aceea daca se iea una nota noua in conceptu, atunci elu se face prein aceea mai determinatu, adeca mai marginitu seau mai angustu, pentru esemplu daca luamu in conceptulu omului not'a *virtutii*, adeca daca cugetamu pre unu omu virtuosu, atunci determinamu mai de aprope conceptulu omului, marimu complesulu lui, inse chiaru prein aceea 'i micusiuramu ambitulu, fienducà nu toti omenii sunt

www.dacoromanica.ro

sunt virtuosi. Cu catu luamu mai multe note in conceptu cu atatu e acel'a mai determinatu, si daca amu luá intru insulu pre tote notele cate le are, atunci ar' fi *cu totulu determinatu* (notio omnimode determinata). In adeveru numai lucrurile singularia sunt cu totulu determinate, éra ce cugetamu numai prein concepte remane totudeun'a in certe respepte nedeterminatu. *Combinatiunea* (combinatio) e colegarea notei luate in conceptu cu celelalte note ale lui.

Dein aceste se intielege, ce insemneza conceptu astraptu (notio abstracta) si *conceptu concretu* (notio concreta), a *cugetá in abstracto*, si a cugetá *in concreto*. Se numesce *astraptu*, candu se cugeta numai de sene, adeca afora dein legatura cu alte concepte, éra daca se cugeta in legatura cu altele, atunci se numesce *concretu*, pentru esemplu teritoriulu, avuti'a, patriotismulu, invetiatur'a s. a., sunt concepte *astrapte* pana candu le cugetu fora de natiunea si individuii ale caroru proprietati sunt, éra daca cugetu teritoriulu, avuti'a, cultur'a Românilor, atunci sunt *concrete*, si atunci cugetu *in concreto*, in casulu deantaniu cugetu *in abstracto*.

CAPU III.

De judecia.

§ 30. Judeciulu.

Candu determinamu in ce reportu sta una representatiune catra alt'a, atunci *judecamu*; asia dara *judeciulu* (judicium) e determinatiunea reportului certoru representatiuni. Pentru esemplu candu determinu in ce reportu sta representatiunea *nemuritoriu* catra representatiunea *sufletu*, si dicu: sufletulu e nemuritoriu, atunci judecu.

Nota 1. Amu poté dice mai poporariamente, cà a judecá însemneza a uni seau a desparti certe representatiuni, pentru esemplu candu dicemu: Caiu e patriotu, si Caiu nu e patriotu;

www.dacoromanica.ro

inse chiaru si candu se desparte una representatiune de catra alt'a, precumu e in judeciulu dein urma: Caiu nu e patriotu, atunci inca sunt unite amendoue aceste representatiuni totu prein aceeasi lucrare a mentii ce se numesce judeciu, seau totu prein aceeasi conscientia, in care se cugeta ele impreuna, de si cá determinate in forma negativa. Acesta oserbatiune e necesaria spre a intielege definitiunile filosofiloru critici, candu dicu cà *judeciulu* e representatiunea unitatii conscientiei diverseloru representatiuni, seau representatiunea reportului acelorasi in catu facu unu conceptu. [1].

Nota 2. Judeciulu rostitu se numesce *enuntiatiune* seau *propusetiune logica* (enuntiatio seau propositio logica).

§ 31. Materi'a si form'a judeciului.

Materi'a judeciului (materia judicii) sunt representatiunile alu caroru reportu se determina, seau cari se lega spe unitatea conscientiei in judeciu. *Form'a judeciului* (forma judicii) e modulu, cumu se determina atari representatiuni, seau cumu se conjungu in judeciu, si se numesce *copul'a judeciului* (copula judicii). Materi'a si form'a sunt *elementele judeciului* (elementa judicii). Representatiunea cea determinanda se numesce *subieptulu* (subiectum), cea determinante *predicatulu* (praedicatum) judeciului. Asia dara potemu dice cà elementele judeciului sunt aceste trei: subieptulu, predicatulu si copul'a.

Nota. Se pote paré cà lipsesce orecare deintre elementele judeciului si numai se se subintielega, pentru esemplu candu dicemu: sorele lucesce; a une ori se cuprendu tote elementele judeciului intru unu cuventu, pentru esemplu candu dicemu: ploua, ninge s. a., atari judecia sunt logice *neperfepte*, dein contra *perfepte* in cari nu lipsesce nece unu elementu (enunciata unius, se-

1) *Kant.* Log. § 17.

www.dacoromanica.ro

cundi, tertii adjecti). Predicatulu pote fi seau afirmativu seau negativu, si pote cuprende una multime de concepte opuse, pentru esemplu in judeciale afirmative, negative, disjuntive; éra subieptulu pote fi seau neconditiunatu, precumu e in judeciale categorice, seau conditiunatu, precumu e in judeciale ipotetice. Predicatulu si subieptulu se numescu si *terminii* (termini) judeciului.

§ 32. Formele logice ale judecialoru

Diferentiele judecialoru se potu considerá dein patru punte, dein cari se nascu diverse specie de judecia; acele patru punte sunt: cantitatea, caretatea, relatiunea, si modalitatea.

§ 33. Cantitatea judecialoru

Dupa cantitate judeciale sunt:

1) *Universali* (judicia universalia seau generalia), in cari se dice ceva despre tote lucrurile ce se tienu de una certa specia, pentru esemplu: toti omenii sunt muritori.

2) *Particularia* (judicia particularia, specialia seau plurativa), in cari se dice ceva despre una multime nedeterminata de atari lucruri, pentru esemplu: unii omeni sunt invetiati.

3) *Individuali* (judicia individualia seau singularia), in cari se dice ceva numai despre unu individuu, pentru esemplu Caiu e muritoriu.

Nota 1. Judeciale individuali au aceeasi valore in respeptu logicu cu cele universali, pentrucà predicatulu dice ceva despre subieptu in amendoua fora de esceptiune, asia in judeciulu individuale: Caiu e muritoriu, nu pote avé locu nece una esceptiune, precumu nu pote avé in celu universale: toti omenii sunt muritori, pentrucà in acelu judeciu e numai unu Caiu.

Nota 2. Semnele cantitatii (signa quantitatis) sunt: pentru judeciale universali: fiacare, nece unulu s. a., pentru cele particularia: multi, unii, pucini s. a., pentru cele individuali: numele propria, seau cuventele usuate in locu de nume propria.

www.dacoromanica.ro

§ 34. Caretatea judecialoru.

Dupa caretate judeciale sunt:

1) *Afirmative* (judicia affirmativa seau positiva), in cari se dà ceva subieptului seau se pune ceva intruinsulu, pentru esemplu: prunii sunt pomii.

2) *Negative* (judicia negativa), in cari se redica ceva dein subieptu, pentru esemplu: prunii nu sunt salcii.

3) *Negative-afirmative* seau *limitative* (judicia limitativa), in cari se predica despre subieptu redicandu totu de una data si punendu, pentru esemplu: D-dieu e nemarginitu; in acestu judeciu nu numai se nega finitatea, ci in loculu ei se si pune in cugetare realitatea suprema. Seau: sufletulu omului e nemuritoriu; si in acestu judeciu nu numai se redica mortalitatea, ci in loculu ei se pune in cugetare una duratiune eterna a sufletului.

Nota 1. Judeciale dein urma se numescu *limitative* dela *Kant* in coce, pentrucà fiacare margine se nasce prein aceea, cà despre una parte e ceva negativu si despre alta parte ceva positivu. Mai inainte aceste judecia se numiau *infinite* in locu de *indefinite*, fienducà ele punu numai nedeterminatu, indicandu adeca positivulu numai prein unu negativu, precumu se vede in esemplele desupr'a. In adeveru numai judeciale negative sunt *nefinite*, pentrucà redicanduse positivulu subieptului loru se strapunu intru una sfera nemarginita in care nu le se dà nece una nota.

Nota 2. Daca se tiene negatiunea in judeciu de copula seau de predicatu? *Kant* dice, cà in judeciale negative se tiene totudeun'a de copula, éra in cele limitative de predicatu; *Krug* oserba, cà daca s'ar' tiené de copula, atunci s'ar' redicá legatur'a judeciului, prein urmare si judeciulu insusi, asia dara ea se tiene numai de predicatu.

Nota 3. Judeciale se insemneza in respeptu cantitativu si caretativu cu vocalile A, I, E, O, luate dein verbele *affirmo* si *nego*

www.dacoromanica.ro

si A, insemneza judeciulu universalmente afirmativu, I, particularmente afirmativu; E, universalmente negativu, O, particularmente negativu:

„Asserit A, negat E, verum universaliter ambo.“

„Asserit I, negat O, sed particulariter ambo,

Judeciulu individuale si limitativu nu are nece unu semnu, pentrucà celu deantaniu e ecare celui universale, celu dein urma e ecare celui afirmativu.

§ 35. Relatiunea judecialoru.

Dupa relatiune judeciale sunt:

1) *Categorice* (judicia categorica seau absoluta), in cari se enuntia reportulu celu internu alu subieptului si alu predicatului dupa legea *identitatii* seau a *contradiptiunii* fora de nece una conditiune, pentru esemplu: plant'a cresce; materi'a universului nu cresce.

2) *Ipotetice*, (judicia hypothetica), in cari reportulu celu esternu alu subieptului si alu predicatului se enuntia dupa legea *ratiunii*, adeca sub *conditiune* (*vpothesis*), pentru esemplu: daca D-dieu e dereptu, atunci bunii se remunereza si reii se punescu. Asia dara judeciulu ipoteticu consiste: a) dein *antecedente* (antecedens, hypothesis), care cuprende in sene *subieptulu* cá *ratiune*, b) dein *consecente* (consequens, thesis), care cuprende *predicatulu* cá *consecutiune*.

3) *Disjuntive* (judicia disjunctiva), in cari reportulu subieptului si alu predicatului se enuntia dupa legea *exclusi tertii*, si prein urmare cuprendu una seria de membre opuse (membra disjuncta seu disjunctionis). Disjuntiunea se pote cuprende: a) in *subieptu*, candu se opunu mai multe subiepte unui predicatu, pentru esemplu: au Grecii au Romanii sunt poporulu celu mai insemnatu alu anticitatii, b) in *predicatu*, candu se opunu mai multe predicate unui subieptu, pentru

www.dacoromanica.ro

esemplu: meteorii se nascu au dein aeru, au dein luna au dein spatiulu universului.

Nota 1. Semnele esterne ale judeciului ipotecu sunt particelele: daca—asia seau atunci, s. a.; ma aceste semne nu sunt necesaria, pentrucà judeciulu pote fi ipoteticu si fora de atari semne, pentru esemplu aduni trei cu trei, ai siese.

Nota 2. Esenti'a judeciului ipoteticu se razima pre *consecentia*, adeca pre dependenti'a amenduroru membreloru judeciului cá ratiune si consecutiune. Daca lipsesce consecenti'a, adeca dependenti'a predicatului cá consecutiune dela subieptu cá ratiune, atunci judeciulu ipoteticu nu e adeveratu, asia sunt aceste judecia: daca e baciulu in unghetiu, atunci ploua afora; seau daca se areta cometulu pre ceru, atunci va fi belu. Alt'mentrea se cuvine a destinge judeciale ipotetice in adeveru, de acele a caroru numai form'a gramatica e ipotetica, éra membrele loru nu dependu unulu dela altulu cá ratiune si consecutiune, pentru esemplu: daca se reintorcu rundunelele, atunci vine ver'a.

Nota 3. Fienducà reportulu elementeloru judeciului categoricu e internu, éra alu elementeloru celui ipoteticu e esternu, de aceea judeciulu ipoteticu nu se pote mutá in judeciu categoricu fora de a schimbá esentialmente reportulu elementeloru judeciului.

Nota 4. Membrele disjunte in judeciulu disjuntivu de u se fia opuse, adeca se se eschida unele pre altele, asia dara acestu judeciu nu e disjuntivu: Caiu e seau invetiatu seau frumosu, pentrucà pote fi si invetiatu si frumosu.

Adeverulu judeciului disjuntivu depende dela enumerarea completa a toturorn membreloru disjunte, in esemplulu de supr'a cu meteorii, membrele disjunte nu sunt enumerate deplinu.

Semnele judeciului disjuntivu sunt particelele disjuntive: au, au, seau, seau, s. a..

Asia dara judeciulu disjuntivu desface ambitulu conceptului.

Nota 5. Daca se unesce judeciulu ipoteticu cu celu disjuntivu, atunci se nasce unu judeciu ipoteticu disjuntivu, pentru esemplu: daca pamentulu nu ar' fi planetu, atunci ar' fi seau uná

www.dacoromanica.ro

stea fipsa seau unu cometu; despre acestu judeciu se dice cà nu e una forma logica speciale de judecia, pentrucà acestu judeciu e ecare acestuia: pamentulu e seau unu planetu, seau unu cometu, seau una stea fipsa.

§ 36. Modalitatea judecialoru.

Dupa modalitate judeciale sunt:

1) *Problematice* (dela *problyma*, problema seau propusetiune ce cere deslegare), in cari legatur'a elementeloru judeciului se considera de catra intielesu numai cá posibile, si judeciulu e numai una problema, pentru esempla: sufletulu omului pote fi nemuritoriu.

2) *Asertoria* (dela *asserere* a sustiené, a afirmá), in cari legatur'a elementelòru judeciului se considera de catra intielesu cá aptuale si judeciulu e una *asertiune*, pentru esemplu: sufletulu omului e nemuritoriu.

3) *Apodiptice* (dela *apodeixis*, demustratiune), in cari legatur'a elementeloru judeciului se considera de catra intielesu cá necesaria, si judeciulu apare cá unu adeveru demustratu, pentru esemplu: sufletulu omului dê se fia nemuritoriu.

Nota. Asia dara candu intrebamu de modalitatea judeciului atunci referimu totu judeciului spre intielesu pentru cá se vedemu daca se pote legá predicatulu cu subieptulu, seau daca e legatu aptualmente, seau chiaru necesariamente, precumu se vede in esemplele superiori.

§ 37. Continuatiune.

Deci dara douespredece *forme originarie de judecia* sunt: adeca judecia universali, particularia, individuali; afirmative, negative, limitative; categorice, ipotetice, disjuntive; problematice, asertoria, apodiptice.

Nota. Form'a categorica e cea mai usuata, cà-ci judeciulu

www.dacoromanica.ro

categoricu pote fi universale, particulariu, individuale, afirmativu, negativu, limitativu, problematicu, asertoriu si apodipticu: de aceea unii logici considera form'a categorica cá pre una forma fundamentale a toturoru judecialoru. Cu tote aceste multe judecia se esprimu *categorice* cari au numai una valore *ipotetica*, si érasi multe se esprimu in forma universale si apodiptica, cari au propriamente una valore numai de judecia particularia si asertoria, seau chiaru problematice. Cà-ci omenii sunt totudeun'a aplecati a dá judecialoru loru una demnitate logica mai inalta, pre care in adeveru nu o au, asia se dice de multe ori, cà D-dieu a deutu se faca cutare seau cutare lucru, candu inca e forte mare indoela si despra aceea, daca l'a facutu in adeveru. Atari judecia sunt totudeun'a semnu de arogantia, si deu evitate in disputa catu si la alte ocasiuni.

§ 38. Forme de propusetiuni.

Afora de formele judecialoru cele *originarie* sunt si alte forme de judecia numai *gramaticali*, cari adeca nu sunt fundate in natur'a mentii omenesci, ci dependu numai dela modulu cumu se enuntia orecare judeciu prein vorbe. Atari forme sunt:

1) *Propusetiunea simpla* (propositio simplex), care cuprende numai unu judeciu, pentru esemplu: cerculu e rotuudu.

2) *Propusetiunea compusa* (propositio composita), care cuprende mai multe judecia.

3) *Propusetiunile copulative* (propositiones copulativae), aceste sunt propusetiuni compuse, in cari mai multe subiepte se conjungu cu unu predicatu au cu mai multe predicate, pentru esemplu: D-deu si omulu sunt fientie ratiunali.—Omulu e una fientia ratiunale si animale.—Caiu si Titiu sunt invetiati si avuti. Aceste propusetiuni sunt:

4) *Esponibili in sensu mai latu* (propositiones expo-

www.dacoromanica.ro

nibiles sensu latiori), pentrucà se potu desface in mai multe propusetiuni. Pentru esemplu: D-dieu e fientia ratiunale—Omulu e fientia ratiunale s. a..

5) *Propusetiunile comparative* (propositiones comparativae) sunt in cari se face comparatiune intre mai multe lucruri, pentru esemplu: sorele lucesce mai tare de catu lun'a. Candu se face atare comparatiune, atunci se cuvine a luá in vedere atatu *lucrurile comparate* (comparata) catu si *puntulu comparatiunii* (tertium comparationis). Daca lucrurile comparate se punu cá neecari, atunci unulu va fi *mai mare* (comparatum majus), celalaltu *mai micu* (comparatum minus). In propusetiunile copulative si comparative compusetiunea e aperta, éra in cele

6) *esponibili in sensu mai strinsu* (exponibiles sensu strictiori) compusetiunea e ascunsa, de aceea atari propusetiuni au opu de *espusetiune* si *esplicatiune* (expositio seu explicatio) spre a cunosce cà sunt compuse si spre a descoperi sensulu loru celu ascunsu; propusetiunea, care se adauge catra cea compusa spre a'i determiná sensulu mai acuratu, se numesce *esponentea* aceleia seau propusetiune *posjacente* (propositio postjacens); pentru esemplu in acesta propusetiune: *pucini omeni sunt invetiati*, compusetiunea e ascunsa, si daca o espunemu, avemu aceste doue propusetiuni *esponenti* seau *posjacenti*: *multi omeni nu sunt invetiati* si *unii omeni sunt invetiati*; amendoue jacu ascunse in çea deantaniu esponibile, care se numesce si *prejacente* (propositio praejacens).

7) *Propusetiunile esceptive* (propositiones exceptivae) inca sunt compuse esponibili in sensu mai strimtu, aceste propusetiuni esprimu una redicare partiale seau una marginire a positivului, si de comune se adaugu catra regula, spre a

www.dacoromanica.ro

insemná cumucà regul'a nu are valore in tote casurile, ci numai in cele mai multe, pentru esemplu: numai D-dieu e nefalibile;—numai omeni sunt fientie ratiunali pre pamentu.

8) *Propusetiunile reduplicative* (propositiones reduplicativae) in cari subieptulu seau predicatulu se reduplica seau se repetiesce, pentru esemplu: virtutea cá virtute nu pote fi stricatoria nece una data. Prein acést'a se insemneza orecare marginire. Asia in esemplulu de facia se cunosce, cumucà virtutea pote se strice in unele casuri, pentru esemplu candu 'si apera cineva cu credentia patri'a seau alte detorii, inse acesta stricatiune nu vine dein esenti'a virtutii, ci dela impregiurari numai acidentali, precum e reutatea inemiciloru. Propusetiunea reduplicativa inca consiste dein doue propusetiuni, un'a afirmativa si alt'a negativa aseminea celoralalte esponibili.

9) *Propusetiunile intrebatorie* (propositiones interrogativae) sunt cá nesce fragmente de judecia, prein cari se cauta seau subieptulu seau predicatulu ce lipsesce, seau reportulu subieptului si alu predicatului. Despre usulu si natur'a intrebariloru trapteza *erotematic'a* seau *catechetic'a*.

§ 39. Comparatiunea judecialoru.

Judeciale se potu compará intre sene dein respeptulu *identitatii* si alu *diversitatii*, alu *convenientiei* si alu *repumnantiei*, alu *coordinatiunii* si alu *contrapusetiunii*.

§ 40. Identitatea judecialoru.

Judeciale se numescu *identice* (judicia identica) cari au aceeasi materia si forma. Ele desvolta numai unu cugetu, ma cu diverse vorbe si espresiuni, de aceea se numescu si

www.dacoromanica.ro

ecipolenti (judicia aequipollentia, paria), pentru esemplu: D-dieu e atotu sciutoriu, si fientiei supreme nemica nu e necunoscutu.

Nota. Judeciale identice se numescu si *tavtologice*, pentrucà dicu totu aceeasi, nu sunt inse totudeun'a *tavtologie* curate, pentrucà de si espunu acelasi cugetu, dara 'lu espunu dein diverse respepte.

§ 41. Diversitatea judecialoru.

Tote judeciale *neidentice* sunt *diverse* (judicia diversa). Diversitatea pote fi mai mare seau mai mica, totale seau partiale. Pre lunga diversitatea partiale, mai mare seau mai mica, pote se aiba locu si una *identitate relativa*, care se numesce si *afinitate* seau *cumnatiune.*

Nota. Sunt mai aprope cumnate judeciale cari au acelesi subiepte si diverse predicate decatu cari au acelesi predicate si diverse subiepte, de aceea cele deantaniu se numescu *cumnate* (judicia cognata), ceste dein urma *afini* (judicia affinia). Pentru esemplu cumnate: acesta haina e rosia, si acesta haina e verde; afini: hain'a e rosia, si sangele e rosiu. Judeciale diverse in totu respeptulu se numescu *disparate.*

§ 42. Subordinatiunea si coordinatiunea judecialoru.

Daca se compara judeciale dein respeptulu ambitului loru, atunci se considera *subordinatiunea* si *coordinatiunea loru.*

Se numescu *subordinate* judeciale cari au cantitate diversa; subordinatiunea judecialoru se numesce de comune *subalternatiune* (subalternatio), si judeciale insesi *sabalterne* (judicia subalterna), celu superiore e *subalternante* (subalternans), celu inferiore subalternatu (subalternatum), pentru esemplu: toti omenii sunt muritori (subalternante), si unii omeni sunt muritori (subalternatu). Se potu subalterná si ju-

www.dacoromanica.ro

deciale universali daca are unulu unu subiptu superiore, celalaltu unu subieptu inferiore, pentru eemplu: toti omenii sunt muritori si toti imperatii sunt muritori. Se potu subordiná si in respeptulu predicateloru avendu acelasi subieptu, pentru esemplu: acestu arbore e pomu, acestu arbore e meru. Aseminea se potu subordiná si judeciale ipotetice si desjuntive candu au subiepte superiori si inferiori. Judeciale *coordinate* potu fi subordinate unui judeciu superiore. Pentru esemplu aceste judecia coordinate: unele triunghiuri sunt reptilinea, si unele triunghiuri sunt curbilenea, sunt subordinate acestuia: tote triunghiurile sunt compuse dein linee.

§ 43. Convenienti'a si repumnanti'a judecialoru.

Judeciale se numescu *convenienti* seau *consunanti* (judicia consonantia) cari se potu luá in unitatea conscientiei fora se se redice unulu pre altulu, pentru esemplu: Caiu e diligente, si Caiu e sanitosu. Era deca redica unulu pre celalaltu, atunci se numescu *repumnati* seau *opuse* (judicia repugnantia seu opposita).

Repumnanti'a seau opusetiunea e duplice: *controdiptoriá* seau *negativa* si *contraria* seau *positiva.*

Judeciale sunt *opuse contradiptoria* candu unulu redica pre celalaltu nemediatu, de a dereptulu prein particul'a *nu*, pentru esemplu: toti omenii sunt falibili, si toti omenii sunt nefalibili. Seau in judecia de cantitate diversa: toti omenii sunt falibili, si: unii omeni sunt nefalibili.

Judeciale sunt opuse *contraria*, candu unulu nu numai redica pre celalaltu, ci totu de una data pune una determinatiune positiva, pentru esemplu: astadi e caldu, si: astadi e frigu.

Judecia *subcontraria* (judicia subcontraria) se numescu judeciale particularia de caretate diversa, cari stau sub ju-

www.dacoromanica.ro

decia universali opuse (sub contrariis posita), pentru esemplu: unii omeni sunt culti, si: unii omeni nu sunt culti, seau: unii omeni sunt falibili, si: unii omeni nu sunt falibili. Intre judeciale subcontraria nu e adeverata opusetiune, pentrucà potu fi amendoue adeverate, precumu sunt in esemplulu deantaniu.

§ 44. Conversiunea si contrapusetiunea judeciului.

A converte unu judeciu insemneza a preface subieptulu in predicatu si predicatulu in subieptu. In acésta prefacere caretatea judecialoru au remane aceeasi, au se schimba. In casulu deantaniu prefacerea se numesce *conversiune* (conversio), in alu doile *contrapusetiune* (contrapositio).

Conversiunea e: a) *curata* seau *simpla* (conversio simplex) candu cantitatea judecialoru remane aceeasi, éra acést'a se templa, candu subieptulu si predicatulu au acelasi ambitu, pentru esemplu: toti omenii sunt animali ratiunali, conversu: tote animalile ratiunali sunt omeni. b) *Conversiune prein acidentia* (conversio per accidens) candu, prefacunduse subieptulu in predicatu si vice versa, cantitatea dê se se schimbe, acést'a se templa candu au a se converte judeciale universalmente afirmative, in cari predicatulu are unu ambitu mai mare de catu subieptulu, pentru esemplu: toti omenii sunt fientie organice, conversu: unele fientie organice sunt omeni.

Contrapusetiunea seau *conversiunea contraponente* (conversio contraponens) are locu candu se schimba caretatea. Acést'a se templa in judeciale universalmente afirmative candu n'are se se schimbe cantitatea loru, pentru esemplu: toti omenii sunt fientie organice, contrapunenduse va fi: nece una fientia neorganica nu e omu.

§ 45. Diversitatea judecialoru in respeptu scientificu.

Judeciale sunt diverse si in respeptu scientificu dupre

www.dacoromanica.ro

cumu se aplica in sistem'a cunoscentieloru cá *principia* seau *principiate*, cá propusetiuni *domestice* seau *imprumutate* dein alte scientie, cá *necesarie* seau *arbitrarie*. Atari sunt urmatoriele propusetiuni:

1) *Asiomatele* (dela *axioun*, a apreitá, a tiené seau a avé de adeveratu) sunt propusetiuni teoretice nemediatu certe, pentru esemplu: fiacare cantitate é siesi ecare.

2) *Postulatele* (postulata) sunt propusetiuni praptice a caroru resolutiune se cunosce cá posibile nemediatu, pentru esemplu: fiacare linea derepta marginita se pote prelungi.

3) *Teorematele* (dela *theôrein*, a intuitá, a considerá, a cercetá) sunt propusetiuni teoretice, cari au opu de demustratiune, de aceea si consistu dein *tese* (thesis), si dein *demustratiunea* (demonstratio) ei.

4) *Problematele* (dela *proballein*, a pune inaintea altuia seau a sa) sunt propusetiuni praptice cari au opu de demustratiune; prein urmare ele cuprendu problem'a propria (quaestio), *resolutiunea* (resolutio), si *demustratiunea* (demonstratio) ei daca nu se cunosce adeverulu ei dein resolutiunea singura.

5) *Corolariale* (dela corona) seau *conseptariale* (dela consequi, a urmá), *porismatele* (dela *porizein*, a deduce) sunt propusetiuni cari urmeza de sene dein cele demustrate.

6) *Empirematele* sunt propusetiuni alu caroru adeveru se razima pre oserbatiuni seau esperimente (experientiae et experimenta).

7) *Ipotesile* (hypotheses) sunt propusetiuni cari se razima pre una certa conventiune, precumu e impartirea cercului in 360 grade.

8) *Lematele* (dela *lambanein*, a luá, a imprumutá) sunt propusetiuni imprumutate deintru alta scientia, prein urmare

www.dacoromanica.ro

straine (propositiones peregrinae), nu *domestice* (propositiones domesticae).

9) *Scoliale* (dela *scholion*, nota, esplicatiune), propusetiuni ce cuprendu totu genulu de notitie istorice, literarie a. s., ma nu se aducu spre a demustrá.

CAPU IV.

De ratiunamente.

§ 46. A ratiuná si ratiunamentulu.

A *ratiuná* (ratiocinari) insemneza a deduce unu judeciu cu ajutoriulu altui judeciu alu treile; prein urmare *ratiunamentulu* (ratiocinium) e deducerea unui judeciu dein altulu prein alu treile mediatoriu.

Nota. Ratiunamentulu rostitu se numesce *silogismu*, si invetiatur'a despre ratiunare se numesce *silogistic'a*.

§ 47. Continuatiune.

Deci dara fiacare ratiunamentu consiste esentialmente dein *trei judecia*, aceste deu se fia colegate intre sene logicamente asia catu se faca unu totu, ce se intemelia pre sene insusi.

§ 48. Cele trei judecia seau propusetiuni.

Cele trei judecia ale ratiunamentului sunt: a) *judeciulu mediatoriu*, care cuprende in sene *regul'a universale*, in care sunt fundate celelalte doua judecia; elu se numesce *propusetiune maiore* (propositio major); b) *judeciulu ce se deduce nemediatu dein* celu mediatoriu cá deintru una regula

www.dacoromanica.ro

universale; elu se numesce *propusetiune minore* (propositio minor), si *asumtiune* seau *subsumtiune* (assumtio seu subsumtio); c) *judeciulu celu dedusu dein amendoua*, asia dara *mediatu*, care se numesce *conclusiune* (conclusio).

Nota. Propusetiunea maiore si minore se numescu *premise* (propositiones praemisae).

§ 49. Terminii ratiunamentului.

Cele trei judecia esentiali ale ratiunamentului de form'a simpla cuprendu trei *termini* (termini), cari constituescu *materi'a* ratiunamentului, si deintre care fiecare ocure de doue ori in ratiunamentu. Adeca:

a) *Terminulu mediu* (terminus medius) ocure cá subieptu alu propusetiunii maiori, si cá predicatu alu propusetiunii minori.

b) *Terminulu maiore* (terminus major) cá predicatu alu propusetiunii maiori si alu conclusiunii.

c) *Terminulu minore* (terminus minor) cá subieptu alu propusetiunii minori si alu conclusiunii.

Nota. Terminulu mediu se insemneza comunemente cu M, terminulu maiore cu P, si terminulu minore cu S, deci form'a fundamentale a ratiunamentului e acést'a:

M—P
S—M
Asia dara S—P.

Pentru esemplu: toti omenii (M) sunt muritori (P).
Caiu (S) e omu (M).
Asia dara Caiu (S) e muritoriu (P).

§ 50. Form'a ratiunamentului.

Form'a ratiunamentului se determina prein modulu cumu se deduce conclusiunea dein premise, si fienducà sunt mai

www.dacoromanica.ro

multe atari moduri, de aceea sunt si forme diverse de a conchide.

§ 51. Formele ratiunamenteloru.

Fiacare aptu de cugetare pote se se determine numai prein legile cugetarii in respeptulu formei sale cumu are se fia: de aceea formele ratiunamenteloru sunt numai trei, adeca:

a) *Form'a categorica*, in care se deduce conclusiunea dein premise dupa legea identitatii si a contradiptiunii.

b) *Form'a ipotetica*, in care se deduce conclusiunea dupa legea ratiunii si a consecutiunii.

c) *Form'a desjuntiva*, in care se deduce dupa legea exclusi tertii. Asia dara in respeptu logicu numai trei forme de ratiunamente sunt: *categorica*, *ipotetica* si *desjuntiva*.

Nota. Ratiunamentele nu se potu imparti dein puntulu cantitatii, alu caretatii si alu modalitatii, ci numai dein alu relatiunii; pentrucà dupa cantitate tote au valore de *universali*, si dupa modalitate de *necesaria*, aseminea si dupa caretate tote sunt *positive*, pentrucà particul'a *ergo*, *asia dara*, ce lega conclusiunea cu premisele, e totudeun'a positiva. Asia dara ele se potu imparti numai dein puntulu relatiunii, adeca dupre cumu e propusetiunea maiore unu judeciu categoricu seau ipoteticu seau desjuntivu.

§ 52. Ratiunamentulu categoricu.

Ratiunamentulu categoricu e a carui forma e determinata prein legea *identitatii* si a *contradiptiunii*. Propusetiunea maiore a acestui ratiunamentu e unu *judeciu categoricu*, alu carui subieptu e terminulu mediatoriu care lega si determina pre celealalte membre ale ratiunamentului.

Nota. Terminii acestui ratiunamentu sunt insemnati in § 49.

§ 53. Regul'a fundamentale a ratiunamentului categoricu.

Logicii cei vechi esprimeau regul'a fundamentale a ra-

www.dacoromanica.ro

tiunamentului categoricu in acestu modu: *not'a notei e not'a lucrului*, si: *ce repumna notei repumna si lucrului*—seau: *predicatulu predicatului e si predicatulu subieptului.* In ratiunamentulu categoricu se pote conchide atatu in *modulu ponente* (modus ponens) catu si in *modulu tolente* (modus tollens).

Nota 1. *Modus ponens*:

Omnis homo pecator.
Atqui Cajus humo.
Ergo Cajus pecator.

Modus tollens:

Nullus homo justus.
Atqui Cajus homo.
Ergo Cajus non justus.

Nota 2. Nota notae est nota rei, si: repugnans notae repugnat rei.—Praedicatum praedicati est etiam praedicatum subiecti. Adeca *not'a seau predicatulu* e terminulu mediu, *not'a notei* seau *predicatulu predicatului* e terminulu maiore, *lucrulu* seau *subieptulu* e terminulu minore, si in urma *not'a lucrului* seau *predicatulu subieptului* e totu terminulu maiore, precumu se pote vedé in esemplele deasupr'a.

Totu acesta regula se insemneza si prein *dictum de omni* si *dictum de nullo.* Adeca: *quidquid de omni valet, valet etiam de quibusdam et singulis*; si: *quidquid de nullo valet, nec de quibusdam et de singulis valet.* Seau: *quidquid valet de genere, valet etiam de specie*, si: *quidquid repugnat generi, repugnat etiam specici.*

§ 54. Regule speciali ale ratiunamenIului categoricu.

Dein regul'a fundamentale urmeza aceste regule speciali pentru ratiunamentulu categoricu:

1) In fiacare ratiunamentu categoricu *nu potu fi mai multi nece mai pucini termini (termini) decatu trei*, cà-ci in acestu ratiunamentu avemu se legamu pre doi termini, pre

www.dacoromanica.ro

subieptu si predicatu prein' alu treile terminu mediatoriu. Asia dara ratiunamentulu categoricu numai unu terminu mediu seau numai una regula universale pote avé, pentrucà alt'mentrea n'ar' fi cu potentia nece una subordinatiune. Pentru esemplu:

Tote virtutile sunt comandate.

Tote vitiale sunt proibite.

Aci sunt patru termini (quaternio terminorum), si nu se pote face nece una subordinatiune spre a pasi la conclusiune.

2) *Terminulu mediu nu pote fi particulariu in ambe premisele, ci in propusetiunea maiore dê se fia universale.* Cà-ci daca propusetiunea maiore ar' fi unu judeciu particulariu, atunci nu s'ar' sci daca subieptulu propusetiunii minori se cuprende in ambitulu subieptului maiorei. Pentru esemplu:

Unii omeni sunt invetiati.

Caiu e omu.

Asia dara Caiu e invetiatu [1].

3) *Nu potu fi negative amendoue premisele.* Cà-ci numai dein negatiune singura nu urmeza nece una conclusiune. Deci dara propusetiunea maiore pote fi afirmativa seau negativa, ma *propusetiunea minore dê se fia afirmativa.* Cà-ci propusetiunea minore dê se arete, cumucà subieptulu' ei se cuprende in ambitulu subieptului celei maiori, apoi fiendu negativa ar' dice cà nu se cuprende in acelasi. Pentru esemplu:

Plantele nu sunt animali.

Paserile nu sunt plante.

Asia dara paserile nu sunt animali.

4) *Cantitatea conclusiunii se inderepta dupa cantitatea minorei,* si caretatea ei *dupa caretatea maiorei,* pentrucà

www.dacoromanica.ro

subieptulu conclusiunii e subieptulu minorei, si predicatulu ei e predicatulu maiorei. Prein urmare conclusiunea e seau afirmativa suau negativa dupre cumu e propusetiunea maiore, si e seau universale seau particularia, precumu e propusetiunea minore.

Nota 1. Conclusiunea ar' poté fi derepta in respeptu materiale si candu n'ar' urmá dein premise, inse ratiunamentulu ar' fi falsu. Pentru esemplu:

Unele animali sunt folositorie.

Caprele sunt animali.

Asia dara caprele sunt folositorie.

Nota 2. Regulele cuprense in No. 2. si 3. se esprimu pre scurtu asia: *ex propositionibus meré particularibus et negativis nil sequitur.*

Propusetiunea minore pote fi si negativa: a) candu terminulu mediu in propusetiunea maiore e negativu, pentru esemplu: Neinvetiatii nu sunt apti la deregutoriele publice. Paulu e neinvetiatu. Asia dara Paulu etc.. b) Candu propusetiunea maiore e esclusiva, pentru esemplu: Numai cei invetiati sunt apti la deregutoriele publice. Paulu nu e invetiatu. Asia dara etc..

Nota 3. Regul'a de sub 4) o esprimeau logicii mai de multu asia: *Conclusio sequitor partem debiliorem et deteriorem.* Partea debiliore e propusetiunea particularia, cea deteriore e propusetiunea negativa. Asia dara conclusiunea dê se respunda deplinu premiseloru, si prein urmare ratiunamentulu se abate dela regula:

a) Candu in conclusiune se cuprende mai multu seau mai pucinu decatu in premise, (*nec plus nec minus sit in conclusione, quam in praemisis*). Pentru esemplu:

Toti cetatianii sunt obligati a purtá sarcinele tierei.

Nobilii sunt cetatiani.

Asia dara nobilii sunt obligati a purtá *singuri* sarcinele tierii. Si: Toti cetatianii deu se aiba parte la bunatatile si sarcinele tierei.

Tieranii sunt cetatiani.

Asia dara tieranii deu se aiba parte la sarcinele tierei.

www.dacoromanica.ro

In esemplulu deantaniu e prea multu in conclusiune, in alu doile prea pucinu.

b) Candu conclusiunea cuprende in sene pre terminulu mediu ce nu e iertatu nece una data. Pentru esemplu:

Fiacare bravu ostenu e demnu de stima,

Caiu e bravu ostenu.

Asia dara Caiu e unu omu bravu si demnu de stima.

Nota 4. Nu se cuvine cá orecare deintre termini se aiba mai multe semnificatiuni, pentrucà atunci s'ar' nasce *dilogia*, adeca sensu duplice, si ratiunamentulu ar' avé patru termini (quaternio terminorum) in locu de trei. Atari paralogismi se numescu *sophismata*, *amphiboliae*, *fallaciae*, *patrupedi* (quadrupedes), seau *vulpeculae*.

§ 55. Ratiunamentulu ipoteticu.

Ratiunamentulu ipoteticu e acarui forma se determina nemediatu prein legea *ratiunii* si a *consecutiunii*. Propusetiunea maiore a acestui ratiunamentu e unu judeciu ipoteticu. Conclusiunea e conditiunata prein premise, si acesta conditiune se esprime in propusetiunea maiore.

§ 56. Regul'a fundamentale a ratiunamentului ipoteticu.

Regul'a fundamentale a ratiunamentului ipoteticu e acést'a: *daca se pune conditiunea, atunci se pune conditiunatulu, si daca se redica conditiunatulu, atunci se redica si conditiunea* [1], inse nu si viceversa [2].

Nota 1. Acést'a asia o spuneau Logicii betrani: *a ratione ad rationatum valet consequentia, si: a negatione rationati ad negationem rationis valet consequentia.*

Nota 2. Nu se pote conchide vice versa dela negatiunea ratiunii la negatiunea ratiunamentului si dela pusetiunea ratiunatului la pusetiunea ratiunii, pentrucà una consecutiune pote se aiba mai multe ratiuni. Numai atunci s'ar' poté conchide si vice versa candu ar' fi antecedentele singur'a conditiune a consecentelui.

www.dacoromanica.ro

§ 57. Form'a si modurile ratiunamentului ipoteticu.

Form'a ratiunamentului ipoteticu e acést'a:

Daca e A, atunci e B.

Dara A e.

Asia dara e B.

Seau: Daca e A, atunci e B.

Dara B nu e.

Asia dara nu e nece A.

Deci dara si in ratiunamentulu ipoteticu sunt doua moduri de a conchide, unulu *ponente* (modus ponens) si altulu *tolente* (modus tollens).

§ 58. Continuatiune.

In *modo ponente* se conchide dela adeverulu antecedentelui la adeverulu consecentelui. Pentru esemplu:

Daca D-dieu e dereptu, reii se voru puni

Dara D-dieu e dereptu.

Asia dara reii se voru puni.

6 In *modo tollente* dela falsitatea consecentelui la falsitatea antecedentelui. Pentru esemplu:

Daca reii nu se punescu, D-dieu e nedereptu.

Atqui falsum posterius

Ergo falsum et prius.

Dein contra nu se pote conchide:

a) Dela adeverulu consecentelui la adeverulu antecedentelui. Pentru esemplu acestu ratiunamentu n'ar' fi dereptu:

Daca Caiu e virtuosu nu fura.

Dara Caiu nu fura.

Asia dara Caiu e virtuosu.

b) Dela falsitatea antecedentelui la falsitatea consecen-

www.dacoromanica.ro

telui, cà-ci dein una ratiune care in sene e falsa se pote deduce una consecutiune care de sene e adeverata, pentru esemplu n'ar' fi dereptu acestu ratiunamentu:

Daca sunt neluci, atunci noptea se cuvine a amblá cu luare amente.

Dara neluci nu sunt.

Asia dara nu se cuvine a amblá noptea cu luare amente. Numai atunci s'ar' poté conchide si vice versa in amendoua modurile, candu ar' fi antecedentele singuru conditiunea consecentelui.

Nota. E cu potentia si atare ratiunamentu ipoteticu, care se aiba amendoue premisele ipotetice, si atunci conclusiunea inca va fi ipotetica (ratiunamentu ipoteticu curatu). Pentru esemplu:

Daca Caiu e nedereptu, merita a fi punitu.

Dara daca a calcatu elu vre una lege, atunci e nedereptu.

Asia dara daca a calcatu elu vre una lege, merita a fi punitu.

§ 59. Ratiunamentulu desjuntivu.

Ratiunamentulu desjuntivu e a carui forma e determinata *prein legea exclusi tertii.* In acestu ratiunamentu propusetiunea maiore e unu judeciu desjuntivu, cá judeciu mediatoriu.

§ 60. Modurile ratiunamentului desjuntivu.

Ratiunamentulu desjuntivu inca are doua moduri, unu *modus ponens*, care mai bene se numesce *ponendo tollens*, si unu *modus tollens*, care mai bene se numesce *tollendo ponens.*

a) In cele deantaniu se conchide dela punerea seau afirmarea unuia seau mai multoru membre desjunte in propusetiunea minore la negarea celoralalte in conclusiune. Pentru esemplu:

www.dacoromanica.ro

Avutî'a e unu bunu seau absolutu seau relativu.

Dara avutî'a e unu bunu numai relativu.

Asia dara avutî'a nu e unu bunu absolutu.

Seau: Pamentulu e seau mai mare, seau mai micu seau ecare cu sorele.

Dara e mai micu.

Asia dara nu e nece mai mare nece ecare.

Seau: Dara e seau mai mare *seau mai micu.*

Asia dara nu e ecare.

b) In alu doile se conchide dela negarea unuia seau mai multoru membre desjunte in propusetiunea minore la afirmarea celoralalte in conclusiune. Pentru esemplu:

Avutî'a e unu bunu seau absolutu seau relativu.

Dara ea nu e unu bunu absolutu.

Asia dara e nnu bunu relativu.

Seau: Pamentulu e seau mai mare seau mai micu, seau ecare cu sorele.

Dara elu nu e care.

Asia dara e seau mai mare sean mai micu.

Seau: Dara elu nu e nece mai mare nece *ecare.*

Asia dara e mai micu.

§ 61. Regul'a fundamentale a ratiunamentului desjuntivu.

Regul'a fundamentale a ratiunamentului desjuntivu e acést'a: *daca se pune un'a de intre cele doue note contradicîtorie, atunci ceealalta se redica, si viceversa*; seau: *ab unius contradictorii positione ad negationem alterius, et viceversa, valet consequentia.* Validitatea ratiunamentului desjuntivu depende de acolo, daca e *desjuntiunea derepta* in propusetiunea maiore si daca e *asumtiunea derepta* in propusetiunea minore.

www.dacoromanica.ro

§ 62. Alte regule.

Propusetiunea maiore dê se cuprenda totudeun'a unu judeciu desjuntivu. Propusetiunea minore pote fi afirmativa seau negativa. Conclusiunea e de una caretate opusa caretatii celei minori.

§ 63. Dilem'a.

Dilem'a (*dis lèmma*) e unu ratiunamentu *ipoteticu-desjuntivu.* Propusetiunea maiore a acestui ratiunamentu e unu judeciu *ipoteticu desjuntivu*; in propusetiunea minore se redica desjuntiunea, si asia in conclusiune se redică si ipotesea. Deci dara in acestu ratiunamentu se conchide in *modo tollente.*

§ 64. Regulele dilemateloru.

Fiendu dilem'a unu ratiunamentu ipoteticu desjuntivu, e supusa la acelesi regule cari sunt prescrise pentru ratiunamentulu ipoteticu si desjuntivu, anume:

a) In propusetiunea maiore dê se fia *consecentia* cá intru unu judeciu ipoteticu, adeca se resulte necesariamente consecentele cá consecutiune dein atecedente cá dein ratiunea sa.

b) In propusetiunea maiore desjuntiunea dê se fia *completa* cá in fiacare judeciu desjuntivu.

c) Membrele desjunte in propusetiunea minore deu se fia *redicate* deplinu.

Nota. Acestu ratiunamentu se pote adoperá in argumentatiune oserbandu legile supr'a insemnate, alt'mentrea degenereza in sofismate insielatorie; e mai acomodatu pentru a combate pre adversariu de catu pentru a probá adeverulu orecarei asertiuni. Dilem'a se numesce si *syllogismus cornutus*, si daca desjuntiunea are doua membre in propusetiunea maiore, atunci se numesce propriamente *dilema*, daca are trei membre, *trilema*, daca are patru membre, *tetralema*, daca are si mai multe, *polilema*.

www.dacoromanica.ro

Esemple de dilema:

Daca acestu corpu ar' fi eleptricu, ar' dê se fia seau positivu seau negativu eleptricu.

Dara nu e nece positivu nece negativu eleptricu.

Asia dara elu nu e de locu eleptricu.

Trilema.

Daca acestu mundu n'ar' fi celu mai bunu, atunci D-dieu seau n'ar' fi cunoscutu care e celu mai bunu, seau nu ar' fi potutu se 'lu produca.

Inse fiendu D-dieu atotu sciutoriu, prea bunu si omnipotente, nece un'a dein aceste nu are locu.

Asia dara acestu mundu e celu mai bunu.

Cu acesta trilema probeza *Leibnitz* optimismulu.

CAPU V.

§ 65. Modificatiunile ratiunamenteloru.

Ratiunamentele se schimba in respeptulu formei esterne, daca se esprimu prein vorbe, de aci se nascu ratiunamente *ordinaria* si *estraordinaria*, *complete* si *necomplete*, (ratiocinia cryptica, impura seu mixta, syllogismi hybridae).

§ 66. Ratiunamentele decurate si contrase.

Ratiunamentele necomplete, in cari adeca nu sunt espuse tote judeciale espresamente, sunt seau *decurate* (syllogismus decurtatus), seau *contrase* (syllogismus contractus).

§ 67. Ratiunamentulu decurtatu.

Ratiunamentulu decurtatu seau *entimem'a* se numesce

www.dacoromanica.ro

atare ratiunamentu, in care numai una premisa e pusa espresamente. Entimem'a e:

a) *de ordinea prima*, in care se tace propusetiunea maiore, pentru esemplu:

Caiu e fora de lege.

Asia dara Caiu e punibile.

b) *De a dou'a ordine*, candu e lasata afora propusetiunea minore, pentru esemplu:

Totu omulu fora de lege e punibile.

Asia dara Caiu e punibile.

§ 68. Ratiunamentulu contrasu.

Ratiunamentulu *contrasu* e, in care se pune inainte seau dupa conclusiune numai terminulu mediu, cá una ratiune a validitatii ei, apoi se lasa subieptului cugetatoriu a desvoltá premisele deintru ins'a, pentru esemplu:

Temperanti'a e amabile, fienducà e virtute. Seau: fienducà temperanti'a e virtute, asia dara ea e amabile.

§ 69. Ratiunamentele nemediate.

De entimemate se tienu si asia numitele *ratiunamente nemediate*, cari au numai doi termini, catra acestia dê se se adauga propusetiunea maiore cele mai de multe ori in forma de judeciu ipoteticu, alt'mentrea ratiunamentulu nu ar' fi completu. De aceste se tienu ratiunamentele *identitatii*, *subalternatiunii*, *opusetiunii*, *conversiunii* si alu *modalitatii*.

§ 70. Ratiunamentele identitatii.

Ratiunamentele identitatii (ratiocinia pariationis seu aequipollentiae, conclusiones ad aequipollentem scilicet propositio-

www.dacoromanica.ro

nem) se nascu atunci candu se deduce una propusetiune dein alt'a care numai in vorbe se destinge de aceea. Atare deducere presupune una propusetiune maiore ipotetica. Pentru esemplu: D-dieu e atotu sciutoriu, asia dara lui nemic'a nu 'i e necunoscutu. Candu ratiunamu asia, atunci subintielegemu propusetiunea maiore: daca e D-dieu atotu sciutoriu, atunci lui nu e nemic'a necunoscutu.

§ 71. Ratiunamentele subalternatiunii.

Ratiunamentele subalternatiunii (ratiocinia subalternationis, seu conclusiones ad subalternam) se nascu, candu se deduce una propusetiune particularia deintru un'a universale sub care se cuprende. Conclusiunea urmeza in doua moduri: adeca seau se conchide dela adeverulu propusetiunii universali la adeverulu celei particularie, seau dela falsitatea celei particularie la falsitatea celei universali, totudeun'a se subintielege una propusetiune maiore ipotetica. Pentru esemplu: tote virtutile sunt laudabili, asia dara si dereptatea e laudabile.—E falsu cà Paulu e nefalibile, asia dara e falsu si cà toti omenii sunt nefalibili.

Nota. Vechii Logici asia esprimeau acesta lege: *ab universali ad particulare valet, a particulari ad universale non valet consequentia.* Dein contra nu se pote conchide: a) dela falsitatea celei universali la falsitatea celei particularie, cà-ci pote se fia falsa una propusetiune universale si cu tote aceste cea particularia se fia adeverata. Pentru esemplu e falsa acesta universale: *tote animalele au pene*; ma acesta particularia: *unele animale au pene*, e adeverata. b) Dela adeverulu celei particularie la adeverulu celei universali, pentru esemplu: unele animali au corne; asia dara tote animalile au corne.—Numai atunci s'ar' poté conchide dela adeverulu celei particularie la adeverulu celei universali, candu s'ar'

www.dacoromanica.ro

enumerá atate particularitati, in catu ar' fi probabile cà s'a esauritu totulu insusi. Acestu modu de a conchide se numesce *induptiune* (inductio).

§ 72. Ratiunamentele opusetiunii.

Ratiunamentele opusetiunii (ratiocinia oppositionis seu conclusiones ad oppositam) se nascu candu se conchide dela una propusetiune opusa la ceealalta opusa, si fienducà opusetiunea e seau *contradicîtoria* seau *contraria*, de aceea si aceste ratiunamente sunt seau *ratiunamente de contradiptiune* (ratiocinia contradictionis) seau *ratiunamente de contrarietate* (ratiocinia contrarietatis). In amendoua se presupune una propusetiune maiore ipotetica.

Nota. In ratiunamentele de contradiptiune se conchide *dela adeverulu unei propusetiuni contradiptorie la falsitatea celeialalte*, si vice versa *dela falsitatea uneia la adeverulu celeialalte*, pentrucà un'a dein amendoue dé se fia adeverata. Pentru esemplu: toti omenii sunt liberi dela natura, asia dara nu sunt unii omeni serbi dela natura, precumu dice Aristotele. Aci se presupune acesta propusetiune maiore: daca sunt toti omeni liberi dela natura, atunci nu e nece unulu serbu dela natura.

In ratiunamentele de contrarietate se conchide *dela adeverulu unei propusetiuni contrarie la falisitatea celeialalte, ma nu se pote conchide dela falsitatea uneia la adeverulu celeialalte*, pentrucà potu fi amendoue false, ma adeverate nu potu fi. Deci dara ar' fi falsa acesta conclusiune: acesta haina nu e rosia, asia dara e alba, pentrucà ar' pote fi de alta colore. *Ratiunamente de subcontrarietate* nu sunt, pentrucà intre judeciale subcontrarie nu e adeverata opusetiune (§ 43).

§ 73. Ratiunamentele conversiunii.

Ratiunamentele conversiunii (ratiocinia conversionis seu

www.dacoromanica.ro

conclusiones ad conversam) se nascu candu se deduce una propusetiune deintru alt'a prein conversiunea ei.

In aceste ratiunamente se conchide prein *conversiune simpla* (ratiocinia conversionis purae seu simplicis), *prein conversiune prein acidentia* (ratiocinia conversionis per accidens), *prein conversiune contraponente* (ratiocinia conversionis contraponentis seu ratiocinia contrapositionis). In tote se presupune una propusetiune maiore ipotetica.

Nota. Logic'a nu pote dá regule de ajunsu pentru tote spre a conchide prein conversiune, pentrucà aci se cuvine a cautá si la complesulu concepteloru. Acesta regula vechia:

fEcI simpliciter convertitur, EvA per acid[ens],

AstO per contra[positionem], sic fit conversio tota,

dice, cà judeciulu universalmente afirmativu se converte prein acidentia si contrapusetiune; celu particulariamente afirmativu prein conversiune simpla, celu universalmente nagativu prein conversiune simpla si prein acidentia, si celu particulariamente negativu prein contrapusetiune; ma acesta regula nu e de ajunsu, cà-ci sunt casuri in cari si A se converte simplu, si daca E se converte prein acidentia, atunci dê si contrapusu; pentru esemplu: toti omenii sunt fientie sensitive ratiunali, se converte simplu: tote fientiele sensitive ratiunali sunt omeni, si nece unu omu nu e nemuritoriu; mutandu cantitatea si caretatea va fi: asia dara unele fientie nu nemuritorie sunt omeni. Acesta regula se tiene numai de judeciale categorice, ma a une ori se potu converte si judeciale ipotetice si desjuntive.

§ 74. Rstiunamentele modalitatii.

Aceste ratiunamente se nascu, candu se deduce unu judeciu asertoriu deintru unulu apodipticu, seau unu judeciu problematicu deintru unulu asertoriu de acelasi complesu. Acesta deducere asia o esprimeau Logicii cei vechi: *ab*

www.dacoromanica.ro

esse ad posse valet—a posse ad esse non valet consequentia. Adeca judeciulu asertoriu cuprende in sene pre celu problematicu, si celu apodipticu pre celu asertoriu, ma nu si viceversa. Aceste ratiunamente inca presupunu una propusetiune maiore ipotetica, pentru esemplu dein judeciulu asertoriu: piptorii de astadi depingu obieptele prein radiele sorelui, se pote deduce acestu judeciu problematicu: asia dara e si cu potentia cá se le depinga prein radiele sorelui.

§ 75. Figurele silogistice.

Daca propusetiunile seau terminii se muta dein loculu, in care au se stee intru unu ratiunamentu ordinariu, atunci se nasce unu *ratiunamentu estraordinariu*, care se numesce si *figura silogistica* (figura sylogistica). Inse prein acesta mutare nu se redica poterea ratiunamentului, cà-ci daca s'ar' redicá, atunci ratiunamentulu ar' fi *falsu*, seau *sofisma*. Daca se muta premisele si terminii unui ratiunamentu categoricu ordinariu, atunci se nascu urmatoriele septe figure:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
S—M	P—M	M—P	P—M	S—M	M—S	M—S
M—P	S—M	M—S	M—S	P—M	M—P	P—M
S——P.						

Tote virtutile (M) sunt laudabili (P).

Dereptatea (S) e virtute (M).

Asia dara dereptatea e laudabile.

Propusetiunile si terminii acestui ratiunamentu categoricu ordinariu se potu mutá dupa form'a de supr'a si dupa aceea érasi se pote pune la loculu seu fiacare terminu si fiacare propusetiune, acést'a se numesce *reduptiunea silogismului figuratu* (reductio silogismi figurati).

www.dacoromanica.ro

Nota 1. Unii au disu cà figurele silogistice aru fi basate numai pre una subtilitate falsa; inse acést'a e una asertiune esagerata; dein contra aceste figure areta, cà mentea omenesca, pre lunga tota legalitatea cugetarii, 'si tiene una libertate in colegarea si formarea cugeteloru sale. Adeveratu cà logicii au comisu unele erori ordinandu si traptandu aceste figure. *Aristotele* a fostu celu deantaniu care a traptatu despre *figurele silogistice* in *organulu* seu. Elu le numesce *schemate (schèmata)*, pune inse numai trei figure, deintre cari un'a nu e figura, ci e insasi form'a ratiunamentului categoricu cea ordinaria. Intru acést'a au urmatu toti Logicii lui Aristotele, inse *Galenu* (+200 p. C.), unu medicu famosu, a adausu una figura catra cele trei Aristotelice, care se vede sub 4. in acesta tabela:

1.	2.	3.	4.
M—P	P—M	M—P	P—M
S—M	S—M	M—S	M—S.

Precumu se vede, in aceste figure sub 2. 3. 4. numai terminii sunt mutati seau conversi, éra propusetiunile premise 'si tienu loculu loru; se potu mutá inse si premisele, precumu se vede dein tabel'a celoru 7 figure.

Nota 2. Logicii au unitu cu teori'a despre figurele silogistice si teori'a despre *modurile figureloru* (modi figurarum), in respeptulu *cantitatii* si alu *caretatii*. Adeca ei au luatu vocalile versului cunoscutu: Asserit A, negat E, etc., si combinandu totu cate 3, au voitu se afle tote modurile de conchidere cari sunt posibili in ratiunamentulu categoricu. Ma s'a vediutu, cà nu pote formá unu ratiunamentu dereptu ver care combinatiune de trei propusetiuni, si asia au cadiutu tote combinatiunile, in cari premisele ratiunamentului au avutu dereptu semnu pre EE, EO, II, IO, OE, OI. Afora de acést'a s'au mai aflatu si alte necuvientie in acestu metodu de combinatiune, anume cà in *figur'a prima* premis'a cea deantaniu dê se fia universale, si a dou'a afirmativa. Prein urmare s'a aflatu, cà in acea figura numai patru moduri potu fi, adeca: AAA, EAE, AII, si EIO, pre aceste patru moduri le au

www.dacoromanica.ro

insemnatu cu aceste patru cuvente tecnice: *Barbara, celarent, darii, ferio* seau grecesce: *gramata, egrapsè, grafidi, technikos*..

Unu ratiunamentu in *barbara* ar' fi acest'a:

Tote lucrurile omenesci sunt neperfepte.

Tote vocabulariale sunt lucruri omenesci.

Asia dara tote vocabulariale sunt neperfepte.

In *celarent*:

Nece unu omu nu e atotu sciutoriu.

Toti invetiatii sunt omeni.

Asia dara nece unu invetiatu nu e atotu sciutoriu.

In *darii*:

Tote lucrurile sensuali sunt peritorie.

Unele bunuri sunt lucruri sensuali.

Asia dara unele bunuri sunt peritorie.

In *ferio*:

Nece unu lucru peritoriu nu are pretiu absolutu.

Unele bunuri sunt lucruri peritorie.

Asia dara unele bunuri nu au pretiu absolutu.

Aseminea au formatu cuvente tecnice si pentru modurile celoralalte trei figure: pentru

Figur'a 2: cesare, camestres, festino, baroco.

Figur'a 3: darapti, felapton, disamis, datisi, bocardo, ferison.

Figur'a 4: fresison, fesapo, calentes, dibatis, baralip.—

Literele initiali: b, c, d si f, areta, in care modu alu figurei prime au a se converte modurile celoru alalte figure candu se reduce ratiunamentulu figuratu, pentru esemplu: baroco in barbara, camestres in celarent s. a.. Asia dara Logicii au destinsu 19 moduri de conchidere, cu tote cà sunt numai 10, fienducà celarent si cesare, ferio si festino, si inca si altele, nu sunt diverse. Inse acesta teoria usioru pote degenerá in unu mecamismu fora vietia, si nu aduce nece unu folosu esentiale pentru ratiunamente.

§ 76. Monosilogismu si polisilogismu.

Ratiunamentulu se numesce *monosilogismu* (monosyllo-

www.dacoromanica.ro

gismus) in care se deduce conclusiunea numai dein doue premise; *polisilogismu* (polisyllogismus) in care conclusiunea se deduce dein mai multe premise de catu doue. Amendoue potu fi seau *complete* seau *necomplete.*

§ 77. Polisilogismu.

Polisilogismulu e acelu ratiunamentu compusu, a carui conclusiune se deduce dein doua seau mai multe ratiunamente simple; aceste ratiunamente simple constituescu *premisele* polisilogismului, asia dara intre aceste dê se fia *nesu logicu*, adeca ele deu se se aiba un'a catra alt'a cá *ratiunea* si *consecutiunea.*

§ 78 Polisilogismi completi si necompleti.

Si polisilogismii potu fi seau *completi* seau *necompleti*, precumu sunt ratiunamentele cele simple cari formeza premisele loru, si sunt posibili in tota form'a logica, fia aceea categorica si ipotetica seau desjuntiva.

§ 79. Seri'a silogistica.

Unu polisilogismu completu consiste celu pucinu dein doua ratiunamente simple complete, cari sunt colegate cá ratiune si consecutiune, si de aceea facu una *seria silogistica* (series syllogistica).

§ 80. Prosilogismu si episilogismu

Ratiunamentulu care cuprende ratiunea celuialaltu se numesce *prosilogismu* (prosyllogismus). Conclusiunea lui e un'a dein premisele celuialaltu ratiunamentu.

Ratiunamentulu, care e *consecutiunea* celuialaltu se nu-

www.dacoromanica.ro

mesce *episilogismu* (episyllogismus). Un'a dein premisele lui e conclusiunea celuialaltu.

§ 81. Seri'a silogistica progresiva si regresiva.

Seri'a silogistica e *progresiva, episilogistica* seau *sintetica,* candu se incepe seri'a dela prosilogismu si dein acel'a se deduce episilogismulu. Asia dara aci se progrede dela *ratiune* catra *consecutiune*; *regresiva, prosilogistica* seau *analitica* e atunci candu se incepe dela episilogismu si de acolo se trece la prosilogismu. Aci dara se face regresu dela *consecutiune* catra *ratiune.*

Nota. Form'a seriei episilogistice ar' fi acést'a:

1.
A—P Tote organicele sunt peritorie.
B—A Tote plantele sunt organice,
B—P Tote plantele sunt peritorie.

2.
B—P Tote plantele sunt peritorie.
C—B Toti arborii sunt plante.
C—P Asia dara toti arborii sunt peritori.

3.
C—P Toti arborii sunt peritori,
S—C Toti cerii sunt arbori
S—P Asia dara toti cerii sunt peritori.

Form'a seriei prosilogistice:

1.
S—A Qui prudens est, et temperans est.
A—B Atqui temperans est, et constans est.
S—B Ergo prudens constans est.

2.
R—C Qui prudens est, et constans est.
B—C Atqui constans imperturbatus est.
S—C Ergo prudens imperturbatus est.

www.dacoromanica.ro

3.

S—C Qui prudens est, et imperturbatus est.
C—P Atqui imperturbatus beatus est.
S—P Ergo prudens beatus est.

§ 82. Polisilogismii necompleti.

De acesti'a se tiene *soritele* si *epicherem'a.* Se numescu *necompleti* seau *criptici*, pentrucà premisele si conclusiunile ratiunamenteloru simple, dein cari consistu ei nu sunt espuse deplinu.

§ 83. Soritele

Soritele consiste dein mai multe ratiunamente scurtate entimematece, apoi unite asia catu au numai una conclusiune comune, si fienducà entimematele sunt de doue specie, soritii inca sunt de doue specie: *ordinari* si *inversi.*

Nota. Soritele se numensce asia dela *sôros*, *acervu*, adeca *sôreitès syllogismos*, *syllogismus acervalis*, *syllogismus concatenatus* seu *ratiocinium concatenatum*, si nu dê a se confunde cu sofism'a pre care cei vechi o numiau totu *sorite* (*soreitès*).

§ 84. Soirtele ordinariu seau comune.

Soritele ordinariu seau comune (care se numesce si aristotelicu si analiticu) se formeza dein mai multe ratiunamente, lasandu afora propusetiunile minori si conclusiunile loru, afora de propusetiunea minore prima cu care se incepe si fora de conclusiunea ultima cu care se termina. Apoi urmeza propusetiunile maiori in ordine asia catu predicatulu propusetiunii precedenti se face totudeun'a subieptulu urmatoriei, éra in conclusiune se lega subieptulu primu cu predicatulu ultimu. Form'a universale a acestui sorite:

A=B
B=C

www.dacoromanica.ro

$C=D$ (E, F...)

$A=D$ (E, F...) p. e.

Stelele (A) sunt corpuri (B).

Tote corpurile (B) sunt mobili (C).

Totu ce e mobile (C) e mutabile (D).

Totu ce e mutabile (D) e peritoriu (E).

Asia dara tote stelele (E) sunt peritorie (F).

Unu esemplu de sorite cu mai multe premise aduce *Senec'a* in epistol'a 85, in care se adopera a demunstrá cumucà intieleptulu Stoicu (prudens—sapiens) e beatu.

Qui prudens (A) est, et temperans (B) est.

Qui temperans (B) est, et constans (C).

Qui constans (C) est, et imperturbatus (D) est.

Qui imperturbatus (D) est, sine tristitia (E) est.

Qui sine tristitia (E) est, beatus (F) est.

Ergo prudens (A) beatus (F) est.

§ 85. Soritele inversu.

Soritele inversu (care se numesce si Goclenianu dela *Gocleniu*, unu logicu dein sec. 17, apoi sinteticu si progresivu), se formeza dein mai multe ratiunamente lasandu afora propusetiunile maiori, afora de cea deantaniu care precede, si punendu numai pre cele minori, adeca intorcundu pre soritele ordinariu.

Form'a acestui sorite:

E=F

D=E

C=D

B=C

$A=B$

A=F.

www.dacoromanica.ro

Qui sine tristia (E) est, beatus (F) est,
Qui imperturbatus (D) est, sine tristitia (E) est.
Qui constans (C) est, imperturbatus (D) est.
Qui temperans (B) est, constans (C) est.
Qui prudens (A) est, temperans (B) est.
Ergo prudens (A) beatus (F) est.

§ 86. Resolutiunea soritiloru.

Soritele *ordinariu* se desface in ratiunamente ordinaria, daca cautamu propusetiunile minori si conclusiunile lasate afora, si apoi le unimu cu celelalte propusetiuni dupa regula, adeca in modulu urmatoriu:

Qui temperans est et constans est.
Atqui prudens temperans est.
Ergo prudens constans est.

Si asia mai departe. Ratiunamentulu ultimu va fi:

Qui sine tristitia est, beatus est.
Atqui prudens sine tristitia est.
Ergo prudens beatus est.

In acestu modu esu patru ratiunamente, pentrucà in cele cinci premise sunt patru propusetiuni maiori: B=C, C=D, D=E, E=D, si aceste patru ratiunamente facu una seria episilogistica, pentrucà ratiunamentulu urmatoriu e totudeun'a unu episilogismu in respeptulu celui precedente cá prosilogismulu seu.

Soritele inversu se desface asia:

Qui sine tristitia est, beatus est.
Atqui imperturbatus sine tristitia est.
Ergo imperturbatus beatus est.

Si asia mai departe. Ratiunamentulu ultimu va fi:

www.dacoromanica.ro

Qui temperans est, beatus est.

Atqui prudens tęmperans est.

Ergo prudens beatus est.

Aci inca se nascu patru ratiunamente dein resolutiune, cari formeza érasi una seria episilogistica, pentrucà ratiunamentulu urmatoriu e conditiunatu totudeun'a prein celu precedente.

Nota 1. Soritele fia de care specia va fi pote avé mai multe seau mai pucine premise decatu cinci, dara mai pucine de trei nu pote avé, cà-ci dein doue premise ar' resultá numai unu ratiunamentu simplu, si soritele e unu ratiunamentu compusu totudeun'a dein mai multe ratiunamente. Apoi desfacunduse soritele, ese totudeun'a mai pucinu cu unu ratiunamentu decatu e numerulu premiseloru, asia dara candu sunt trei premise, atunci esu doua ratiunamente, candu sunt patru, esu trei s. a..

Nota 2. Sunt si *sorti ipotetici*. Mai alesu *Carneade* amá atari soriti ipotetici spre a combate pre stoici, precumu se vede dein *Sestu Empiricu* [1] si dein *Cicerone* [2]. Soritele lui Carneade, adusu de Ciçerone in contra stoiciloru aperatori ai ursitei, suna asia:

Si omenia fato fiunt, omnia causis antecedentibus fiunt.

Si hoc est, omnia naturali colligatione fiunt.

Quod si ita est, omnia necessitas efficit.

Id si verum est, nihil est in nostra potestate:

At est aliquid in nostra potestate.

Non igitur omnia fato fiunt.

Deci dara in acestu sorite se conchide ipotetice in modo tollente, *a consequenti ad antecedens*, adeca se conchide: falsum est posterius (nihil esse in nostra potestate), ergo et prius (omnia fato fieri).

Soritii ipotetici nu se potu inverte asia de usioru cá cei categorici, pentrucà prein inversiune s'ar' tulburá relatiunea membriloru cá ratiune si consecutiune, celu pucinu i s'ar' micusiurá

1) Adv. mathem. IX, 182.— 2) De fato C. 14.

www.dacoromanica.ro

claritatea in conscientia, apoi inversiunea soritiloru in generariu e unu lucru superfluu.

Soritii inversi se afla numai in cartile scolastice cari s'au scrisu dela *Gocleniu* in coce.

§ 87. Epicherem'a.

Epicherem'a (dela *epicherein*, a impune man'a, a apucá, a argumentá) insemneza propriamente verice ratiunamentu, seau argumentatiune. Logicii si retorii cei vechi o si adoperau in acestu intielesu. (Pentru esemplu Cintilianu in Institutiunile sale. V, 10.). Cei mai noui intielegu prein Epicherema unu ratiunamentu contrasu asia in catu ratiunamentulu, celu ce razima pre celalaltu, ocure in premisele aceluia numai cá una propusetiune colaterale, seau justaposita. Pentru esemplu:

Ce cultiveza mentea, e laudabile, pentrucà e *conforme cu destinatiunea nostra.*

Ma scientiele cultiveza mentea.

Deci dara ele sunt laudabili.

Aci propusetiunea justaposita dein propusetiunea maiore numai indica pre alu doile ratiunamentu, ma nu 'lu espune deplinu; espunenduse deplinu suna asia:

Ce e conforme cu destinatiunea nostra, e laudabile.

Ma ce cultiveza mentea, e conforme cu destinatiunea nostra.

Deci dara ce cultiveza mentea e laudabile.

Se intielege de sene cà atare propusetiune colaterale seau justapusetiune s'ar' poté adauge si catra a dou'a premisa, pentru esemplu:

Scientiele cultiveza mentea, *pentrucà o destepta spre meditare.*

www.dacoromanica.ro

De aci s'ar' nasce érasi unu ratiunamentu completu:
Ce destepta spre meditare, cultiveza mentea.
Ma scientiele destepta spre meditare.
Deci dara scientiele cultiveza mentea.

§ 88. Paralogismi si sofismate.

Paralogismu se numesce fiacare ratiunamentu formatu in contra legiloru cugetarii, adeca nedereptu; *sofismatele* (sophismata, fallaciae, captiones, cavillationes) sunt paralogismi seau ratiunamente nederepte seau false, formate cu scopu de a insielá pre altii. Unii paralogismi sunt formali, altii materiali, dupre cumu jace erorea in form'a seau in materi'a ratiunamentului.

§ 89. Paralogismii formali.

Paralogismii formali sunt acele ratiunamente in cari nu e oserbata form'a ratiunamentului ceruta de Logica, asia e: *sophisma amphiboliae* seau *fallacia ambiguitatis*, adeca erorea urmata in cugetare seau ratiunare dein una certa ambiguitate. De acesta sofisma se tienu paralogismii urmatori:

a) *Fallacia sensus compositi et divisi*, candu unu terminu alu ratiunamentului se iea intru unu locu in sensu coleptivu (sensu composito), intru altu locu se iea in sensu destributivu, (sensu diviso), pentru esemplu in acestu ratiunamentu: A erá (in generuriu) e ne incungiuratu—Eu am eratu (in acestu casu determinatu)—Deci dara erá neincungiuratu cá se nu fiu eratu. Acestu ratiunamentu e falsu, fienducà sunt si erori cari se potu incungiurá.

b) *Fallacia a dicto secundum quid ad dictum simpliciter*, candu unu terminu se iea acumu cu una certa restrip-

www.dacoromanica.ro

tiune (secundum quid), acumu fora de restriptiune (simpliciter), pentru esemplu in acestu ratiunamentu:

Literatulu (in adeveru, nu numai dupa nume seau profesiune) posede cunoscentie fundate.

Caiu e literatu (dupa nume seau profesiune).

Asia dara elu posede cunoscentie fundate.

Acestu ratiunamentu inca e falsu, pentrucà s'a potutu intemplá, cá acestu Caiu se fia studiatu si cu tote aceste se nu fia invetiatu nemica.

c) *Fallacia figurae dictionis*, candu se joca cineva in ratiunamentu numai cu sensulu celu duplice (dilogia) alu orecarui terminu, de aceea se si numesce acestu paralogismu *sophisma dilogiae*, pentru esemplu in acestu ratiunamentu:

Asinulu (in sensu propriu) are urechi lungi.

Acestu omu e asinu (in sensu figuratu). Ergo...

d) *Sophisma dictionis* seau *secundum dictionem* (*para tèn lexein*) candu jace erorea mai multu in espresiune, precumu e in fallacia figurae dictionis.

e) *Sophisma extra dictionem* (*exo tèn lexeôs*), candu jace erorea mai multu in cugetare, precumu e in falaciele cele doue deantaniu.

§ 90. Paralogismii materiali.

Paralogismii materiali sunt acele ratiunamente nederepte, in cari s'a facutu erore nu numai in colegarea seau insemnarea cugeteloru, ci si cugetele insesi cuprendu in sene ceva falsu. Acesti paralogismi se tienu toti de sofismatele *extradictionem.* atari sunt:

1) *Sophisma fictae universalitatis* e acea erore, candu particulariulu se pune cá unu ce universale si apoi se face

www.dacoromanica.ro

deducere deintru insulu mai departe, pentru esemplu in acestu ratiunamentu:

Totu ce sbora e pasere.

Liliaculu sbora; asia dara ete., fienducà propusetiunea maiore e numai particulariamente adeverata, de aceea acestu ratiunamentu e falsu.

Sophisma falsi medii e acea erore, care se comite candu mediatoriulu seau fundamentulu argumentatiunii e falsu, pentru esemplu in acestu ratiunamentu: fienducà sorele ne incaldiesce, de aceea dara elu dê se fia forte ferbente. Cà-ci caldur'a ar' poté se fia in noi, seau in pamentu, seau in atmosfera, si sorele ar' poté prein a sa influentia numai se ne destepte cá se o sentimu.

Acesta erore in ratiunamentu se numesce si *fallacia causae non causae ut causae*; asia face cineva candu deduce dela lucrarea diavolului epilepsi'a seau altu morbu estraordinariu. Aseminea erore si saltu in conchidere facu toti aceia cari deducu evenementele naturali dein cause supranaturali, fienducà pre cele naturali nu le cunoscu.

3) *Sophisma cum hoc vel post hoc, ergo propter hoc*, e atare erore in conchidere candu dice cineva cumucà e legatura causale intre certe evenemente, numai pentrucà acele s'au intemplatu de una data (cum hoc), seau in scurtu unulu dupa altulu (post hoc). Asia dara aci se potu luá cause false in locu de adeverate, se potu chiaru si fiptiuná. Asia argumenta cei superstitiosi candu deducu belulu dein aparitiunea unui cometu, seau mortea cutarui omu dein cantatulu ciuvichei.

4) *Spohisma pigrum seu ignava ratio* (*argos logos*) e acelu ratiunamentu falsu cu care se escusa cei lenesi provo-

www.dacoromanica.ro

candu la ursiţa. Acelu ratiunamentu suna asia: „Ceea ce amu cu se facu prein lucrarea mea, aceea cauta seau se se intemple, seau se nu se intemple. Daca cauta se se intemple, atunci lucrarea mea nu e de lipsa, éra daca cauta se nu se intemple, atunci lucrarea mea nu ajuta nemica. Asia dara nu voiu face nemica, ci voiu asteptá in pace, ce se va intemplá de sene. Precumu se vede, aci se confunde in modu sofisticu necesitatea neconditiunata seau ursit'a orba cu necesitatea cea conditiunata, de care se tiene si lucrarea nostra cá una conditiune, dela care dependu certe sucese, si daca aru argumentá asia toti omenii, atunci ar' incetá tota lucrarea omenesca.

5) *Sophisma polyzeteseos* seau *fallacia quaestionis multiplicis.* Acesta sofisma se face candu cineva voesce a demustrá, punendu mai multe intrebari, cumucà orecare conceptu relativu nu se pote determiná absolutamente. Atare sofisma e

a) *Acervulu* (acervus), candu cineva voesce se aduca in confusiune pre altulu prein intrebari continue: cate fire de grau se ceru pentru cá se faca unu acervu de grau. Adeca mai antaniu intrebau, daca unu firu face unu acervu, si fienducà unu firu nu face unu acervu, asia totu mai puneau catra acelu firu, inse numai cate unu firu, de unde se parea cà ar' urmá, cà nece una data nu s'ar' poté formá unu acervu, pentrucà dupa respunsulu deantaniu unu firu nu e de ajunsu spre a formá unu acervu. Inse conceptele relative nu se potu inchide intre margini firme. Unii numescu acesta intrebare sofistica si *sorite* (*sôreites*, quaestio acervalis).

b) *Calvulu* (calvus, *falakros*), aseminea unu modu sofisticu de a aduce pre altulu in confusiune, intrebandulu necontenitu cati peri dê se aiba seau se nu aiba cineva pre capu cá se se pota numi calvu.

www.dacoromanica.ro

c) *Achile.* Asia a numitu *Zenone* Eleaticulu unulu dein argumentele sale, cu cari voiá a demustrá, cà motulu nu e reale, ci numai una aparentia seau ilusiune. Adeca elu punea, cà daca Achile celu iute la picioru s'ar' prende pre fuga cu una brosca tiestosa, care inse ar' fi apucatu ceva (fia multu seau pucinu) mai inainte, atunci Achile n'ar' poté ajunge nece una data pre brosca, pre lunga tota iutimea lui si pre lunga tota tarditatea broscei, pentrucà elu *ar' dé se viia* totudeun'a mai antaniu acolo unde brosc'a gia *a fostu.* Inse acést'a, dice Zenone, nu se pote luá fora de contradiptiune indata ce admite cineva motu de iutime diversa. Deci dara se cuvine a respinge totu conceptulu motului. Acést'a inse nu urmeza nece de catu. Cà-ci indata ce cugetamu motu de iutime diversa, demu se cugetamu si aceea, cà acelesi spatia se potu percurge in tempu diversu, fienducà spatiulu determina numai estensiunea motului, éra tempulu determina intensiunea aceluia. Asia dara se pote cugetá fora de contradiptiune, cumucà estensiunea motului se compensa prein intensiunea lui, adeca cumucà corpulu celu mai iute ajunge pre celu mai tardiu, s. a..

6) *Sophisma heterozeteseos,* seau *fallacia quaestionis duplicis* e acelu paralogismu, in care se deducu consecutiuni false deintru una desjuntiune seau alternativa, ce razima pre una presupusetiune, care se tace. Atari sofismate, famose la cei vechi, sunt urmatoriele:

a) *Cornuta quaestio* seau *cornutus* (*keratinè zètèsis*), una intrebare sofistica alu carei inventoriu se dice a fi *Eubulide* dein Megar'a. Elu intrebá: ai lepadatu cornele? acumu daca 'i respundea intrebatulu: „asia", atunci elu conchidea: asia dara tu totu ai avutu corne; éra daca 'i respundea: „nu", atunci elu con-

www.dacoromanica.ro

chidea: „asia dara tu le ai inca.“ Megaricii adeca nu suferiau cá se respundia cineva, cà „ceea ce n'am avutu n'am potutu lapedá“, ei cereau cá se respundia omulu la fiacare intrebare: asia seau nu, pentrucà asia se 'lu pota aduce in confusiune.

b) *Mentiunosulu* (mentiens, *psevdomenos*). Dialepticii vechi intrebau: daca mentiu seau spunu adeverulu candu mentiu si spunu cà mentiu? Candu am spusu mentiun'a, atunci am mentitu, éra candu am confesat'o dupa aceea, atunci am spusu adeverulu. Inse dialepticii nu admiteau nece aci vre una destintiune, ci cereau respunsu categoricu afirmativu seau negativu.

c) *Velatus* (*egkekalommenos*). Filosofii dein *Megar'a* si ai altoru scole se desputau si intrebau: daca 'ti aduce cineva pre tatalu teu acoperitu, 'lu cunosci au nu 'lu cunosci? Aci se presupunea firesce, cà intrebatulu nu sci de aliurea, cine e celu acoperitu. Complicatiunea intrebarii jace in sensulu celu duplice alu verbului *(eidenai)*, care insemneza a cunosce in generariu, apoi a sci cà cineva e acesta persona determinata. Asemine intrebare vesativa erá si *ascunsulu* (latens seau occultus, *dialanthanòn*), pentrucà celu velatu seau acoperitu e si ascunsu. Totu asemine intrebare erá si *Electr'a*, inventata in scol'a Megarica. Adeca *Electr'a*, fét'a lui Agamemnone de sciutu sciea cà are unu frate anume *Oreste*, inse, intorcunduse acest'a acasa, cu tote aceste ea nu l'a cunoscutu de indata, cumucà e frateseu; deci dara Megaricii intrebau: cunoscea Electr'a pre frate seu Oreste au nu 'lu cunoscea (*oide Orestèn è ouk oide*)? aci inca erá numai unu jocu in vorba, fienducà Electr'a de sciutu sciea (*oide*) cà Oreste erá frateseu, si intru atatu 'lu si cunoscea, ma nu sciea (*ouk oide*), cumucà chiaru acesta persona erá fratele seu Oreste, si intru atat'a nece nu 'lu cunoscea.

www.dacoromanica.ro

d) *Crocodilinulu* (crocodilinus scilicet syllogismus), seau *mam'a si crocodilulu.* Aci se presupunea, cà unu crocodilu a rapitu prunculu dela una mama, si mam'a se rugá de crocodilu cá se'i dee prunculu inderetu, éra crocodilulu i a promisu cà i lu va dá daca i va spune adeverulu. „O! dise mam'a, nu mi 'lu vei dá.“ Atunci crocodilulu a argumentatu asia: „tu seau spusesi acumu adeverulu seau nu. Daca ai spusu adeverulu, atunci nu 'ti potu dá inderetu prunculu, pentrucà daca ti l'asi dá, vorb'a ta ar' fi neadeverata: éra daca n'ai spusu adeverulu, atunci inca nu 'ti lu potu dá, pentrucà atunci n'ai implenitu conditiunea promisului.“ Acestu ratiunamentu e una dilema, in care conditiunea promisului se potea intorce dupa arbitriulu crocodilului. Cà-ci daca ar' fi disu mam'a cà i va dá copilulu: atunci crocodilulu potea dice, cà nu e adeveratu, si prein urmare cà conditiunea promisului nu e implenita.

e) *Evathlus et Protagoras.* Acesta sofisma semina cu Crocodilinulu. Adeca Evatlu s'a invoitu cu magistrulu seu Protagor'a, cá pentru invetiatura se 'i respundia diumetatea restante a onorariului indata ce va cêstigá procesulu celu deantaniu. Ma fienducà celu Evatlu nu purtá nece unu procesu, de aceea elu nece nu potea se cêstige vre unulu, prein urmare nece nu respundea onorariulu promisu. De aceea Protagor'a voiá se 'i faca procesu, si argumentá asia in contra disciplului seu: „Daca vei cêstigá acestu procesu, atunci 'mi vei solbe in poterea contraptului nostru, éra daca 'lu vei pierde, atunci inca vei solbe in poterea sententiei judecatoresci.“ La acést'a respunse disciplulu: „Nece decatu! cà-ci daca voiu cêstigá eu procesulu, atunci nu'ti voiu solbe in poterea sententiei judecatoresci; éra daca'lu voiu pierde, atunci inca

www.dacoromanica.ro

nu'ti voiu solbe in poterea contraptului nostru." Acestu *argumentum reciprocum* (*antistrefon*) intru atatu i a incurcatu pre judecatori, catu n'au cutediatu se pronuntie nece pro nece contra, ci au amenatu decisiunea pre tempu nedeterminatu, s. a..

Nota. Se potu considerá cá sofismate si erorile cari se facu de multe ori in argumentatiuni, precumu si in definitiuni si divisiuni, pentru esemplu *sofismata petitionis principii, ignorationis elenchi, orbis in demonstrando* s. a., cà-ci sofistic'a se folosesce de tote erorile aceste spre a produce ilusiune in cugetare, apoi spre a insielá, celu pucinu spre a aduce in confusiune pre cei ce nu sunt in stare a cunosce ilusiunea indata si a o deslegá.

CAPU VI.

Metodologi'a logica.

§ 91. Metodu.

Metodulu e unu cuventu compusu dein *meta, cu* seau *dupa,* si *odos,* cale, si insemneza una lucrare dupa regula seau lege, dein contra *nemetodulu* insemneza una lucrare in contra legii seau a regulei.

§ 92. Form'a scientiei

Cunoscenti'a cá scientia dê se fia ordinata dupa unu metodu. Cà-ci scienti'a nu pote se fia numai unu agregatu de cunoscentie, ci dein contra ea dê se fia una sistema de cunoscentie.

§ 93. Obieptulu si scopulu metodologiei.

Metodologi'a are de a traptá despre form'a scientiei in

www.dacoromanica.ro

generariu, adeca despre modulu, cumu se cuvene a colegá cunoscentiele, pentru cá se se nasca *scienti'a* deintru insele.

§ 94. Metodu analiticu si sinteticu.

Metodulu analiticu (methodus analitica) procede dela celu *particulariu* si deintru acel'a desvolta pre celu *universale* prein *comparatiune* si *astraptiune*. *Metodulu sinteticu* (methodus sintetica) procede dela celu *universale*, si deintru acel'a deduce *particulariulu*. Candu se face acesta deducere, celu universale se considera cá *principiulu* deducerii.

Nota. Prein *analise* se afla adeverulu, prein *sintese* se pune acelasi in ordine sistematica spre a formá *scienti'a*. Amendoue sunt necesarie spre acestu scopu.

§ 95. Trei operatiuni ale sistemei scientifice.

Spre a produce una sistema scientifica se ceru aceste trei operatiuni: *definitiunea* (definitio), *divisiunea* (divisio), si *argumentatiunea* (argumentatio); pentrucà mai antaniu e neaperatu cá se cunoscemu complesulu fiacarui conceptu, apoi ambitulu lui, si in urma se ne convingemu despre adeverulu nesului cunoscenticloru.

§ 96. Definitiunea.

Definitiunea in sensu mai latu seau *declaratiunea logica* e desvoltatiunea complesului unui *conceptu*, seau desfacerea conceptului in notele pre cari cuprende in sene.

Nota. Acést'a se face intru una propusetiune, care comunemente e unu judeciu categoricu. Subieptelu acestei propusetiuni se numesce *definitulu* seu *declaratulu* (declaratum, definitum, terminus definiendus, seau definitio applicans), predicatulu ei se numesce *definientele* seau *declarantele* (declarans scilicet membrum, definiens, seu definitio applicata).

§ 97. Speciele definitiunii.

Logicii destingu mai antaniu definitiuni *nominali* seau

www.dacoromanica.ro

verbali (definitio nominalis seu verbalis), prein cari se determina mai acuratu numai insemnarea unui nume seau vorbe, de aceea unele cá aceste se numescu si *gramatice* seau *lesicali*, pentrucà ocuru mai alesu in lesice seau vocabularia, pentru esemplu vorb'a *cercu* insemneza una linea curba absolutu uniforme. *Definitiuni reali* (definitiones reales) sunt acele, cari esplica insusi conceptulu insemnatu prein vorba, cari asia dara determina esenti'a logica a unui lucru, pentru esemplu: *cerculu* e una linea recurente in sene insasi, ale carei distantie dela unu puntu sunt ecari pretotuindene. *Definitiuni genetice* (definitiones geneticae) sunt acele, cari determina, cumu se nasce lucrulu, spre care se referesce conceptulu declarandu, pentru esemplu: *cerculu* se nasce, daca unu puntu mobile se porta in giurulu unui puntu firmu totu in distantia ecare pana ce se intorce in pusetiunea lui cea deantaniu. Atari definitiuni se potu esprime si *ipotetice*: daca unu puntu mobile se porta in giurulu unui puntu firmu totu in distantia ecare pana se intorce in pusetiunea lui cea deantaniu, atunci se nasce cerculu.

Nota 1. Definitiunile genetice se numescu reali in matemateca, si cele reali nominali, pentrucà matemateculu numai atunci a intielesu unu lucru seau esenti'a unui lucru, candu 'si pote construi conceptulu intuitivamente. De aceea unii numescu definitiunile genetice si *sintetice* seau *praptice*, ér' pre celealalte *analitice* seau *teoretice*. Era altii [1] numescu definitiuni *analitice* pre acele, cari declara conceptele *date*, pentru esemplu: eclipsea lunei e intunecarea discului ei prein umbr'a pamentului: virtutea e una lucrare conforme cu legea morale dein reverentia catra d'ins'a. *Sintetice* numescu pre acele, cari declara conceptele *facute*, asia e pentru esemplu definitiunea genetica a cercului desupr'a.

1) *Kant.* Log. § 100.

www.dacoromanica.ro

Nota 2. *Concepte date* (conceptus dati) sunt acele, pre cari intielesulu le a formatu inainte de ce ar' avé conscientia chiara despre notele loru, aceste asia dara sunt date spre a se defini, cá prein acést'a se 'si cêstige omulu conscientia chiara despre notele loru, asia sunt pentru esemplu: dereptu, virtute s. a.. *Concepte facute* (conceptus factitii) sunt acele cari se formeza prein definitiune insasi, pentru esemplu candu dice matemateculu: cugetati una figura rotunda care se aiba pretotuindene diametrii ecari, cà-ci acést'a e insusi conceptulu cercului.

§ 98. Continuatiune.

In ultra Logicii destingu *definitiunile in sensu mai strimtu* (definitiones sensu angustiori) atatu de *definitiunile preliminarie* (definitiones praeliminares) catu si de *descriptiuni* (descriptiones).

Definitiunea in sensu mai strimtu seau *propria* aduce in predicatu numai doue note ale subieptului, un'a *generale* (genus, nota generalis), si alt'a *speciale* (genus, nota specialis), pentru esemplu: triunghiulu e una figura trilatera.

Definitiunile preliminarie prepara numai calea catra definitiunile proprie, de aceea ele sunt comunemente numai nominali, si nu sunt de totu acurate si complete.

Descriptiunile enumera mai multe note ale unui lucru, pentru cá lucrulu descrisu se se pota cunosce seau aflá mai usioru. Asia se descriu lucrurile pierdute, omenii fugiti seau rateciti, chiaru si produptele naturei seau ale artei, pentrucà aci n'ar' fi de ajunsu numai una definitiune scurta, precumu e cea propria, care consiste dein genu si dein diferenti'a specifica.

§ 99. Continuatiune.

Definitiunea propria a une ori se afla anevoia, atunci

www.dacoromanica.ro

numai ne apropiamu de d'ins'a prein definitiuni preliminarie, aceste se numescu si *esplicatiuni* (explicationes), pentrucà determina conceptulu mai acuratu, aducundu mai multe note sucesivamente, pre aceste comparandule intre sene, si alegundu pre cele esentiali de catra cele acidentali. Atari desvoltatiuni continuate se numescu si *espusetiuni* (expositiones); pentru esemplu: virtutea e implenirea detorieloru ce are omulu catra sene si catra altii; virtutea e una adoperatiune pentru a sa propia fericitate si perfeptiune si pentru fericitatea si perfeptiunea altoru omeni; virtutea e una purtare conforme cu legea morale s. a.: aceste desvoltatiuni ale conceptului virtutii sunt numai esplicatiuni, prein cari filosofulu cerca se afle definitiunea virtutii. *Espusetiune* e si ver care cercetare scientifica, care nu trapteza obieptulu despre tota partea ci numai despre unele parti. Esplicatiunile si espusetiunile sunt forte necesarie daca voesce cineva se filosofeze cu cercunspeptiune, pentru cá se nu iee in conceptu vre una nota falsa indata la inceputu, seau se 'lu determine intru unu modu dubiu, fienducà prein acést'a s'ar' dá ocasiune la deduceri nederepte.

§ 100. Continuatiune.

Candu se afla inca ceva intunecatu in orecare definitiune, atunci catra acést'a se adauge alta definitiune, prein care numai se mai lumineza una nota cuprensa in definitiunea deantaniu. Definitiunea deantaniu se numesce *definitiune primaria* (definitio primaria), a dou'a se numesce *definitiune secundaria* (definitio secundaria). Inse daca una definitiune are opu de mai multe definitiuni secundarie, atunci e semnu, cà aceea n'au fostu buna.

www.dacoromanica.ro

§ 101. Regulele definitiunii.

1) Definitiunea dê se fia *adecata* (definitio sit adequata), adeca se arete complesulu conceptului deplenu. Daca e definitiunea adecata, atunci judeciulu, prein care se esprime aceeasi, se pote converte si contrapune simplu, alt'mentrea definitiunea e seau *pre lata* (latior suo definito) seau *prea angusta* (angustior suo definito), pentru esemplu: omulu e una vita cu doua piciore fora de pene, si omulu e una fientia sensitiva ratiunale vorbitoria; definitiunea cea deantaniu e prea lata, a dou'a e prea angusta.

2) Definitiunea dê se fia *precisa* (definitio sit praecisa), adeca asia, in catu se nu cuprenda nece una nota acidentale, ci numai note esentiali, nece una nota derivata, ci numai note originarie. Pentru esemplu nu ar' fi precisa acesta definitiune: omulu e una fientia docile si malitiosa.

3) Definitiunea se nu fia numai *negativa* (definitio ne sit negans); pentrucà negatiunea nu areta ce e lucrulu, ma ce nu e, prein urmare nu ne invetia cá se 'lu cunoscemu, pentru esemplu: eleptricitatea nu e nece lumina, nece caldura, nece mamnetismu. Definitiunile curatu negative au locu numai in conceptele *negative*, precumu sunt: frigulu, intunericulu s. a., a caror'a esentia consiste in negatiune, ne fiendu d'insele ceva reale

4) *Definitiunea se nu se faca in cercu* (definitio ne fiat in orbem), adeca definitulu se nu intre in definiente cá una nota a sa. Cerculu (circulus seu orbis in definiendo) e seau *nemediatu*, pentru esemplu: cerculu e una figura circularia, seau *mediatu* candu definitulu ocure cá nota numai intru una definitiune secundaria, pentru esemplu: legea e declaratiunea vointiei superiorelui; superiore e celu ce domi-

www.dacoromanica.ro

neza preste altii, si a dominá preste altii insemneza a le pune legi. Cerculu definitiunii pote fi *apertu* seau *ascunsu*. Ascunsu e in acestu esemplu: jureprudenti'a e nna scientia despre dereptu.

5) *Definitiunea dê se fia intielegibile, simpla si scurta* (definitio ne sit abundans, ambigua). Va fi intielegibile, candu va fi compusa dein vorbe, cari sunt in usu, seau candu vorbele cele noue se voru esplicá numai decatu intru una definitiune nominale.—Espresiunile simbolice, metaforele, fraseologiele, tautologiele si pleonasmii s. a., deu incungiurati in definitiune, pentrucà nu lumineza lucrurile, ci le intuneca. Definitiunea *prea scurta* inca intuneca, (brevis esse laboro, obscurus fio [1]), si cere definitiuni ulteriori.

§ 102. Despre divisiuni

Divisiunea (divisio) e desfacerea unui conceptu de ambitu mai mare in concepte de ambitu mai micu cari se cuprendu suptu acel'a. Divisiunea se esprime intru unu judeciu, ce are unu subieptu simplu, care e insusi conceptulu superiore, si unu predicatu compusu, care sunt insesi conceptele inferiori, pentru esemplu: produptele naturei cele organice sunt animali si plante. Fienducà aceste concepte sunt opuse, de aceea acestu judeciu se pote esprime si in forma desjuntiva, pentru esemplu: produptele naturei cele organice sunt au animali au plante. Deci in tota divisiunea avemu unu *totu impartitu* (totum divisum) si *membre dividenti* (membra dividentia), alu caroru reportu se numesce *diferenti'a membreloru* (differentia membrorum), ele se numescu si *divisiune in sensu mai strimtu*. Afora de acést'a in impartire

1) Oratiu.

www.dacoromanica.ro

seau divisiune demu se avemu in vedere si *fundamentulu divisiunii* (fundamentum divisionis), adeca acelu puntu, dein care se considera totulu dividendu, pentru esemplu candu impartimu pre omeni in invetiati, avuti si pauperi, buni si rei, fundamentulu divisiunii e invetiatur'a, averea si moralitatea loru.

§ 103. Specie de divisiune.

Dein fundamente diverse de divisiune se nascu specie diverse de divisiune, precumu se vede in esemplulu de supr'a, atari divisiuni se numescu *divisiuni coordinate seau codivisiuni* (divisiones coordinatae seau codivisiones). Ma daca se imparte de nou membrulu divisiunii, si acést'a se continua, atunci se nascu *subdivisiuni seau divisiuni subordinate* (divisiones subordinatae seu subdivisiones). Asia se potu imparti invetiatii mai departe dupa speci'a cunoscentieloru loru in teologi, juristi s. a., apoi teologii in ratiunalisti si neratiunalisti, seau dupa norm'a cea positiva a credentiei loru in evreesci, crestinesci, s. a..

§ 104. Continuatiune.

Divisiunea, dela care a inceputu a se imparti conceptulu, se numesce *primaria* seau *originaria* (divisio primaria seu originaria), asia e divisiunea omeniloru in invetiati si neinvetiati, celealalte divisiuni urmatorie se numescu *secundarie* seau *derivative* (divisiones secundariae seu derivativae), asia suut divisiunile invetiatiloru in teologi si juristi, a teologiloru in ratiunalisti si neratiunalisti s. a.. De unde se vede cà una divisiune se pote continuá dupa placere, numai se pota aflá cineva fundamente noua de divisiune si diferentie noue, unu lucru spre care se cere totudeun'a unu

www.dacoromanica.ro

gradu de agerime, de aceea si place impartirea multa la omenii ageri de mente, cadu inse de multe ori in erorea subtilitatii. Divisiunea nu se pote continná in nefinitu (in infinitum); sunt unele concepte, cari nece nu se potu imparti, adeca conceptele individuali; apoi nece scopulu divisiunii inca nu e cá cineva se 'si arete subtilitatea mentii preintr'ins'a, ci cá se lumineze conceptulu in respeptulu ambitului lui pentru orecare scopu, de aceea dara divisiunea dê continuata pana candu se ajunge acestu scopu.

§ 105. Continuatiune.

Logicii impartu divisiunile dupa numerulu membreloru dividenti in *divisiuni dicotomice* (dichotomiae), si *politomice*, (politomiae), cari apoi érasi sunt *divisiuni tricotomice* (trichotomiae), *tetracotomice* (tetrachotomiae) s. a.. Candu sunt membrele opuse *contradiptorie*, atunci divisiunea e totudeun'a dicotomica, pentru esemplu candu impartimu pre omeni in albi si ne albi, éra candu sunt opuse *contrarie* atunci pote fi si politomica, pentru esemplu candu impartimu pre omeni in albi, negri, rosi, galbeni s. a.. Divisiunile cele deantaniu sunt mai secure decatu cele dein urma.

§ 106. Continuatiune.

In ultra divisiunile se impartu in *divisiuni verbali* seau *nominali* (divisiones verbales seu nominales), si in *divisiuni reali* (divisiones reales). Cele deantaniu sunt *gramatice*, pentrucà areta diversele semnificatiuni, cari are unu cuventu, de aceea se si numescu *destintiuni* (distinctiones), asemine divisiune verbale seau gramatica e divisiunea *leului*, candu dicu cà insemneza unu animale si una constelatiune de pre ceriu.

www.dacoromanica.ro

Nota. *Partitiunea* (partitio) se destinge de divisiunea logica. Partitiunea pote fi seau fisica seau logica. In casulu deantaniu se desface realmente unu totu reale in partile sale, precumu face anatomulu candu taia corpulu omenescu; in alu doile casu se desface unu totu ideale numai in cugetu asia in catu 'si representa omulu certe parti ale aceluiasi, asia face oratorele candu determina mai inainte partile oratiunii sale. *Partitiunea logica* se pote face si in toturile reali candu aceste se desfacu numai in cugetu nu si in realitate, prein urmare candu se considera cá toturi ideali. Asia e numai una partitiune logica candu dicemu: omulu consiste dein corpu si sufletu; pentrucà nimene nu pote imparti pre omu realmente in acestu modu. Atare partitiune se pote continuá mai departe, de unde se nascu apoi *subpartitiuni*, asia impartu anatomii corpulu omenescu, in parti solide si fluide, in estremitati si cavitati, osa, vine s. a., si psicologii impartu sufletulu in diverse facultati.

§ 107. Regulele divisiunii.

1. Membrele dividenti deu se respundia de plenu totului dividendu, adeca divisiunea dê se fia *adecata* (divisio sit adaequata); cà-ci daca nu e adecata, atunci e seau *prea lata* seau *prea angusta* (aut latior aut angustior suo diviso), adeca ea cuprende atunci seau mai multe seau mai pucine membre dividenti de catu se cuprendu in adeveru in ambitulu totului dividendu. Prea lata e pentru esemplu acesta divisiune: estensulu se imparte in corpuri, suprafece, linee, si punte; prea angusta e divisiunea veniuuriloru in minerali si vegetabili.

2. *Membrele dividenti deu se se eschida unulu pre altulu* (formae sint repugnantes, membra sint opposita); altmentrea in divisiune nu ar' fi desjuntiune derepta. Acesta erore se nasce, candu cineva nu se tiene firmu de *unu* fun-

www.dacoromanica.ro

damentu de divisiune determinatu, pentru esemplu daca va imparti cineva faptele omeniloru in *bune* si *folositorie*, aceste membre dividenti nu se eschidu unulu pre altulu.

3. *Divisiunea dê se fia continua* (divisio fiat in membra proxima), adeca ea dê se proceda dela membrele ce resulta *nemediatu* dein totulu divisu la cele *mediate*, alt'mentrea se nasce *saltu in divisiune* (saltus in dividendo), asemine saltu se face in divisiunea fientieloru naturei in *animali*, *plante* si *minerali*, cà-ci fientiele naturei deu impartite mai antaniu in *organice* si *neorganice*, apoi cele organice in animali si plante, éra cele neorganice in minerali si fluide s. a..

4. Divisiunile deu se se faca *cu scopu* si se nu se *prea inmultiesca*, pentru esemplu ar' fi lucru curiosu candu ar' imparti cineva pre omeni in antropologia dupa portulu si armatur'a loru, seau dupa miscarile loru, cu tote çà ostasii se impartu asia, si divisiunea aci respunde la scopu.—Divisiunile prea multe potu produce confusiune in cugetare, pentrucà ingreueza conspeptulu, de aceea bene dice *Senec'a*[1]: „Idem vitii habet nimia quod nulla divisio. Simile confuso est quidquid usque in pulverem sectum est.“

Despre argumentatiuni.

§ 108. Argumentatiune.

Argumentatiunea (argumentatio, demonstratio, probatio) e deducerea adeverului unui judeciu deintru altu judeciu, alu carui adeveru e recunoscutu. Seau a *argumentá* insemneza a aretá adeverulu unui judeciu seau propusetiuni dein ratiuni.

Nota. Ratiunea, pre care se razima validitatea unui judeciu, seau dein care se cunosce adeverulu unui judeciu, se nume-

1) Epist. 89.

www.dacoromanica.ro

sce *argumentu* (argumentum), si daca sunt mai multe argumente in argumentatiune, atunci se destinge *argumentulu primariu* (argumentum primarium) de *argumentele secundaria* (argumenta secundaria), in argumentulu primariu consiste cea mai multa potere demustrativa. Deci fiacare argumentatiune e unu ratiunamentu dupa form'a sa, si e supusa la acelesi regule la care e supusu ratiunamentulu.

§ 109. Partile constitutive ale argumentatiunii.

Fiacare argumentatiune cere:

1. Una *tese*, adeca una propusetiune demustranda.
2. *Argumente*, dein alu caroru adeveru se deduce adeverulu tesei prein
3. *Potere demustrativa* (nervus probandi). Acesta potere consiste in legatur'à cea necesaria care e intre premise cá argumente si intre tese cá una conclusiune. Tesea si argumentele sunt *materi'a argumentatiunii* (materia argumentationis).

§ 110. Speciele argumentatiunii.

Daca se deduce ceva dein atari propusetiuni, cari se razima pre perceptiuni, oserbatiuni, esperimente, testimonia, seau in genere pre esperientia, atunci argumentatiunea se numesce *empirica* seau a *posteriori* (argumentatio empirica seu a posteriori), de acesta argumentatiune se tienu tote argumentatiunile *istorice*; éra daca se deduce ceva dein principia universali, a caroru validitate se razima pre legalitatea cea originaria a mentii omenesci, atunci se numesce *argumentatiune ratiunale seau a priori* (argumentatio rationalis seu a priori), atari sunt argumentatiunile *curatu matematece* si *filosofice*.

www.dacoromanica.ro

Nota. Dein fapte istorice dubia nu se pote deduce nemica cu securita e,aseminea nece dein evenimente naturali, pre cari le spunu cei creduli si necunoscîtori cá pre nesce lucruri supranaturali.

§ 111. Continuatiune.

Argumentatiunea e *ostensiva* (argumentatio ostensiva) candu adeverulu tesei se deduce *de a dreptulu* seau *nemediatu* dein adeverulu argumenteloru, dein contra e *apagogica* (argumentatio apagogica) candu se deduce adeverulu tesei dein falsitatea antitesei contradiptorie. Adeca ea procede dela antitesea cea contradiptoria a tesei, deduce dein aceeasi propusetiuni absurde, seau cari sunt in contradicere cu adeverurile recunoscute, si apoi conchide *in modo tollente* dela falsitatea acestor'a la falsitatea antitesei contradicîtorie tesei, si de aci dupa legile opusetiunii la adeverulu tesei insesi.

Nota 1. Argumentatiunea apagogica se numesce si *deductio ad absurdum*, si se razima pre legea *exclusi tertii* (§ 12.) in legatura cu principiale opusetiunii (§ 23 si 43.), de aceea se si espune comunemente in forma dilematica.

Nota 2. Argumentatiunea apagogica e de mare pretiu pentru latirea si indereptarea cunoscentiei omenesci, cà-ci mai antaniu pre dens'a se razima mare parte prob'a principialoru celoru mai multe scientie, cari adeca dupa insasi natur'a loru nu se potu desvoltá *genetice*, prein urmare nece nu se potu demustrá de a dereptulu, pentru esemplu numai apagogice se pote demustrá, cà materi'a are doue poteri, un'a *atrapliva*, si un'a *repulsiva*: cà-ci poterea repulsiva singura ar' disipá materi'a in nefinitu, éra cea atraptiva singura o ar' contrage intru uuu puntu matematecu. In ultra argumentatiunea apagogica e forte alesa pentru *critica si polemica*, cà-ci preintr'ins'a se potu combate viptoriosamente unele asertiuni eronee, aretanduse cà acele nu potu subsiste pentru contradiptiunile interne cari le nemicescu. Cu tote aceste se cuvene a face usu de acesta argumentatiune cu luare amente spe-

www.dacoromanica.ro

ciale, cà-ci ea pote degenerá usioru in sofisteria si in deduptiune, malitiosa (consequentiariorum malitia), anume, candu antitesea nu e in adeveru *contradicîtoria* ci numai *contraria* tesei, si candu amesteca cineva ceea *ce nu se pote cuprende* cu ceea *ce nu e cu potentia.*

§ 112. Continuatiune.

Daca argumentatiunea are atat'a potere, in catu produce una certitudine completa, care eschide tota posibilitatea contrariului, atunci se numesce *demustratiune* (demonstratio sensu strictiori) seau *argumentatiune apodiptica*, éra daca nu produce atare certitudine, remanendu contrariulu posibile si dupa argumentatiune, atunci argumentatiunea se numesce *probatiune* (probatio sensu strictiori), asia sunt pentru esemplu tote argumentatiunile prein marturi.

Nota. Demustratiunea in sensu mai strimtu e una argumentatiune *obieptiva*, pentrucà argumentele acesteia sunt universalmente valide pentru toti, de aceea se si numesce *argumentatio ad veritatem* (*kat'alètheian*), éra daca argumentele sunt valide numai pentru unii omeni, atunci argumentatiunea e numai *subieptiva*, care se numesce si *ad hominem* (*kat'anthrôpon*) seau *ex concessis*, inca si *advocatoresca* seau *rabulistica*, pentrucà se sęrbescu cu d'ins'a advocatii cei cu rea credentia, cari nu cerca adeverulu, ci voru numai se amagesca.

§ 113. Continuatiune.

De argumentatiunea scientifica seau apodiptica se destinge *argumentatiunea probabile* (argumentatio probabilis), acést'a se razima pre atari argumente, cari ne determina mai multu pentru adeverulu tesei decatu in contra aceluia, inse cu tote aceste asia, in catu nu se eschide nece posibilitatea contrariului; de acesta argumentatiune se tiene *analogi'a* si *induptiunea.*

www.dacoromanica.ro

Nota. Se numesce *probabile* acea propusetiune, pentru alu carei adeveru avemu unu numeru mai mare de ratiuni, éra daca avemu unu numeru mai mare de ratiuni *in contra* adeverului ei, atunci e *neprobabile.*—Daca ratiunile suut ecari *pro* si *contra* atatu dupa numerulu catu si dupa pretiulu loru, atunci propusetiunea se numesce *dubia.* Probabilitatea e una apropiare catra certitudinea propria, si de aceea pote se aiba grade diverse.

§ 114. Continuatiune.

Argumentatiunea analogica (argumentatio analogica) se razima pre acesta propusetiune: *daca lucrurile de aceeasi specia consuna in mai multe note si proprietati noue cunoscute, atunci voru consuná si in celealalte note si proprietati noue necunoscute,* pentru esemplu daca conceptului A se cuvenu notele a, b, c, d, e, si conceptului B de aceeasi specia notele a, b, c, atunci conchidemu dela acesta ecaretate seau asemenare partiale la ceealalta ecaretate a loru, prein urmare, cà lui B se voru cuveni si notele d si e.

Nota. Cei vechi considerau analogi'a cá una *proportiune,* pentrucà procede dela comparatiunea lucruriloru si conchide dela cele cunoscute la cele necunoscute, asia se conchide dela proprietatea pamentului la proprietatea lunei.

§ 115. Continuatiune.

Argumentatiunea prein induptiune (argumentatio per inductionem) aduce una multime de parti seau individualitati *cunoscute,* si dela aceste conchide la totu. Deci ea se razima pre acesta propusetiune: *ceea ce se pote dice validamente despre multe seau despre cele mai multe lucruri cari se tienu de una specia seau de unu genu, aceea se pote dice validamente si despre tota speci'a seau genulu.*

www.dacoromanica.ro

Form'a argumentatiunii induptive ar' fi acést'a:

A, B, C, D, sunt m seau nu=m,

X cuprende subtu sene pre A, B, C, D.

Deci toti X sunt probabilmente m seau nu=m.

Nota. Induptiunea pote fi *individuale* (inductio individualis) seau *speciale* (individualis, specialis): daca induptiunea e individuale, atunci A, B, C, D, insemneza nesce lucruri individuali cunoscute, caroru se cuvene au nu se cuvene una certa nota (m), si x insemneza conceptulu unei specie, subtu care stau acele lucruri individuali, inse chiaru de acolo se conchide, cumucà aceeasi nota se cuvene au nu se cuvene si toturoru celoru alalte lucruri individuali cari se cuprendu subtu aceeasi specia si inca nu sunt cunoscute. Era daca induptiunea e speciale, atunci A, B, C, D, insemneza specie, si X conceptulu genului acestoru specie.

Nota 2. Analogi'a considera *complesulu* conceptului, induptiunea ambitulu lui, conchidiendu dela partile speciei seau genului la tota speci'a seau genulu, pentru esemplu dela ilusiunile vediutului si ale audiului la ilusiunile sensiloru in generariu.

§. 116. Continuatiune.

Analogi'a si induptiunea nu producu *certitudine completa*, ci numai *probabilitate*, inse cu atatu se apropia mai multu amendoue de certitudinea completa, cu catu sunt ele mai *complete*, adeca *cu catu cresce mai multu numerulu noteloru cunoscute in analogia, si numerulu lucruriloru si alu fenomeneloru cunoscute in induptiune.*

Nota. Candu s'aru pote enumerá tote lucrurile singularia cari se cuprendu sub una specia si tote speciele unui genu, atunci induptiunea ar' fi *completa* (inductio completa): ci fiendu esperienti'a nemarginita pentru noi atatu in respeptulu spatiului catu si in respeptulu tempului: de aceea d'ins'a nu se pote esauri nece una data prein enumerarea lucruriloru cunoscute si date pana acumu; enumerarea remane totudeun'a *necompleta* (inductio incompleta), si de aceea dà numai probabilitate.

www.dacoromanica.ro

§ 117. Regulele argumentatiunii

Dein esenti'a si dein scopulu argumentatiunii urmeza urmatoriele regule pentru argumentatiune, afora de acele cari s'au espusu in teori'a ratiunamenteloru:

1. *Argumentatiunea dê se proceda dein principia adeverate seau se se pota reduce la atari principia.* Erorea in contra acestei regule se numesce *petitio principii*, si se nasce atunci candu se presupune ceva cá argumentu ce insusi nu e probatu, seau candu se iea una propusetiune cá certa, care singura are opu de a se verificá.

2. *Se nu se schimbe tesea demustranda* (mutatio seu ignoratio elenchi, *metabasis eis allo genos*), adeca se nu se demustre altu ceva afora de tesea demustranda. Acesta erore se incungiura daca se determina bene conceptele cuprense in tese atatu in respeptulu complesului catu si in respeptulu ambitului loru. Unde nu se face acesta determinatiune, acolo se pote probá seau *prea multu* seau *prea pucinu*. Celu ce probeza prea pucinu, acel'a probeza numai una parte dein ceea ce se cuvene a probá, éra celu ce probeza prea multu, acel'a probeza mai multu de catu e adeveratu, si apoi ce e preste adeveru e falsu. (Qui nimium probat nihil probat). Asia e acea argumentatiune in contra suicidiului: cà celu ce nu 'si a datu vieti'a, acel'a nu si o pote luá; aci se probeza prea multu, cà-ci dein acestu argumentu ar' urmá cà nu potemu ucide pre nece unu animale. Argumentatiunea, care probeza prea pucinu, pote fi adeverata pentru partea tesei ce urmeza dein premise, ma pentru tota tesea nu e valida [1].

3. *Se nu se probeze argumentulu prein tesea poban-*

1) Vezi § 54. Nota 3. a.

www.dacoromanica.ro

da (*ysteron proteron*); acesta erore o comitu pentru esemplu cei ce probeza *libertatea vointiei* dein *imputabilitatea* lucrariloru omenesci, pentrucà mai antaniu se cuvene a probá, cumucà vointi'a omului e libera, cá apoi se se pota cunosce imputabilitatea lucrariloru lui dein libertatea vointiei.

4. *Se nu se probeze argumentulu prein tese, si tesea prein argumentu.* Acesta erore se numesce *cercu in probatiune* (*circulus seu orbis in demonstrando*); adeca cerculu deduce pre A dein B si pre B dein A. Asia facu pentru esemplu cei ce probeza realitatea revelatiunii dein esistenti'a lui D-dieu si esistenti'a lui D-dieu dein revelatiune.

5. *Se nu se faca saltu in demustratiune* (saltus in demonstrando); prein acestu saltu nu se intielege saltulu entimematicu, pentrucà acest'a e unu saltu numai aparente (saltus legitimus), ci se intielege acelu saltu, candu nu e nece una legatura seau consecentia in argumentatiune. Asia facu pentru esemplu cei ce conchidu dein faptele cele mimice ale orecarui omu, cumucà acelu omu are dracu; seau dein una oratiune insufletita, cumucà oratorele e inspiratu.

PARTEA II.

Logic'a aplicata.

§ 118. Logic'a elementaria si metodic'a aplicata.

Logic'a elementaria cea aplicata espune conditiunile empirice cari ajuta seau impedeca mentea in aplicarea legiloru cugetarii, *metodic'a aplicata* areta, cumu se potu perfeptiuná cunoscentiele si sub atari conditiuni.

www.dacoromanica.ro

CAPU VII.

Logic'a elementaria aplicata.

§ 119. Aparentia si erore.

Lucrurile nu ne aparu totudeun'a asia precumu deu se ne apara dupa natur'a loru si dupa natur'a nostra cu care le percepemu, ci de multe ori ele ne aparu alt'mentrea, atunci asia dara vomu judecá falsu daca vomu judecá numai dupa aparentia, pentru esemplu vedemu in departare doua lucruri, cari ne se paru a fi omeni, cu tote cà ele sunt numai nesce trunchi de lemnu imbracati cá omenii, atunci asia dara vomu judecá falsu, daca vomu judecá, cumucà acele lucruri sunt omeni. Deci cá se nu eramu in atari casuri, demu se judecamu numai atatu, cà acele lucruri ni se *paru* a fi omeni, nu cà *sunt* omeni.

Erorea (error) e unu judeciu falsu, pre care inse 'lu tienemu de adeveratu, si prein urmare are pentru noi aparentia de adeveru. Cà-ci nimene nu tiene de adeveratu unu judeciu, pre care 'lu cunosce de falsu, cu tote cà omulu reu pote se se prefaca pentru vre unu folosu, cumucà tiene de adeveratu si ce cunosce a fi falsu, si asia se duca in erore pre altii.

§ 120. Specie de erori.

Daca luamu in vedere diversele aparentie seau ilusiuni cari producu erorea, atunci potemu destinge erorile urmatorie:

1. *Erorile sensuali* (errores sensuales); pre aceste le casiuna sensulu esternu, fienducà acest'a pote se fia lipsitu de orecare organu, seau acest'a se fia vitiatu in catu nu pote

www.dacoromanica.ro

percepe obieptulu despre care voesce a judecá; se pote intemplá cá obieptulu se nu fia in distantia justa, au se fia incungiuratu de alte obiepte in catu nu se pote percepe dupa natur'a si pusetiunea lui cea adeverata; in atari casuri ne luamu dupa aparenti'a ilusiva si judecamu falsu, si atunci se dice, cà ne *insiela sensii*, ma sensii ne insiela numai mediatu nu nemediatu, pentrucà ei nu judeca, ci numai dau materia pentru judeciu; ratiunea erorii jace propriamente in intielesu, sensii numai dau ocasiune cá se eramu, pentru esemplu ochiulu inca nu insiela pre celu ce vede unu bastonu dereptu intensu in apa cá si cumu ar' fi ruptu, elu se insiela numai dupa ce deduce dein ceea ce vede cà acelu bastonu e ruptu in adeveru. Daca dice numai atatu, bastonulu mi se vede cá si cumu ar' fi ruptu, atunci nu se insiela nece de cumu, dein contra acestu judeciu e adeveratu. Ma, fiendu-cà noi de multe ori precipitamu judeciulu, dicemu comunemente mai multu decatu percepemu, si atunci ne insielamu nu numai pre noi insine, ci si pre altii, cari dau crediementu judeciului nostru fora se 'lu fia criticatu. De aceea asia numit'a *deceptiune sensuale* e una fontana copiosa de erori, mai alesu in sfer'a esperientiei, prein urmare si in istoria, in istori'a naturale, fisica s. a..

2. *Erorile memoriali* (errores memoriales); fontan'a acestoru erori e memori'a. Ele se nascu parte dein *oblivi-ositate*, candu esu érasi dein memoria cele ce i s'au fostu incredentiatu, parte dein *falsificatiune* candu memori'a nu conserba lucrurile asia precumu i s'au fostu incredentiatu. In acestu modu s'au nascutu una multime de erori in istoria prein schimbarea numeloru, prein schimbare in computatiunea aniloru, prein citatiuni false s. a..

www.dacoromanica.ro

3. *Erorile imaginarie* seau *fantastice* (errores imaginarii) se nascu dein fantasia, candu acést'a e seau prea vivace seau prea langeda, pentrucà atunci fantasi'a falsifica representatiunile, si imaginile ei se areta de multe ori cá lucruri reali. Mai alesu fantasi'a cea prea vivace dà ocasiune la cele mai multe erori imaginarie, fienducà tulbura cugetarea mai tare decatu cea langeda, de aceea celu ce are una fantasia prea vivace, acel'a mai multu poeteza decatu cugeta, si de multe ori viseza si fiendu desteptu.

4. Erorile limbistice (errores linguistici seu sermocinales) se nascu:

a) *Dein proprietatea cea naturale a limbei.* Nece una limba, fia catu de culta, nu are cuvente destule pentru conceptele toturoru scientieloru, naturali, morali, juridice s. a., de aceea una scieńtia imprumuta cuvente dela alta scientia, cà acele cuvente se confundu si se mesteca de multe ori. Apoi fiacare limba are cuvente si idiotismi, cari seau cuprendu in sene concepte false, nemediatu, seau dau ocasiune la concepte false, confusiune si neintielegeri prein aceea, cà sunt ambigue, nedeterminate, si admitu una etimologia insielatoria. Afora de aceste usulu vorbirii unoru invetiati cuprende prea multa terminologia, prein care se nascu usioru numai cunoscentie aparenti.

b) *Prein modulu de a invetiá limb'a.* E greu de a invetiá si una limba bene, apoi a invetiá bene mai multe limbe e si mai greu. Afora de acést'a noi invetiamu una multime de nume si de frasi fora se cunoscemu totu de una data si conceptele aceloru obiepte, pre cari insemneza acelesi. Adeveratu cà, ce se tiene de obieptele sunsului, mai antaniu ne cêstigamu representatiunile acestor'a, apoi le au-

www.dacoromanica.ro

dimu numele. Inse cu obieptele intielegibili si morali se templa alt'mentrea; noi audimu si usitamu numele loru inainte de ce amu avé seau de ce amu poté avé concepte despre d'insele, pentrucà aceste presupunu una cultura mai mare. Deci dara omulu se deprende a adoperá unele cuvente fora de nece unu sensu, seau a le aplicá reu, s. a..

5. *Erorile patologice* se nascu dein anim'a omului, adeca

a) esperienti'a ne inveti'a, cà chiaru si *moturile animei* cele trecatoria amagescu si seducu si pre atari omeni, cari alt'mentrelea sunt invetiati a judecá si a alege dupa principia; voi'a buna si consternatiunea, seriositatea ocupatiuniloru si gratiele conversatiunii sociali, nedependenti'a si dependenti'a modifica si schimba parerea omului judecatoriu, si producu ilusiuni, cari 'lu facu se judece falsu. De multe ori e ascunsa miscarea animii ceea ce desfigureza parerea; omulu crede cà e astemperatu cu tote cà e misicatu, fiendu-cà, fora se scia, spereza seau se teme, ama seau uresce, s. a.. Si asia cu atatu iea amente mai pucinu la ceea ce cugeta seau judeca.

b) Si mai periculose sunt pentru cunoscenti'a adeverului *inclinatiunile* seau apetitiunile abituali cari se numescu *pasiuni*, precumu sunt: mani'a, ambitiunea, poft'a de dominatiune, de avutîi s. a.. Omulu oserbeza, cauta cu nerabdare, si apera ce 'i folosesce, éra ce nu 'i place, ce 'i calca voinți'a, aceea n'are nece unu sensu inaintea lui, aceea o tiene de falsu, de lucru neinsemnatu.

6) *Prejudeciale* (praejudicia seu praejudicatae opiniones). *Prejudeciulu in sensu mai latu* e unu judeciu, pre care 'lu tienemu de adeveratu inainte de a 'lu cercetá destulu daca e adeveratu seau falsu. Deci dara prejudeciale in

www.dacoromanica.ro

acestu sensu mai latu nu se potu numi tote false seau erori, cà-ci intre atari judecia potu fi si judecia adeverate. *Prejudeciulu in sensu mai strinsu* e una erore seau judeciu falsu, care asia s'a nascutu in noi, cà amu judecatu inainte de a cercetá lucrulu si prein urmare fora de a 'lu cercetá, adeca fora de a esaminá conditiunile adeverului aceluiasi. Acést'a se intempla mai alesu in teneretie, asunci despre una parte omulu e mai aplecatu a prejudecá, pentrucà inca n'are potere si voia spre a cercetá, éra de alta parte parentii, cumnatii, educatorii, invetiatorii s. a. 'i cumineca una multime de judecia cá adeveruri neindoite cu tote cà nu sunt asia. Sunt apoi si alte cercunstantie esterne cari dau ocasiune prejudecialoru si eroriloru, pentru esemplu: relatiunile sociali, clim'a, nutrementele, modulu vietiuirii, constitutiunea corporale, form'a guberniului, s. a..

Nota 1. Intre fontanele principali ale prejudecialoru se numera si *imitatiunea, deprenderea* si *inclinatiunea.* Imitatiunea are una influentia universale spre judeciale nostre, fiendu una ratiune tare de a tiené de adeveratu ce au propusu si au declaratu altii de adeveratu. De aci s'a nascutu prejudeciulu: ce face tota lumea e dereptu. Asemine influentia are si *deprenderea,* in catu omulu tiene de adeverate masimele dupa cari s'a deprensu a lucrá cu tote cà potu fi false. „Prejudeciu dein imitatiune se pote numi si *inclinatiunea spre usulu celu pasivu alu ratiunii* seau *spre mecanismulu ratiunii in loculu spontaneitatii aceleiasi subt legi.*“

Adeveratu cà ratiunea e unu principiu aptuosu, care nu dê se imprumute nemic'a numai dela autoritatea altor'a, nece chiaru dela esperientia in *usulu* ei celu curatu. Inse lenea face pre multi omeni de mergu mai bucurosi pre urmele altor'a decatu se 'si incordeze poterile mentii proprie. Atari omeni potu se fia totudeun'a numai copiele altor'a, si daca aru fi toti asia, atunci lumea ar' remané apururea totu in acelasi locu. Deci e forte ne-

www.dacoromanica.ro

cesariu si momentosu a nu deprende tenerimea numai la imitare, precumu se face comunemente.

Nota. Dein aceste fontane mai alesu dein imitare se nascu mai multe prejudecia, cele mai comuni sunt:

1. *prejudeciale egoismului logicu* seau ale *amorei proprie,* cari consistu intru aceea, cà unii credu a fi lucru superfluu de a 'si compará judeciale loru cu judeciale seau parerile altor'a. Aceste prejudecia sunt opuse,

2. *prejudecialoru autoritatii*; de aceste se tiene:

a) *prejudeciulu autoritatii personei.*—Nu e prejudeciu a ne basá cunoscenti'a pre autoritatea altoru persone in lucrurile cari se razima pre esperientia si pre marturi, inse e prejudeciu candu basamu pre autoritatea altoru persone cunoscentiele cele ratiunali; pentrucà in cunoscentiele ratiunali nu e intrebarea: cine a disu cutare lucru, ci ce a disu?

b) *Prejudeciulu autoritatii multimii.* Spre acestu prejudeciu e aplecatu mai alesu *plebea.* Cà-ci ne fiendu ea in statu de a judecá meritele, desteritatile si cunoscentiele personei: se tiene mai bucurosa de judeciulu multimii si presupune, cà ce dicu toti dê se fia adeveratu. Inse acestu prejudeciu alu plebei se reporta numai la lucrurile istorice, in lucrurile religionaria se increde in judeciulu celoru invetiati, si e lucru de insemnatu cà precumu au cei neinvetiati prejudeciu pentru invetiatura, asia au cei invetiati prejudeciu pentru sensulu comune.

c) *Prejudeciulu autoritatii tempului.* Aci e celu mai insemnatu *prejudeciulu anticitatii.* De acestu prejudeciu se conducu cei ce credu cà cei vechi au fostu in posesiunea toturoru cunoscentieloru si a scientieloru. Anticitatea inca are pretiulu seu, inse acestu pretiu nu e *absolutu* ci numai *relativu.* A apretiá preste mesura pre cei vechi, limb'a loru, datinele loru, legile loru s. a., insemneza a reduce mentea la anii copilariei si a se lapedá de usulu talentului propriu.—Tare ne amu incelá candu amu crede, pentru esemplu, cà toti vechii au scrisu asia de clasice, cumu sunt operele celoru ce au ajunsu pana la noi. Fienducà tempulu cerne tote si numai ce e mai bunu remane, asia noi potemu pre-

www.dacoromanica.ro

supune cà numai operele cele mai bune au ajunsn pana la noi. Prejudeciulu anticitatii se mantiene prein mai multe cause, cele mai principali sunt: *cunoscenti'a* lucruriloru vechi care totudeun'a e unu ce demnu de stima, fia catu de neinsemnate obieptele acestei cunoscentie; *gratitudinea* cu care suntemu detori celoru vechi, pentrucà ne au deschisu calea la multe cunoscentie; *invidi'a* catra contempurani, adeca cei ce nu se potu mesurá cu cei mai noui, lauda pre cei vechi, pentru cá cei mai noui se nu se pota redicá asupr'a loru.

Prejudeciului anticitatii e opusu *prejudeciulu nouitatii.* A une ori cade autoritatea anticitatii. Ce se tiene de cunoscentiele, cari se potu dilatá, e lucru firescu cá se ne incredemu mai multu celoru noui decatu celoru vechi. Inse si acestu judeciu are valore numai cá unu judeciu preliminariu, daca 'lu prefacemu in judeciu determinatoriu, atunci e prejudeciu [1].

§ 121. Erori principali si erori derivative.

Deintru una erore se pote nasce alta erore cá deintru una fontana, pentrucà erorile se latiescu cá plantele cele rele, de aceea se cuvene a destinge *erorile principali, radicali, originarie* seau *primarie* (errores radicales seu primarii, uu'a cate un'a, *to protôn psevdos*) si *erorile derivative* seau *secundarie* (errores derivativi seu secundarii). Acesta diferentia e neaperata daca voesce cineva a se liberá deplenu de erori pre sene si pre altii, cà-ci atunci se cuvene a desradaciná mai antaniu erorea principale, care daca va lipsi apoi cele derivative voru cadé de sene comunemente, celu pucinu se potu descoperi mai usioru. Inse de multe ori e greu a descoperi erorile radicali, si de aceea multi omeni remanu preocupati in erorile loru in tota vieti'a. Multi nece nu voru a scapá de erori, si inca se mania daca se incerca cineva a'i scote dein erore, pentrucà erorea le e pla-

1) *Kant.*

www.dacoromanica.ro

cuta si folositoria. Deci dara fora de amore sincera pentru adeveru nu e nece una potentia de a scapá de erori.

Nota. Erorile se mai impartu in *formali* seau *logice* si *materiali* seau *metafisice*, *vincibili* (vincibiles) si *nevincibili* (invincibiles) s. a..

§ 122. Daca erorile sunt stricatiose.

Nu e nece una indoela cà erorea e *stricatiosa*, pentrucà ea ne restringe orizontele cunoscentieloru si ne seduce la lucruri reprobate. Deci dara nu se pote dice cà aru fi si erori *nestricatiose*, cà-ci urmarile cele posibili ale unei erori nu se potu prevedé si computá. E numai unu casu daca orecare erore are urmari bune, precumu se intempla a une ori de scapa de unu periclu celu ce a ratecitu calea, cà-ci elu potea se scape de periclu si mergundu pre calea derepta. Deci dara erorea nu se pote numi *salutare* pentru unele urmari bune cari potu se se nasca deintru ins'a. De aceea nece nu se cuvene a aperá si a nutri erorea nece intru unu casu, acést'a ar' fi una violatiune a detoriei catra umanitate. Unii sustienu cà aru fi si erori *nenocenti* (errores innocentes), erorea numai intru atatu se pote numi nenocente, in catu omulu se afla in erore fora de culpa propria, in casulu contrariu erorea se numesce *culposa*, ma nu e *punibile* nece in acestu casu pana candu e numai judeciu seau parere, ea se face punibile numai dupa ce urmeza deintru ins'a vre una fapta nederepta. Asia dara fiendu stricatiose tote erorile, se cuvene a combate pre tote. Cele originarie seau principali deu combatute mai antaniu, pentrucà cele derivative apoi cadu de sene, inse a une ori e mai bene a combate mai antaniu pre cele derivative, pentrucà

www.dacoromanica.ro

cele originarie de multe ori au radecine profunde si sunt ascunse, asia in catu numai tardiu se potu descoperi.

§ 123. Remediale logice in contra eroriloru.

Aceste remedia sunt seau *preservative* seau *sanative*. Cele deantaniu ne apera cá se nu cademu in erori, cele dein urma ne libereza de d'insele daca amu cadiutu intru insele.

§ 124. Remediale preservative.

Sunt:

1) Una cunoscentia pre catu se pote mai chiara si mai completa despre poterile mentii nostre, despre legile si marginile aceloru poteri, precum si despre obieptele naturei si ale cunoscentiei in generariu, cà-ci cu catu se cunosce omulu mai bene pre sene si natur'a, cu atatu e mai bene preservatu in contra eroriloru.

2) Una cunoscentia pre catu se pote mai acurata despre fontanele eroriloru, cà-ci aceste fontane sunt cá nesce pericli, si de periclulu cunoscutu ne ferimu mai usioru.

3) Candu judecamu se nu precipitamu judeciulu, ci se judecamu cu tota atentiunea ceruta, si fora de pasiune.

4) Candu nu avemu ratiuni determinative, si suntemu la indoela in respeptulu ore carui obieptu, atunci se nu judecamu, ci se suspendemu judeciulu pana ce vomu aflá ratiunile determinative. Asia dara acesta *retienere de asentimentu* (*epochè*) e numai una indointia logica, nu transcendentale.

§ 125. Remediale sanative

Cumu pote se se libereze omulu de erorile in cari a

www.dacoromanica.ro

cadiutu? Spre acestu scopu e neaperatu a *descoperi si a desfientiá aparenti'a seau illusiunea* dein care s'a nascutu erorea, adeca a cunosce ratiunea care ne a dusu in erore, si a pune unu judeciu adeveratu in loculu celui falsu. Descoperirea si desfientiarea aparentiei seau ilusiunii e unu remediu multu mai folositoriu decatu combaterea erorii; cà-ci acést'a de aretatu areta, cumucà cineva se afla in erore, ma nu areta, cine, si cumu l'a adusu in erore, apoi candu se areta unele cá aceste, atunci se dà si orecatava dereptate erantelui si se escusa, cà adeca elu n'a eratu decatu numai fiendu amagitu prein una aparentia seau ilusiune amagitoria care pote se incele si pre cei ageri de mente si cercunspepti.

Nota 1. Omulu pote se afle cà e in vre una erore, daca 'si compara parerile proprie un'a cu alt'a, apoi daca le compara si cu parerile altor'a. Unde se afla vre una repumnantia intre pareri, acolo dê se fia erore seau de una parte seau de alt'a. Pana candu tiene acesta comparatiune seau cercetare se nu determinamu anticipativu ce va esi dein cercetare, ci se comparamu si se apretiamu ratiunile pro si contra cu tota pacienti'a, fora de nece una pasiune si interesu particulariu afora de interesulu adeverului.

Nota 2. Remediale in contra eroriloru speciali se potu aflá uşioru daca vomu aplecá la aceste erori remediale prescrise pentru preservarea si redicarea eroriloru in genere, catra cari mai adaugemu cà nimene nu se pote liberá de erori prein coaptiune, cu fric'a, cu reulu, prein aceste inca omulu se impetresce in erore. Aci numai invetiatur'a singura pote ajutá, éra unde nu ajuta nece acesta numai decatu, acolo nu remane decatu se asteptamu ajutoriulu dela viitoriu; pentrucà omulu ratecitu in erore de multe ori se lumineza deintru una data si pre neasteptate, asia in catu 'si vede erorea de care erá preocupatu mai inainte.

www.dacoromanica.ro

CAPU VIII.

Metodologi'a logica aplicata.

§ 126. Divisiune.

Cunoscenti'a se perfeptiuneza cêstigandune noi insine cunoscentie si comunicandu cunoscentiele nostre altor'a: de aceea metodologi'a aplicata are de a traptá mai antaniu despre cêstigarea cunoscentieloru apoi despre comunicarea acelor'a.

A. Despre cêstigarea cunoscentieloru.

§ 127. Esperienti'a si carapterulu ei logicu.

A *esperi* (experiri) insemneza a vedé, a audi, a gustá, in genere a percepe ceva cu sensii nostri; lucrurile percepute, adeca vediute, audite s. a., le cunoscemu, si sum'a acestoru cunoscentie particularie se numesce *esperientia* (*empeiria*, experientia). Esperienti'a ne areta numai lucruri si fenomene particularia, judeciale si cunoscentiele empirice nu sunt universali si necesarie in sensu strimtu, ele admitu esceptiuni, pentru esemplu cunoscemu dein esperientia cà foculu arde si se stinge cu apa, aceste sunt judecia seau cunoscentie numai empirice, ele n'au carapteru de universalitate seau necesitate in sensu rigorosu, pentrucà e si atare focu care nu arde, si care nu se stinge cu apa. Prein acést'a se destingu cunoscentiele empirice de cele ratiunali, fienducà aceste sunt universali si necesarie in sensu rigorosu, pentru esemplu cà fiacare efeptu are caus'a sa, cà in fiacare triunghiu unghiului celui mai mare e opusa laturea cea mai mare, aceste nu se potu cunosce numai dein esperienti'a singura,

www.dacoromanica.ro

ele sunt cunoscute de universali si necesarie si daca nu cunosce cineva causele toturoru efepteloru s. a..

§ 128. Universalitatea si necesitatea cunoscentieloru empirice.

Cu tote aceste si judeciale seau cunoscentiele empirice inca 'si potu câstigá una certa universalitate si necesitate de si nu *absoluta*, celu pucinu *comparativa*, acést'a 'si o câstiga prein *analogia* si prein *induptiune*, despre care amu vorbitu mai inainte (§ 113—116).

129. Esperienti'a propria si straina.

Esperienti'a nu e altu ceva decatu cunoscenti'a deiu perceptiune sensuale, adeca dein intuitiune si sensatiune. Ma daca voesce cineva cá acesta cunoscentia se merite in adeveru numele de cunoscentia, atunci elu nu dê se se multiamesca numai cu esperientiele cele particularie si *comuni* cari le facu omenii in tote dilele in tota or'a, ci afora de aceste dê se faca si *oserbatiuni* si *esperimente*, apoi se mediteze asupr'a resultateloru câstigate prein aceste, se le compareze unele cu altete, se le lege si érasi se le cerceteze; numai atunci se nasce una esperientia *scientifica* seau *invetiata*. De aceea omulu nu dê se remania numai pre lûnga esperienti'a *propria*, ci se unesca cu acést'a pretotuindene si esperienti'a *straina*, adeca esperienti'a altor'a. Cà-ci cu tote cà esperienti'a propria are mai multa potere intensiva spre a ne convinge pre noi insine, de unde se si dice, cà numai esperienti'a propria face pre omu prudente, cu tote aceste esperienti'a straina are ambitu mai mare, fienducà ea cuprende esperientiele toturoru tempuriloru. De aceea si istori'a trecutului se razima numai pre esperientia straina, inca si cea moderna ar' remané tare defeptuosa daca o amu mar-

www.dacoromanica.ro

gini numai la esperienti'a propria. Numai *esperienti'a cea universale a totu genulu omenescu* e fundamentulu celu adeveratu alu scientieloru *empirice*.

Nota 1. *Oserbatiunea* (observatio) e una perceptiune a obieptului, facuta dein adensu si cu luare amente, fora de a face vre una schimbare intru insulu. Oserbatiunea se destinge de *esperimentu*, fienducà prein esperimentu, obieptulu se supune la orecari schimbari spre a 'lu cunosce mai acuratu.

Nota 2. Spre a ne ajutá esperienti'a propria prein esperienti'a straina, demu se cercetamu mai antaniu faptulu despre care ne reporta *marturele* (testis), daca acelu faptu e cu potentia absolutu si relativu, apoi se cercetamu daca are marturele caretatile cerute spre a'i poté dá crediementu. Aceste caretati sunt *desteritatea* (desteritas) si *sinceritatea* (sinceritas). Marturele are desteritate, candu are organe sanitose atatu corporali catu si spirituali cá se fia *potutu* percepe lucrurile despre cari ne reporta; sinceritate are atunci candu acel'a e unu omu onestu si amatoriu de adeveru. Marturele, ce are acesté caretati, e demnu de credentia.

§ 130. Meditarea.

Meditarea (meditatio) e una indereptare a mentii facuta cu intentiune asupr'a unui obieptu pentru cá se 'lu cunoscemu mai acuratu. Meditarea e seau nemediata seau mediata. In *meditarea nemediata* urmamu cursulu propriu alu cugeteloru nostre, definimu, impartimu, si demonstramu tote conceptele si propusetiunile cari ne vinu inainte in meditare si cari au opu a se luminá prein definitiuni, divisiuni si demustratiuni. In *meditarea mediata* urmamu cursulu cugeteloru altoru omeni, pre cari *audimu*, seau ale caroru opere *legemu*. Vorb'a via face mai mare impresiune in omu decatu legerea singura, de aceea audirea iuvetiatu-

www.dacoromanica.ro

reloru e mai proportiunata pentru teneri, éra leptur'a e mai respundiatoria pentru cei maturi, bene e inse a le uni pre amendoue, candu e cu potentia.

§ 131. Audirea.

Spre a luá pre catu se pote mai multa invetiatura dein audire, se ceru aceste trei: *preparatiunea*, *atentiunea* si *repetitiunea*. Adeca se legemu lucrurile cele ce au a se esplicá inainte de ce le amu audi, apoi subt esplicatiune se fimu cu luare amente, si dupa esplicatiune se le repetimu pana ce ne le vomu face propria.

Nota. Aceste asia le spune *Cintilianu* vorbindu despre detoriele studentiloru: „Ut ad institutionem praeparati, laeti, alacres et sine intermissione veniant, in institutione doctrinam acri attentione et scripto excipiant, et post institutionem domi frequenti meditatione et repetitione in succum et sanguinem convertant."

§ 132. Leptur'a.

Leptur'a (lectio) e seau *stataria* (lectio stataria) seau *cursoria* (lectio cursoria). Leptura stataria ceru operele scientifice, care aseminea se cuvene a o face urmandu regulele prescrise pentru audire; leptur'a cursoria are locu candu legemu scripte nesistematice: inscientiari, diaria, s. a..

§ 133. Critic'a.

Inainte de a lege unu scriptu, mai alesu daca acest'a e vechiu si scrisu in limb'a nostra e neaperatu cá se ne convingemu despre *autenticitatea* lui. Spre acestu scopu serbersce *critic'a*. Acést'a e esterna seau inferiore, si interna seau superiore. *Critic'a esterna* seau *inferiore* se ocupa mai

www.dacoromanica.ro

vertosu cu scripte vechi, alu caroru testu de multe ori a fostu coruptu de copiatori negligenti seau de falsificatoui cu intentiune, asia catu s'au vâritu intr'insulu leptiuni si locuri false. Asia dara problem'a acestei critice e de a restitui testului puritatea lui cea originaria. Ea se numesce *esterna*, pentrucà se serbesce de mediloce esterne spre deslegarea problemei sale, atari mediloce sunt: manuscriptele, versiunile, citatiunile scriitoriloru particulari dein alte scripte. Era unde aceste mediloce nu sunt de ajunsu, acolo 'si iea scaparea la *coniepture critice* (conjecturae criticae). Deci dara acesta critica nu dê se *emendeze* pre scriitoriu (emendare), precumu se dice comunemente, ci numai se 'lu *restituesca in intregulu* (in integrumu restituere).

Critic'a interna, *superiore seau reale* judeca autentî'a scripteloru intregi si fide-demnitatea loru ceea ce depende dela autentîa. Aci criticulu dê se iee in consideratiune complesulu scripteloru, si pre acest'a se 'lu compareze cu cele ce 'i sunt cunoscute despre autore dein alte scripte ale autorelui seau si dein alte relatiuni ale acestuia.

Nota. Critic'a superiore e critica *reale*, cea inferiore e critica *verbale* seau *filologica*, amendoe sunt unite un'a cu alt'a. Critic'a reale se numesce *universale* daca se intende la tote scriptele seau la tote operele mentii fora de diferentia, asia e critic'a ceea ce se face in foliale critice (in diaria de literatura, repertoria, bibliotece s. a), aci *criticarea* se numesce si *recensere* seau *recensiune*. Daca se referesce specialmentele documente istorice (la monumente, relatiuni, testimonia s. a.), atunci se numesce *critica istorica*, care lucreza impreuna cu cea *filologica* atatu esterna catu si interna. Daca se referesce la obieptele gustului, atunci se numesce *critica estetica* seau *artistica*, éra daca se referesce la mentea omenesca si la facultatile ei, atunci se numesce *critica filosofica*, dela *Kant* in coce.

www.dacoromanica.ro

§ 134. Ermeneutic'a.

Ermeneutic'a seau *esegetic'a* (dela *ermènevein, exègeisthai*, interpretari) areta ce a intielesu cutare omu candu a vorbitu ver a scrisu cutare vorbe, si prein urmare ce are se intielega si celu ce le aude au le lege. Candu intrepreteza seau esplica cineva scriptele seau cuventele altuia, atunci totudeun'a dê se aiba in vedere acestu principiu: *sensulu celu originariu alu unui cuventu seau scriptu e numai unulu, chiaru si atunci candu ar' fi adoperatu cuventatoriulu vorbe ambigue seau cu intentiune cá se acopere sensulu celu adeveratu, seau fora de intentiune, dein erore.*" Acestu principiu e *principiulu fiacarei intrepretatiuni adeverate.* Acést'a se numesce *gramatica istorica* seau *doptrinale*, pentrucà cere cunoscentie audite, mai alesu cunoscentie limbistice si istorice, fienducà intrepretele, daca voesce se afle sensulu celu genuinu, dê se iee in consideratiune:

1. *Usulu vorbirii* atatu celu generale, catu si celu speciale si individuale (usus loquendi generalis, specialis et individualis).

2. *Contestulu* cuventului seau alu scriptului atatu celu mai de aprope catu si celu mai de parte (contextus proximus et remotus).

3. *Paralelismulu reale si verbale* (parallelismus realis et verbalis). In urma

4. Tote cercunstantiele, in cari s'a nascutu orecare scriptu (externa scripturae), prein urmare si motivulu si scopulu scriptului.

Nota. Asia numit'a *intrepretatiune morale*, adeca esplicarea unei scripture sante seau a unui documentu religiosu dupa idee si scopuri morali e mai multu una *acomodatiune* decatu intrepre-

www.dacoromanica.ro

tatiune. Intrepretatiunea se numesce *autentica* candu cineva 'si esplica cuventele propria, si candu esplica legelatoriulu una lege anterióre, acést'a inca se numesce intrepretatiune autentica, pentrucà se considera acea lege cá si cumu are fi una opera propria a legelatoriului.

§ 135. Regule ulteriori de leptura.

In logica nu vorbimu despre leptur'a ceea ce se face numai pentru petrecere, ci vorbimu despre leptur'a metodica, care se face cu scopu de a'si cultivá mentea scientifice preintr'ins'a. Deci dara spre acestu scopu se mai cere:

1. Cá daca voesce cineva se judece unu scriptu, mai nainte se se adopere a 'lu intiglege bene, inse se nu 'lu acomodeze dupa parerile si scopurile sale. Acesta acomodare o facu unii cu intentiune cá se arete, cà autorele a disu aceea, ce sustienu ei, prein urmare d'ins'a e numai una *contorsiune* a scriptului seau a sententiei autorelui.

2. Celu ce voesce se léga opere mai mari supr'a unei scientie, unulu cá acel'a se'si cêstige mai nainte cunoscentia preliminaria despre elementele acelei scientie, acesta cunoscentia 'si o pote cêstigá dein vreunu compendiu seau legûndu celu pucinu prefatiunea acelei opere scientifice mai intense.

3. Se alega numai operele cele mai bune dupa judecat'a sa, seau dupa judecat'a altoru cunoscîtori.

4. Se léga nu numai operele unei partite, ci pre catu e cu potentia pre ale toturoru partiteloru pentru cá se cunosca adeverulu mai bene si se nu fia unilaterale in judeciale sale.

5. Se nu negléga nece cultur'a gustului pre lunga cultur'a mentii, se léga asia dara si opere estetice, pentru e-

www.dacoromanica.ro

semplu poetice, retorice, cá prein acesta leptura inca se contribuesca la cultur'a gustului.

6. Se mai zice cà omulu se léga: *non multa sed multum !*

Nota. Candu lege cineva e bene cá se faca si *escerpte*, adeca se 'si noteze pre scurtu lucrurile cele mai esentiali, pentru cá se aiba unu conspeptu scurtu despre totu cuprensulu operei, fienducà mai alesu una apera mai intensa nu se pote lege de multe ori.

B. Despre cuminecarea cunoscentieloru.

§ 136. Invetiementu si colocutiune.

Cunoscentiele se potu cuminecá prein *invetiamentu* (*didaxis*, institutio) si *colocutiune* seau *convorbire* (*dialexis*, collocutio).

§ 137. Invetiementulu.

Unu omu pote se invetie pre altulu seau prein vorba, seau prein scrisoria, in amendoua casurile elu dê se urmeze unu metodu in propunerea invetiaturei sale, acestu metodu se numesce *metodu didapticu*, si e de diverse specie:

1. Metodu *analiticu* si *sinteticu*. Celu analiticu seau regresivu incepe dela conditiunatu, pre acest'a 'lu desface cá se afle conditiunea; celu sinteticu seau progresivn incepe dela conditiune si progrede catra conditiunatu.

2. Metodu *poporariu* seau *exotericu* si metodu *scientificu*, *sistematicu*, *scolasticu* seau *esotericu*. Metodulu *poporariu* e destinatu pentru poporu, propune numai cunoscentiele cele mai praptice despre obieptele invetiementului, si aceste cunoscentiele propune in limb'a cea mai poporaria pre catu se pote. Metodulu *scientificu* nu propune numai cunoscentiele cele praptice ci trapteza obieptulu cunoscentiei despre tote partile, si nu se serbesce numai de limb'a po-

www.dacoromanica.ro

poraria, ci usiteza seau termini tecnici, pentrucà acestu metodu e destinatu pentru cei ce voescu a invetiá una scientia cu fundamentu. Metodulu poporariu se numesce si *exotericu* (dela *exô*, dein afora) adeca *publicu*, si celu scientificu se numesce *esotericu* (dela *exô*, dein launtru) adeca *privatu*, pentrucà invetiatorii cei vechi: *Pitagora*, *Platone*, *Aristotele* s. a., aveau unele doptrine, pre cari le cuminecau numai scolariloru celoru mai incrediuti numiti *esoterici*, éra pre celealalte le cuminecau toturoru si acestia se numeau *exoterici* seau *acroamatici* (dela *akroastai*, a audi, a invetiá), pentrucà pre acestia 'i invetiau numai cu gur'a fora de scrisoria. Metodulu celu scientificu se numesce si demonstrativu, matematicu seau geometricu.

3. Metodulu *erotematicu* (dela *erôtan*, a intrebá), adeca artea de a intrebá, cá prein acést'a se scotia respunsurile necesaria pentru scopulu intrebatoriului. Candu se aplica acestu metodu mai alesu la invetiarea tenerimii, atunci se numesce *catecheticu* (dela *katechein*, a resuná, a invetiá), seau *socraticu*, pentrucà Socrate invetiá pre altii intrebandui si scotiendu adeverulu deintru insii; se intielege cà acestu metodu nu se pote aplicá la tote invetiaturele: asia cunoscentiele istorice si cele curatu empirice nu se potu aflá prein intrebari ci numai prein invetiatura si studiare positiva. Apoi pentru personele mature si culte e mai bunu metodulu didapticu celu continuu, pentrucà invetiatur'a prein intrebari face pre ascultatori de se uresc a o ascultá.

4. Metodulu didapticu e *monologicu*, candu vorbesce numai unulu, *dialogicu* candu se introducu vorbindu mai multi. Acestu metodu 'lu adoperau Socraticii: Platone, Senofonte, Eschine s. a., pentrucà invetiatoriulu loru inca asia invetiase.

www.dacoromanica.ro

5) Metodulu se numesce *aforisticu* (dela *afarizein*, a desparti, a desface), candu se propune invetiatur'a in sententie scurte asia in catu se pare cà n'ar' fi nece una legatura intre d'insele, de aceea atari sententie se si numescu *aforismate*. Acestu metodu se numesce si *fragmentariu* (dela fragmentum) seau *rapsodicu* (dela *rapsôdia*, unu cantecu singuru dein epope'alui Omeru seau a altoru poeti epici). Acestui metodu se opune *metodulu continuu*.

6) In metodulu *epistolariu* se esplica invetiatur'a in form'a de epistole, in celu *silogisticu* prein ratiunamente formali, in celu *tabelariu* se facu tabele si se ordineza invetiatur'a pre acele, asia sunt, pentru esemplu, tabelele cronologice si sincronistice pentru istoria. Metodulu se numesce *tumultuariu* seau *desultoriu* candu invetiatoriulu nu tiene nece una ordine, ci sare in vorbire dela unu obieptu la altulu fora de nece una legatura, si se cufunda in descrieri prea pre largu cari nu se tienu de lucrulu principale; digresiunile mai mici nu sunt in contra metodului logicu, si atare metodu se numesce *digresivu*. Metodulu se numesce *acroamaticu* si candu vorbesce numai unulu si ceialalti asculta.

Nota. Metodolu scolasticu pote degenerá in *pedanteria* seau *pedantismu* (dela franc. *pédant*, scolasticu); in acesta erore cadu acei invetiatori, cari dau mai mare pretiu lucruriloru amenunte si neesentiali de catu le se cuvene. Alt'mentrea acesta scadere nu e propria numai scolasticiloru, pentrucà in diu'a de astadi nu se afla mai multi pedanti intre invetiati de catu intre ceialalti membri ai societatii. Dein contra metodulu *poporariu* pote degenerá in *galantaria*, adeca in acea erore, in care cade invetiatoriulu candu cauta mai multu la eleganti'a decatu la simplicitatea si scopulu discursului popariu.

www.dacoromanica.ro

§ 138. Colocutiunea.

Colocutiunea (collocutio) se pote considerá cá una *lupta logica de păreri* (pugna intellectualis seau logica), si e seau *familiaria* (colloquium familiare) seu *publica* (disputatio solemnis). Cá disputatiune solemne e in usu mai alesu la universitati, unde voesce se arete cineva, nu numai cà a invetiatu, ci cà e si in gradu de a'si aperá invetiatur'a in contra altor'a. Colocutiunea e unu medilocu bunu spre a'si cumenecá cunoscentiele si spre a le perfeptiuná, chiaru si disputatiunea solemne inca pote serbi cá unu medilocu esercitatoriu si desteptatoriu la studiu. *Scopulu colocutiunii*, fia familiaria, fia publica, e descoperirea adeverului, deci dara ea dê se se faca dupa certe regule, cele mai principali sunt urmatoriele:

1. Disputatorii deu se determine inainte de tote *statulu controversiei* (status controversiae) pre catu se pote mai acuratu, cá se scia in ce nu se uuescu, si despre ce se disputa, si se nu se abata dela acelu statu (*metabasis eis allo genos*).

2. Se nu se dispute numai depre vorbe seau despre lucruri, cari atatu sunt de neinsemnatoria in catu nu merita a se disputá despre d'insele, acesta disputa se numesce *lupta de lan'a caprei* (pugna de lana caprina), cea despre vorbe, se numesce *logomachia* (dela *logos*, vorba, si *machè*, lupta). Nu e inse logomachia verce disputa despre vorbe, ci numai acea, candu disputatorii se unescu in lucru, si totusi se disputa cá si candu nu aru fi uniti, pentrucà insemneza unu lucru identicu cu vorbe diverse si credu cà daca nu se unescu in vorbe, nu se unescu nece in lucru, cugetu, seau parere. Deci nu e logomachia candu se disputa filologii de-

www.dacoromanica.ro

spre vorbe in respeptu esegeticu seau criticu, cà-ci ei se disputa despre sensulu vorbeloru, adeca despre lucru. Aseminea nu e logomachia candu se disputa filosofii despre terminologi'a concepteloru si despre formulele unoru propusetiuni.

3. Se se unesca despre principiale, prein cari voesce fiacare a'si probá tesea, cà-ci daca nu'si recunoscu principiale de valide, atunci disput'a inceteza (contra principia negantem disputari nequit).

4. Se critice fiacare argumentatiunile adversariului seu atatu in respeptu formale dupa regulele prescrise de logica, catu si in respeptu materiale, adeca daca e adeveratu si complesulu loru, si se arete unulu altuia si fontan'a dein care i se nasce erorea.

5. Se nu tienia refutatiunea argumentatiunii dereptu refutatiune a tesei, cu atatu mai pucinu dereptu de una demunstratiune a parerii sale, pentru esemplu pote se arete cineva cà argumentulu ontologicu pentru esistenti'a lui D-dieu nu are valore, si atunci acestu argumentu cade, fora se cada si tesea.

6. Se se dispute cu umanitate, oserbandu respeptulu cu care e detoriu unulu altuia cá unei fientie ratiunali, cà-ci daca se amesteca pasiunea in disputa si daca incepu disputatorii a'si spune vorbe grosolane, atunci disput'a nasce in locu de unire nemicitia, si una. ura de multe ori neimpacata, si daca se aprende pasiunea, atunci lupt'a logica pote degenerá in lupta fisica.

Nota. Candu se face disput'a in forma silogistica, atunci ar' fi absurdu a combate mai antaniu conclusiunea adversariului pentrucà acést'a urmeza de sene dein premise. Mai antaniu se cuvene a criticá premisele, maiorea si minorea daca respundu atatu in respeptu formale catu si in respeptu materiale. Form'a si-

www.dacoromanica.ro

logistica e in usu mai alesu in disputatiunile publice, form'a ordinaria e cea mai acomodata, pentrucà çea figurata pote degenerá mai usioru in sofismate. Disputatorii deu se se feresca si de asia numitele *argumenta ad ignorantiam*, *ad invidiam*, apoi se nu se faca *consecentiari* (consequentiarii).

www.dacoromanica.ro

CONSPEPTULU

materieloru cuprense in acestu opu.

PSICOLOGI'A EMPIRICA.

Introduptiune.

		Pag.
§	1. Fundamentulu si inceputulu scientiei	1
„	2. Continuatiune	—
„	3. „ „	2
„	4. Indigenti'a spre cercetare	—
„	5. Capacitatea omului spre a cercetá si a cunosce. . .	3
„	6. Cunoscenti'a, scienti'a.	—
„	7. Filosofi'a, intieleptiunea	—
„	8. Scientie speciali.	5
„	9. Antropologi'a.	6
„	10. Continuatiune	—
„	11. Psicologi'a empirica si ratiunale.	7
„	12. Partile psicologiei empirice	—

Septiunea I.

Despre vieti'a sufletului in generariu.

„	13. Omulu cá unitate organica	8
„	14. Continuatiune	—
„	15. Organatiunea.	—
„	16. Vieti'a.	9
„	17. Poterea vitale.	10
„	18. Diferite aparentie si grade ale poterii vitali . . .	—
„	19. Conscienti'a	11
„	20. Gradele desvoltatiunii conscientiei	—
„	21. Direptiunile fundamentali ale sufletului	12

www.dacoromanica.ro

pag.
§ 22. Divisiunea 13
„ 23. Cunoscerea, simtirea, voirea . . . . . —
„ 24. Reportulu celoru trei facultati fundamentali catre olalta. 15
„ 25. Diversitatea facultatiloru dupa grade 16
„ 26. Cursulu desvoltatiunii si gradele vietiei sufletesci . . —
„ 27. Organulu sufletului 17
„ 28. Mediarea sistemei nerviloru 18

Septiunea II.

Despre manifestatiunile speciali ale vietiei sufletului.

CAPU I.

Facultatea cunoscêtoria.

„ 29. Partile principali ale facultatii cunoscêtorie . . . . —

I. Sensulu seau facultatea perceptiva.

„ 30. Perceptiunea sensuale. Intuitatiunea. Sensatiunea. Esperienti'a 19
„ 31. Conditiunile perceptiuniloru sensuali. 21
„ 32. Justeti'a perceptiunii sensuali. . . . . —
„ 33. Organele sensitive . . . . . —
„ 34. Numerulu si ordinea sensiloru 22
„ 35. Sensii mecanici: Simtitoriulu si palpatulu. 23
„ 36. Sensii chimici. 24
„ 37. Continuatiune 25
„ 38. Sensii dinamici . . . . . —
„ 39. Audiulu . . . . . —
„ 40. Vediulu 27
„ 41. Continuatiune 28
„ 42. Form'a comune a toturoru perceptiuniloru sensuali . 30

www.dacoromanica.ro

II. *Facultatea cugetativa.*

pag.

§ 43. Conceptu. Diferite laturi ale facultatii cugetative . . 30

A. Memori'a. Reminiscenti'a.

„ 44. Declaratiune 31
„ 45. Remantarea. 32
„ 46. Asociatiunea ideeloru . . . . . —
„ 47. Gradele si speciele memoriei. 34
„ 48. Continuatiune . . . . . —
„ 49. Memorisarea 35
„ 50. Nesulu memoriei cu lucrarea creeriloru 36

B. Fantasi'a seau poterea imaginativa.

„ 51. Dechiaratiuni 37
„ 52. Form'a lucrarii 38
„ 53. Continuatiune 39
„ 54. „ „ 40
„ 55. Pretiulu facultatii imaginative. . . . . —
„ 56. Continuatiune 42

C. Intielesulu.

„ 57. Despre lucrarea intielesului in generariu 44
„ 58. Continuatiune 45
„ 59. Conceptele . . . . . —
„ 60. Judeciulu 46
„ 61. Continuatiune . . . . . —
„ 62. Ratiunamentulu 47

D. Ratiunea.

„ 63. Indolea ratiunale a omului . . . . . —
„ 64. Desvoltatiunea indolii ratiunali 48
„ 65. Ratiunea cá facultatea ideeloru 50
„ 66. Ide'a . . . . . —

www.dacoromanica.ro

pag.
§ 67. Idealele 51
„ 68. Indolea ratiunále ca fundamentulu perfeptiunii progresive. —
„ 69. Perfeptiunile si defeptele facultatii cunoscêtorie . . 52
„ 70. Capacitatea, talentulu, geniulu . . . . . —

CAPU II.

Facultatea sensitiva.

„ 71. Dechiaratiune. 54
„ 72. Sentimentulu, cá facultate a apretiarii . . . . . —
„ 73. Sentimentele placute si neplacute . . . . . —
„ 74. Divisiune. Diferentie graduali. Acese si afepte . . . 55

I.

„ 75. Sensulu comune si sensatiunea 56
„ 76. Continuatiune 57

II.

„ 78. Sentimentele sensuali-spirituali . . . . . —
„ 79. Sentimentele estetice 58
„ 80. Sntimentele intieleptuali , ... —

III.

„ 81. Sentimentele sante 59
„ 82. Sentimentulu religiosu si morale . . . . . —
„ 84. Sentimentulu egoisticu 60
„ 85. Anem'a 61

CAPU III.

Facultatea apetitiva.

„ 86. Dechiaratiune . . . . . —
„ 87. Divisiunea 62

I. Instintulu.

„ 88. Despre instintu in generariu. . . . . —

www.dacoromanica.ro

pag.
§ 89. Instintulu sensuale 62
„ 90. Continuatiune 63
„ 91. „ „ . . . . . —
„ 92. Continuatiune 64
„ 93. Instintulu in gradele desvoltarii sale. Apetitiune. Inclinatiune. Pasiune 65
„ 94. Arbitriulu 66
„ 95. Continuatiune . . . . . —
„ 96. Vointi'a libera 67
„ 97. Continuatiune . . . . . —

Septiunea III.

Despre statele vietiei sufletesci in cursulu seu.

„ 98. Conspeptu 68
„ 99. Continuatiune 69

CAPU I.

Etatile.

„ 100. Inceputulu sufletului . . . . . —
„ 101. Teneretiele 70
„ 102. Etatea barbatesca 71
„ 103. Betranetiele 72
„ 104. Finitulu vietiei 73

CAPU II.

Statele veghiarii si ale dormirii.

„ 105. Dechiaratiune 74
„ 106. Continuatiune . . . . . —
„ 107. Cursulu si efeptulu somnului 75
„ 108. Visulu . . . . . —
„ 109. Continuatiune 76
„ 110 State asemine somnului . . . . . —

www.dacoromanica.ro

pag.
§ 111. Vorbirea in somnu. Somnambulismulu 77
„ 112. Chiar'a-vedentia 78
„ 113. Visiunea 79

CAPU III.

Determinatiunile particularie

„ 114. Dechiaratiune 80
„ 115. Naturalele 81
„ 116. Continuatiune . . . . . —
„ 117. Constitutiunea si temperamentulu 82
„ 118. Modificatiunile temperamentului . . . . . —
„ 119. Continuatiune 84
„ 120. Carapterele . . . . . —
„ 121. Carapterele sesuale 85
„ 122. Carapterele sterpii alu natiunalitatii . . . . . —

CAPU IV.

Morbii sufletului.

„ 123. Dnchiaratiune 87
„ 124. Ocasiunarile morbiloru sufletului . . . . . —
„ 125. Continuatiune 88
„ 126. Formele fundamentali ale morbiloru sufletesci . . . —

LOGIC'A.

Introduptiune.

„ 1. Conceptulu 91
„ 2. Divisiunea 92
„ 3. Alte divisiuni 93
„ 4. Valorea logicei 94
„ 5. Istori'a logicei. 95

www.dacoromanica.ro

PARTEA I.

Logic'a curata.

CAPU I.

„ 6. Logic'a elementaria si metodologica 96

Logic'a elementaria.

„ 7. Criteriale adeverului. . . . . —
„ 8. Criteriale logice 97
„ 9. Legea identitatii . . . . . —
„ 10. Legea contradiptiunii 98
„ 11. Legea ratiunii. 99
„ 12. Legea exclusi tertii 100

CAPU II.

„ 13. Elementele cugetarii. 101
„ 14. Conceptele. 102
„ 15. Consideratiunea concepteloru . . . . . —
„ 16. Cantitatea concepteloru. . . . . —
§ 17. „ „ intensiva.. 103
„ 18. „ „ estensiva. 104
„ 19. Caretatea concepteloru . . . . . —
„ 20. Relatiunea concepteloru. 106
„ 21. Identitatea si diversitatea concepteloru. . . . . —
„ 22. Convenienti'a si repumnanti'a concepteloru 107
„ 23. Opusetiunea contradiptoria si contraria . . . . . —
„ 24. Esentialile si acidentalile concepteloru. 108
„ 25. Materi'a si form'a concepteloru 109
„ 26. Subordinatiunea si coordinatiunea concepteloru . . . —
„ 27. Concepte generali. 110
„ 28. Modalitatea concepteloru 111

www.dacoromanica.ro

Pag.

§ 29. Operatiunile mentii, prein cari produce conceptele dupre formele loru 112

CAPU III.

De judecia.

„ 30. Judeciulu 113
„ 31. Materi'a si form'a judeciului 114
„ 32. Formele logice ale judecialoru 115
„ 33. Cantitatea judecialoru . . . . . —
„ 34. Caretatea „ „ 116
„ 35. Relatiunea „ „ 117
„ 36. Modalitatea „ „ 119
„ 37. Continuatiune . . . . . —
„ 38. Forme de propusetiuni 120
„ 39. Comparatiunea judecialoru 122
„ 40. Identitatea „ „ . . . . . —
„ 41 Diversitatea „ „ 123
„ 42. Subordinatiunea si coordinatiunea judecialoru . . . —
„ 43. Convenienti'a si repumnanti'a judecialoru 124
„ 44. Conversiunea si contrapusetiunea judeciului 125
„ 45. Diversitatea judecialoru in respeptu scientificu . . . —

CAPU IV.

De ratiunamente.

„ 46. A ratiunà si ratiunamente 127
„ 47. Continuatiune . . . . . —
„ 48. Cele trei judecia seau propusetiuni. . . . . —
„ 49. Terminii ratiunamentului 128
„ 50. Form'a ratiunamentului. . . . . —

www.dacoromanica.ro

pag.
„ 51. Formele ratiunamenteloru 123
„ 52. Ratiunamentulu categoricu. . . . . —
„ 53. Regul'a fundamentale a ratiunamentului categoricu. . —
„ 54. Regule speciali ale ratiunamentului categoricu. . . . 130
„ 55. Ratiunamentulu ipoteticu 133
„ 56. Regul'a fundamentale a ratiunamentului ipoteticu . . —
„ 57. Form'a si modurile ratiunamentului ipoteticu . . . 134
„ 58. Continuatiune . . . . . —
„ 59. Ratiunamentulu desjuntivu 135
„ 60. Modurile ratiunamentului desjuntivu. . . . . —
„ 61. Regul'a fundamentale a ratiunamentului desjuntivu . . 136
„ 62. Alte regule. 137
„ 63. Dilem'a . . . . . —
„ 64. Regulele dilemateloru . . . . . —

CAPU V.

„ 65. Modificatiunile ratiunamenteloru 138
„ 66. Ratiunamentele decnrtate si contrase . . . . . —
„ 67. Ratiunamentulu decurtatu . . . . . —
„ 68. Ratiunamentulu contrasu 139
„ 69. Ratiunamentele nemediate . . . . . —
„ 70. „ „ identitatii. . . . . —
„ 71. „ „ subalternatiunii 140
„ 72. „ „ opusetiunii 142
§ 73. „ „ conversiunii . . . . . —
„ 74. „ „ modalitatii 142
„ 75. Figurele silogistice 143
„ 76. Monosilogismu si polisilogismu 145
„ 77. Polisilogismu 146
„ 78. Polisilogismi completi si necompleti. . . . . —
„ 79. Seri'a silogistica . . . . . —
„ 80. Prosilogismu si episilogismu . . . . . —
„ 81. Seri'a silogistica progresiva si regresiva 147

www.dacoromanica.ro

pag.
„ 82. Polisilogismii necompleti 148
„ 83. Soritele . . . . . —
„ 84. Soritele ordinariu seau comune . . . . . —
„ 85. Soritele inversu 149
„ 86. Resolutiunea soritiloru 150
„ 87. Epicherem'a 152
„ 88. Paralogismi si sofismate 153
„ 89. Paralogismii formali . . . . . —
„ 90. „ „ materiali 154

CAPU V.

Metodologi'a logica.

„ 91. Metodu 160
„ 92. Form'a scientiei . . . . . —
„ 93. Obieptulu si scopulu metodologiei . . . . . —
„ 94. Metodu analiticu si sinteticu 161
„ 95. Trei operatiuni ale sistemei scientifice . . . . . —
„ 96. Definitiunea . . . . . —
„ 97. Speciele definitiunii . . . . . —
„ 98. Continuatiune 163
„ 99. „ „ . . . . . —
„ 100. „ „ 164
„ 101. Regule definitiunii 165
„ 102. Despre divisiuni 166
„ 103. Specie de divisiune 167
„ 104. Continuatiune . . . . . —
„ 105. „ „ 168
„ 106. „ „ . . . . . —
„ 107. Regulele divisiunii 199

Despre argumentatiuni.

„ 108. Argumentatiune 170

www.dacoromanica.ro

pag.
„ 109. Partile constitutive ale argumentatiunii 171
„ 110. Speciele argumentatiunii . . . . . —
„ 111. Continuatiune 172
„ 112. „ „ 173
„ 113. „ „ . . . . . —
„ 114. „ „ 174
„ 115. „ „ . . . . . —
„ 116. „ „ 175
„ 117. Regulele argumentatiunii 176

PARTEA II.

Logic'a aplicata.

„ 118. Logic'a aplicata elementaria si metodic'a aplicata . . 177

CAPU VII.

Logic'a elementaria aplicata.

„ 119. Aparentia si erore . . . . . .
„ 120. Specie de erori . . . . . .
„ 121. Erori principali si erori derivative . . . . . .
„ 122. Daca erórile sunt stricatiose 185
„ 123. Remediale logice in contra eroriloru 186
„ 124. Remediale preservative . . . . . —
„ 125. „ „ sanative . . . . . —

CAPU VIII.

Metodologi'a logica aplicata.

„ 126. Divisiune 188

www.dacoromanica.ro

A. Despre cêstigarea cunoscentieloru.

pag.

§ 127. Esperienti'a si carapterele ei logicu . . . . . —
„ 128. Universalitatea si necesitatea cunoscentieloru empirice. 189
„ 129. Esperienti'a propria si straina . . . . . —
„ 130. Meditarea 190
„ 131. Audirea 191
„ 132. Leptur'a. . . . . —
„ 133. Critic'a . . . . . —
„ 134. Ermeneutic'a 193
„ 135. Regule ulteriori de leptura 194

B. Despre cuminecarea cunoscentieloru.

„ 136. Invetiamentu si colocutiune 195
„ 137. Invetiamentalu . . . . . —
„ 138. Colocutiunea 198
Conspeptulu materieloru cuprense in acestu opu . . 201

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro